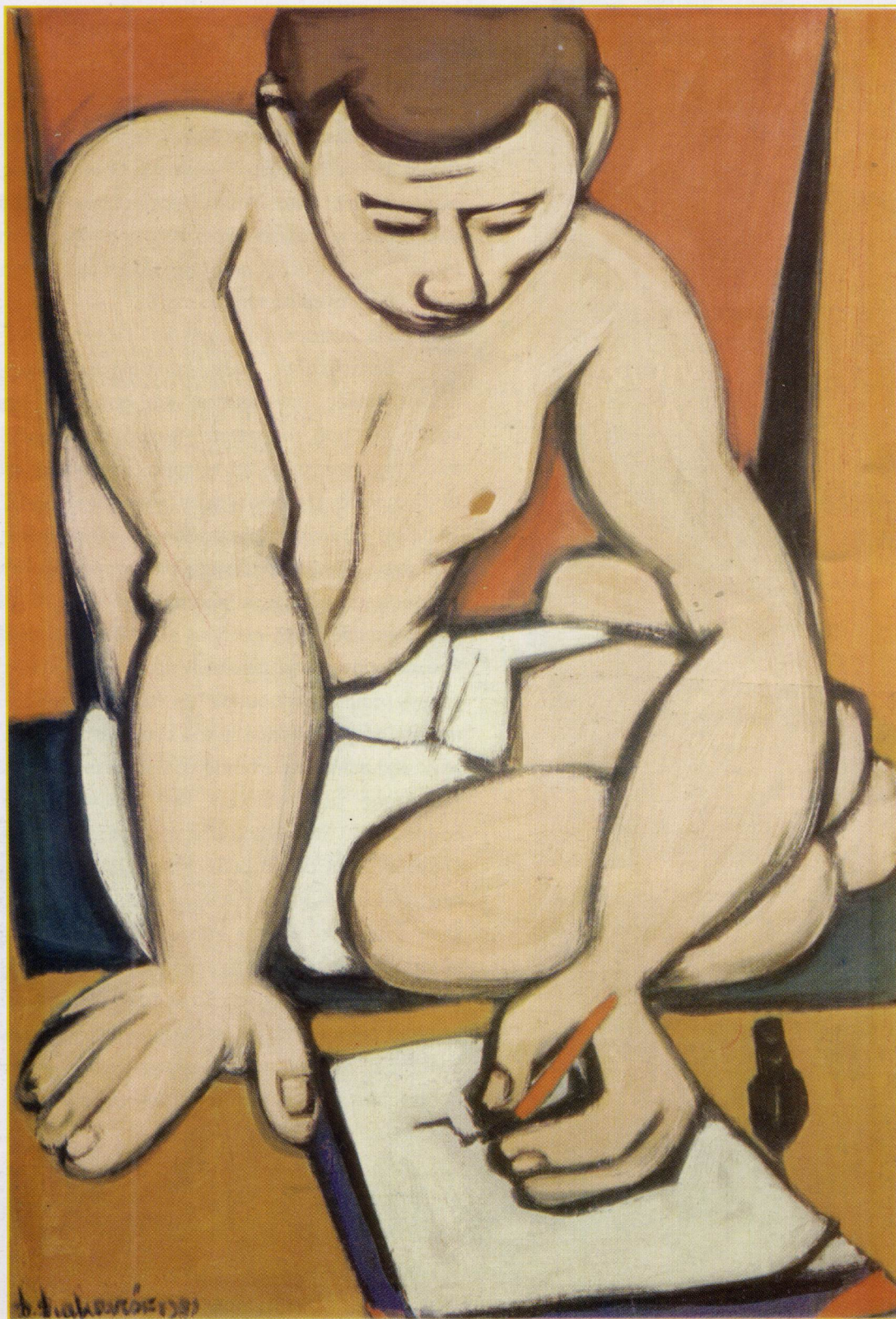

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία 'Επιθεώρηση • 'Ιούλιος - Αύγουστος 2007 • τεύχος 157 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούλιος - Αύγουστος 2007
τεύχος 157 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται τό όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές
του εξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3, τηλ. 210-6460338

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ίουλία Σκουνάκη, Γιά τίς έκλογές, φυσικά 5
Νίκ Πήτερς, Διδασκαλία άγγλικών: τό φιάσκο.....8
Παύλος Δ. Κρέμος, Περί του επείγοντος του Έθνικού
Κτηματολογίου στην άττική γή.....9

Άγγελος Έλεφάντης, Έπιλεγόμενα στο βιβλίο που
συντάραξε τό ρωμείο για 400 μέρες.....10
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Το κίνημα και ό σκοπός:
Δοκιμές, δοκιμασίες και προκλήσεις για τόν ΣΥΡΙΖΑ
μετά τίς έκλογές.....17
Νάσος Βαγενάς, Γιά τήν «άπαγωγή τής Τασούλας».....21
Βαγγέλης Τζούκας, Τό μνημείο ώς πολλαπλό διακύβευμα
Τόποι μνήμης στην Ήπειρο.....32
Δημήτρης Κόκορης, Η λογοτεχνική κορύφωση του
Νίκου Καζαντζάκη.....36
Άλέξης Πολίτης, Τηγανίζοντας ψάρια στο
Μπαλουκλί. Διερεύνηση ενός θρύλου.....38
Γιώργος Άγγελόπουλος, Η έλληνο-τουρκική
άνταλλαγή πληθυσμών. Πτυχές μιās έθνικής
σύγκρουσης. 45

Νίκος Θεοτοκάς, Σπύρου Ι. Άσδραχά, Βίωση και
καταγραφή του οικονομικού. Η μαρτυρία τής
άπομνημόνευσης 46
Στρατής Μπουρνάζος, Γ.Μ. Σηφάκη, Λόγος για μιá
σύγχρονη δημόσια βιβλιοθήκη. Η περίπτωση τής
Βικελαιάς 49

Έξώφυλλο: Διαμαντής Διαμαντόπουλος, Ό σπουδαστής.

Γιά τίς ἐκλογές, φυσικά

Τά λαϊκά συμφέροντα μίλησαν λοιπόν καί εἶπαν, «πάρε δικομματισμέ 80%, νά 'χεις νά πορεύεσαι». Συγκριτικά μέ τό παρελθόν, ἡ καρέκλα τοῦ δικομματισμοῦ εἶναι ἐλαφρῶς πριονισμένη, ἀλλά δέν ἔγινε σκαμπό. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὑπῆρξε μιά σχετική πρόοδος, ἄν σκεφτοῦμε ὅτι γιά πολλά χρόνια τά ποσοστά τῶν δύο μεγάλων κομμάτων κινούνταν πάνω ἀπό ἤ κοντά στό 85%. Ἡ ΝΔ θά χρειαστεῖ ἐπίσης νά ἐμβολιάσει ἐπειγόντως ὅλους τοὺς βουλευτές της, γιατί ἔτσι καί κρεβατωθεῖ κανεῖς τή στιγμή πού ψηφίζεται κάποιος νόμος της, τήν πάτησε.

Ἄραγε, ἐπηρεάσε τό ἀποτέλεσμα, καί σέ ποιό βαθμό, τό γεγονός ὅτι κάηκε τό πελεκούδι; Ἀπό τή μιά πλευρά, ἄν λάβουμε ὑπόψη μας τά γκάλοπ, δέν ὑπῆρξε σημαντική ἀλλαγὴ στά ποσοστά τῶν κομμάτων πρὶν καί μετὰ τίς φωτιές ἤ, τουλάχιστον, δέν μεταβλήθηκαν οἱ γενικότερες τάσεις. Ἡ ΝΔ ἦταν καί παρέμεινε πρώτη, τό ΠΑΣΟΚ δεύτερο καί καταϊδρωμένο, ἡ Ἀριστερά σέ σχετική ἄνοδο, τό ΛΑΟΣ μέ τά δύο πόδια στό Κοινοβούλιο. Ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, οἱ πολίτες τῶν νομῶν Ἡλείας, Ἀχαΐας καί Λακωνίας δέν «μαύρισαν» τά δύο κόμματα ἐξουσίας (τά ποσοστά τῶν ὁποίων παρέμειναν ἐμφανῶς ὑψηλά, μολοντί ἐλαφρῶς πεσμένα). Λογικό, ἄν σκεφτεῖς ὅτι ἡ ἀνασφάλεια σέ ὠθεῖ νά κάνεις «ἀσφαλεῖς» ἐπιλογές, νά στρέφεται σέ αὐτόν πού σήμερα, ἄμεσα, ὅπως ὅπως, ἔχει τά μέσα νά σέ βοηθήσει. (Ἢδη πολλοί ἔχουν λάβει τό χρηματικό βοήθημα καί περιμένουν τίς ἀποζημιώσεις). Ἀπό τήν ἄλλη, ὅπως καί νά τό κάνουμε, γενικά οἱ πολίτες αὐτῆς τῆς χώρας, καί κυρίως οἱ νέοι, εἰσέπραξαν ὅλη αὐτή τήν ἱστορία μέ τίς φωτιές καί τοὺς ἀνθρώπους πού κάηκαν ὡς ἐθνική τραγωδία. Καί τή χρέωσαν στά δύο μεγάλα κόμματα, γιά ὅσα ἔκαναν καί γιά ὅσα δέν ἔκαναν ὅσο διάστημα ἦταν κυβερνήσεις. Κατά συνέπεια, αὐτή ἦταν πράγματι μιά ἀπό τίς αἰτίες πού ἀνέβηκαν τά ποσοστά τῶν μικρῶν, δεξιῶν καί ἀριστερῶν, κομμάτων σχεδόν παντοῦ. Ἀλλά δέν ἦταν ἡ μόνη. Διότι φαίνεται ὅτι σέ αὐτές τίς ἐκλογές εἴχαμε πολλοὺς «διαμαρτυρούμενους».

1. Τό 21% αὐτῶν πού τώρα ψήφισαν ΣΥΡΙΖΑ εἶχαν ψηφίσει ΠΑΣΟΚ στίς προηγούμενες ἐκλογές. Ἀντίστοιχα τό ποσοστό γιά τό ΚΚΕ, ἀλλά καί τόν ΛΑΟΣ (thama), εἶναι 11%, σύμφωνα πάντα μέ τήν ἔρευνα τῆς PUBLIC ISSUE / VPRC, πού παρήγγειλε ὁ ΣΚΑΙ καί ἡ ἐφημερίδα Καθημερινή (βλ. εἰδική ἐκδοση τῆς Καθημερινῆς, Τρίτη 18 Σεπτεμβρίου 2007).

Γιά παράδειγμα, εἴχαμε πολλοὺς διαμαρτυρούμενους Πράσινους -καί δέν ἐννοῶ Οἰκολόγους Πράσινους. Λίγο τό κραυγαλέο ξεπούλημα ἀριστερῶν θέσεων ἤ, μᾶλλον, ἡ παντελής ἔλλειψη θέσεων ἀπό τή μεριά τοῦ κόμματός τους, λίγο τό λάιτ ἀρχηγικό προφίλ τοῦ Γιωργάκη, λίγο τό ἔμμενταλ κόμμα-δίκτυο, λίγο ἡ βεβαιότητα ὅτι τό ΠΑΣΟΚ θά χάσει τίς ἐκλογές ὁ κόσμος νά χαλάσει (πού χάλασε...), πολλοί πρῶην πράσινοι ψηφοφόροι στράφηκαν στά μικρά κόμματα.¹ Μαργαριτάρια ἔκρυβε τό βιβλιαράκι μέ τίς προεκλογικές θέσεις τοῦ ΠΑΣΟΚ (πού μοίραζε δωρεάν ἡ «σέ διατεταγμένη ὑπηρεσία» ἐφημερίδα Ἐλευθεροτυπία): οὔτε λέξη γιά τό ἄρθρο 16, οὔτε καί γιά τό δασολόγιο. Ἡ πρόταση τοῦ ΠΑΣΟΚ γιά τήν προστασία τοῦ φυσικοῦ πλοῦτου τῆς χώρας ἦταν ἡ σύσταση «Ἐθνικῶν Πράσινων Λογαριασμῶν» (πράσινα ἄλογα, μετὰ συγχωρήσεως!) Ἡ σοσιαλδημοκρατία τῆς Ἑλλάδας μοιραῖα ἀκολουθεῖ τήν κατιοῦσα πορεία πολλῶν ἄλλων εὐρωπαϊκῶν

κομμάτων. Ἄλλά ὁ βασιλιάς δέν εἶναι ἀπλά γυμνός (ιδεολογικά). Ὁ βασιλιάς ἔχασε τήν ἐξουσία. Καί δέν προβλέπεται νά τήν ξαναπάρει οὔτε σέ δύο οὔτε σέ τέσσερα χρόνια. Καί οἱ ὀπαδοί του ἔμειναν ἔξω ἀπό τά κόλπα δίχως λάβαρο καί ιδεολογία. Καί τώρα νά δῶ τί «λουκούμι» θά τούς τάξει, πού δέν τούς τάζουν τά ἄλλα μικρά καί μεγάλα κόμματα, γιά νά τούς πάρει πίσω. Ἄν ἐπιλέξει τό κέντρο, χάνει ἀπό τά ἀριστερά, καί ἄν ἐπιλέξει ἀριστερά, χάνει τό κέντρο.

Ὅλο καί πιό πολλοί φαίνεται νά κατανοοῦν πάντως ὅτι τό χαρτί τῆς ἀποτελεσματικῆς νεοφιλελεύθερης διακυβέρνησης τό παίζει ἀσφαλῶς καλύτερα ἢ ΝΔ. Αὐτή τή φορά ἡ Δεξιά ἦρθε γιά νά μείνει. Τό ποσοστό αὐτό καθεαυτό (38%) πού πῆρε τό ΠΑΣΟΚ δέν συνιστᾶ «βαρύτατη ἥττα», ὅπως βολεύει τήν ἐσωκομματική ἀντιπολίτευση νά λέει. Βαρύτατη ἥττα συνιστᾶ τό γεγονός ὅτι τό ΠΑΣΟΚ ἔχασε τίς ἐκλογές γιά δεύτερη συνεχόμενη φορά καί ἀποδείχτηκε ὅτι ἡ τετραετία τῆς ΝΔ δέν ἦταν ἓνα διάλειμμα. Μᾶς ἀρέσει, δέν μᾶς ἀρέσει, ὁ νεοφιλελευθερισμός παραμένει γιά τούς περισσότερους Ἕλληνες πολίτες (ὅπως καί γιά τούς περισσότερους Εὐρωπαίους) ἡ κυρίαρχη καί πιό ἀξιόπιστη πρόταση.

Εἶχαμε ὅμως καί πολλούς διαμαρτυρούμενους δεξιούς, κατά κύριο λόγο Νεοδημοκράτες, ἀλλά, φεῦ, καί πολλούς ἄλλους, δεξιούς στόν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, πού ψήφισαν τόν Καρατζαφέρη (μέ τό ἀρχαιοελληνικό ἐπίθετο). Ὅτι ὁ συντηρητισμός καί ὁ ἐθνικισμός εἶχαν πάρει τά πάνω τους τό ξέραμε, ὅπως ἐπίσης ξέραμε ὅτι εὐδοκимоῦσαν στή Βόρεια Ἑλλάδα, ἀλλά ὅτι τό ΛΑΟΣ θά ἔπαιρνε 5,3% στήν Α΄ καί 5% στή Β΄ Ἀθηνῶν καί 5,8% στό Ὑπόλοιπο Ἀττικῆς, ἡ ὅτι θά εἶχε μεγάλη πέραση σέ νέους ψηφοφόρους μέ ἀνώτατη ἐκπαίδευση, αὐτό δέν εἶναι κάτι πού χωνεύεται εὐκολά. Κάτι ξέρεи καί ἡ Γιαννάκου πού τήν «κατάπιε» τό Κρυφό Σχολεῖο. Καί τό ὁποῖο μοιάζει νά θέλει, καί νά μπορεῖ, νά μᾶς «καταπιεῖ» ὅλους. Γνωστοί ιστορικοί πού κανένα πρόβλημα δέν εἶχαν παλιότερα νά χρησιμοποιήσουν τόν ὄρο «Μακεδονία» γιά νά προσδιορίσουν τόν γεωγραφικό χῶρο τῆς σημερινῆς ΠΓΔΜ, τώρα δηλώνουν ὑποκριτικά ἱστορική ἄγνοια καί βάζουν «ἐπιστημονικές» πλάτες στήν ἐθνικιστική προπαγάνδα. Ἡ δέ τηλεόραση ἔχει κλείσει ἐρμητικά τίς πόρτες της σέ κάθε σοβαρό, ἐπιστημονικό, προοδευτικό ἀντίλογο. Ὁ κλοιός σφίγγει ἐπικίνδυνα.

Μεγάλος κερδισμένος τῶν ἐκλογῶν ἦταν τό ΚΚΕ. Προσωπικά δέν μοῦ κάνει καθόλου ἐντύπωση. Τά περί καθαρότητας θέσεων ὅμως, τά ἀκούω βερεσέ. Τό ΚΚΕ δέν ἔχει θέσεις, καί ἄν ἔχει, τίς ξέρουν πέντε ἄνθρωποι. Παπαγαλίζει γενικοῦρες καί ιδεολογήματα. Τό ΚΚΕ ἀνεβάζει τά ποσοστά του γιάτί ὅσα συγκεκριμένα ὑποστηρίζει ἐπί συγκεκριμένων (συγκυριακῶν καί μὴ) θεμάτων ἐκφράζουν ἀπόλυτα τή συντηρητική πλειοψηφία τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν. Πάντα φταίνει κάποιος ἄλλος: γιά τό Κυπριακό καί τό Μακεδονικό φταῖνε οἱ ἰμπεριαλιστικές δυνάμεις καί γιά τίς φωτιές ἔφταιγε τό σχέδιο τῆς πλουτοκρατίας (σ' αὐτή συγκαταλέγονται καί οἱ βοσκοί, οἱ ἔχοντες ἀυθαίρετο, οἱ μὴ ἔχοντες οἰκολογική συνείδηση κ.α. Χονδρικά τό 90% τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας). Ἡ συνωμοσιολο-

γία, ὁ κρυφο-εθνικισμός, ὁ μανιχαϊσμός καί τό συγχωροχάρτι στόν παραστρατημένο, πλὴν ὅμως, ἀγνό λαό, αὐτά μαζεύουν ψήφους ἀπό δεξιά κι ἀριστερά. Ἡ ψῆφος στό ΚΚΕ δέν εἶναι ψῆφος εὐθύνης. Ἡ ψῆφος στό ΚΚΕ εἶναι ψῆφος-ἀλλοθι, δέσμευσης μέ τό τίποτα (καί σέ λίγες περιπτώσεις ἐπιβράβευση τῆς κομμουνιστικῆς ἀρτηριοσκληρυνσης).

Κερδισμένος καί ὁ ΣΥΡΙΖΑ, ὁ ὁποῖος πέτυχε μάλιστα καί παγκόσμια πρώτη, μιάς καί κατόρθωσε νά διπλασιάσει τό ἐκλογικό ποσοστό τοῦ διατηρώντας ταυτόχρονα τό ποσοστό συσπείρωσης του στό 60%. Τό φαινόμενο ἔχει βέβαια τήν ἐξήγησή του. Ὁ πολυσυλλεκτικός πολιτικός χῶρος τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, καί τοῦ ΣΥΝ, εἶναι λογικό νά ἔχει ἀπώλειες πρὸς τά ἄκρα του, σχηματικά πρὸς τό ΠΑΣΟΚ καί πρὸς τό ΚΚΕ.² Πρόβλημα εἶναι νά γίνεται αὐτό κατ' ἐξακολούθηση καί μέ τήν ἴδια ἔνταση, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν ὁ χῶρος κάνει «ἀριστερή» ἢ «δεξιά» στροφή (ἢ μᾶλλον καί ἐξαιτίας αὐτῶν), καί σέ κάθε ἐκλογική ἀναμέτρηση νά ξεκινᾶμε ἀπό μιά βάση τοῦ 3% καί νά ἐλπίζουμε νά εἶναι πολλοί οἱ «διαμαρτυρόμενοι» στά ἄλλα κόμματα. Τό στοίχημα λοιπόν γιά τή δική μας Ἀριστερά παραμένει: πῶς θά δημιουργήσουμε ἕναν αὐτόνομο πολιτικό χῶρο, σέ κάθε περίπτωση πολυτασικό καί ὄχι «ιδεολογικά καθαρό», πού σταδιακά θά ἀνεβάξει τό ποσοστό του σέ αὐτό πού ὀνομάζουμε «θετική ψῆφο».

Ἐπειδὴ ἐδῶ ξεκινᾶ μιά μεγάλη συζήτηση, θά περιοριστῶ στό ἐξῆς σχόλιο: οἱ συμμαχίες καί τά κοινά ψηφοδέλτια εἶναι προφανῶς μέσα στό πολιτικό παιχνίδι (μέ τήν καλή ἔννοια), καί μπορεῖ νά διευρύνουν ποσοτικά ἕναν πολιτικό χῶρο ἐξασφαλίζοντάς του ταυτόχρονα μιά πρόσκαιρη δυναμική. Ἀλλά ἡ αὐτονομία στήν ὁποία ἀναφέρθηκα προϋποθέτει ἕνα ποιοτικό στοιχεῖο. Τήν ὑπαρξή σέ βάθος χρόνου ἑνός διακριτοῦ πολιτικοῦ στίγματος. Μέ ἄλλα λόγια, τό θετικό ἀποτέλεσμα τῆς ἐκλογικῆς συμμαχίας τοῦ ΣΥΡΙΖΑ δέν ἐξανέμιση τήν ἀνάγκη νά συζητήσουμε γιά τόν Συνασπισμό καί τό μέλλον του. Ἀπλά ἔθεσε καί νέα δεδομένα τά ὁποῖα ἡ κουβέντα ἐκ τῶν πραγμάτων θά πάρει ὑπόψη. Ὁ σύντροφος Γιάννης Μπαλαμπανίδης γράφει κάτι ἐνδιαφέρον στήν Αὐγή «...ὅτι ἡ μικρή ἀλλά σημαντική [ἐκλογική] νίκη εἶναι μιά δοκιμασία. Δοκιμασία πού συνίσταται, κατά τή γνώμη μου, στό νά ἐντείνει ὁ Συνασπισμός τήν πολιτικοποίηση αὐτοῦ τοῦ κόσμου πού συμπορεύθηκε μαζί του, νά τόν διαπαιδαγωγήσει πολιτικά καί ἠθικά στίς ἱστορικά ἀποκρυσταλλωμένες καί συνάμα τόσο καίριες θέσεις τῆς δικῆς μᾶς Ἀριστερᾶς, νά διαμορφώσει, μαζί μέ αὐτόν, μιά ἰσχυρή πολιτική καί ἰδεολογική ταυτότητα, συνεκτική καί ταυτόχρονα ἱκανή νά διεισδύει περαιτέρω σέ ἄλλες κοινωνικές μάζες, νά τίς ἐκφράζει καί νά τίς ἀντιπροσωπεύει, ὡς συνολικό καί δυνάμει καθολικό, δηλαδή ἡγεμονικό πολιτικό πρόγραμμα».³

Σύμφωνα μέ τήν ἴδια ἔρευνα, ἀπό τό σύνολο τῶν ψηφοῦν τοῦ ΣΥΡΙΖΑ στίς ἐκλογές τοῦ 2004, ἕνα 20% τακινήθηκε αὐτή τή φορά πρὸς τό ΠΑΣΟΚ καί ἕνα 8% πρὸς τό ΚΚΕ.

Κυριακάτικη Αὐγή, Ὀκτωβρίου 2007.

Ἰουλία Σκουνάκη

Διδασκαλία ἀγγλικῶν: τό φιάσκο

Κύριε διευθυντά

Βάσει ἀδιάσειστων στοιχείων, συλλεχθέντων κατά τήν ἐπί δεκαετίες ἐπαφή μου μέ σπουδαστές, διεπιστώθη ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἐνδείξεις ὀργανωμένης καί ἀποτελεσματικῆς μεθόδου διδασκαλίας τῆς ἀγγλικῆς γλώσσας.

Πολυδιάστατο τό θέμα. Ἀπείρως ἐλάχιστος ὁ χῶρος νά ἐπεκταθῶ σέ εἰς βάθος ἀνάλυση. Ἀτυχῶς, τό φαινόμενο διαφαίνεται θλιβερό καί χαῶδες. Διαιωνίζεται παρά τήν ἔλλειψη ἐξειδικευμένου διδακτικοῦ προσωπικοῦ στόν τομέα τῆς ἀγγλικῆς γλωσσολογίας καί φιλολογίας. Τά γνωστά πιστοποιητικά Lower, Proficiency, GCE κ.ἄ., δέν ἀποτελοῦν παρά ἓνα «πασάλειμμα», γνώσεων, μέ ἀποτέλεσμα τά... «σπασμένα» ἀγγλικά. Ἐμφανῶς ἡ ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος τῶν σπουδαστῶν καί ἡ ἄκρως ἐλάχιστη κατ' ἰδίαν μελέτη εἶναι παράγοντες πού συνιστοῦν τό μεγαλύτερο ἐμπόδιο στήν ἐκμάθηση κυρίως μιᾶς ξένης γλώσσας. Τό ὑπουργεῖο Παιδείας χορηγεῖ σέ κάτοχο Proficiency (ἀπίστευτο), πιστοποιητικό «ἐπάρκειας προσόντων» (δηλαδή ἀνεπάρκειας), μέ ἄδεια ἰδρύσεως φροντιστηρίου! Διό καί ἡ ὑπερπληθῶρα φροντιστηρίων ξένων γλωσσῶν στήν ἐλληνική ἐπικράτεια!

Περίληπτικά ἐπισημαίνω, γιά παράδειγμα, τά κατωτέρω αἰτία τοῦ φαινομένου:

1. Ἀνύπαρκτη ἡ διδασκαλία Phonetics (φωνητικῶν συμβόλων) ὡς καί ἡ ἐντακτική ἐξάσκηση τοῦ μαθητοῦ στό διάλογο (conversation), μέ γηγενή ὁμιλητή τῆς χώρας ὅπου ὁμιλεῖται ἡ γλώσσα. Τό 95% τῶν ἐρωτηθέντων ἀποφοίτων ἀδυνατοῦν νά προφέρουν ὀρθῶς λέξεις ὅπως π.χ. Bat, but, beat, beaten, a baton, τῶν ὁποίων ἡ προφορά ἀποδίδεται μόνο μέ τή μέθοδο Phonetics, πού διδάσκεται ἀπό πτυχιούχο καθηγητή γλωσσολόγο, ἐξειδικευμένο στόν τομέα αὐτόν.

2. Κατάφωρη ἄγνοια τῆς λειτουργίας τῶν ρημάτων καί χρόνων, πού ἀποτελοῦν τόν πυρήνα καί τήν ψυχή τῆς γλώσσας, μέ τήν πλειοψηφία τῶν σπουδαστῶν νά πιστεύει ὅτι ὁ Μέλλον π.χ. διατυποῦται ἀπλά μέ τά μόρια shall-will, ἀγνοώντας τή διατύπωση σέ πέντε διαφορετικούς τρόπους ἢ νά ἀγνοοῦν τή διαφορά μεταξύ ἀρίστου καί παρακειμένου ἢ ἀκόμη πότε θά πρέπει νά χρησιμοποιεῖται ἡ ἐνεργητική καί πότε ἡ παθητική φωνή!

3. Δέν διδάσκεται ἡ συντακτική δομή τῆς ἀγγλικῆς πρότασης (sentence structure), μέ συνέπεια τήν ἀποτελεσματική προφορική καί γραπτή ἐπικοινωνία.

4. Ἄγνοια τῆς ταχείας μεθόδου πλουτισμοῦ τοῦ ἀγγλικοῦ λεξιλογίου.

5. Μιά ξένη γλώσσα μαθαίνεται μόνο μέ ἰδιαίτερο ἀτομικό μάθημα καί ὄχι μέ πολυμελῆ γκρούπ. Αὐτά τά ἐλάχιστα, λόγω χώρου.

Κλείνοντας, θεωρῶ ὅτι ὑπεύθυνο τοῦ φαινομένου εἶναι τό ἐκάστοτε ὑπουργεῖο Παιδείας, πού, ἐντελῶς ἀνεξήγητα καί συστηματικά, ἀδιαφορεῖ πλήρως.

Στήν ὑποβολή, πρό ἐτῶν, ἐνός βιβλίου μου —μπέστ σέλερ— γιά ἔγκριση καί χρήση του ὑπό τῶν κρατικῶν σχολῶν, ἄνευ οὐδενός οἰκονομικοῦ ὠφέλους μου, ἡ ἀρμόδια ὑπηρεσία ἀπλῶς... ἐκώφευσε.

Δρ. Νίκ Πῆτερς Δημοσιεύτηκε στή στήλη
Γλωσσολόγος-φιλόλογος ἐπιστολῶν τῆς Καθημερινῆς.
Ἀθήνα 3-10-2007

Περὶ τοῦ ἐπείγοντος τοῦ Ἐθνικοῦ Κτηματολογίου στὴν ἀττικὴ γῆ

Ἀπὸ μικρὸ παιδί κάθε Ἀθηναῖος γνωρίζει καλὰ τὴν παραλία τοῦ Σχινιά καὶ τὰ πέριξ. Τὴν πεδιάδα, πρώην ἔλος ὅπου ἔγινε ἡ γνωστὴ μάχη τοῦ Μαραθῶνος, τιμὴ καὶ δόξα γιὰ ὅλους μας ἕως σήμερα, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ιστορικοὺς τόπους, τοὺς τύμβους τῶν Ἀθηναίων καὶ Πλαταιέων, τὸ ἱερό τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Ραμνοῦντα, τοὺς προϊστορικοὺς οἰκισμοὺς, κ.λπ.

Ἡ πορεία πρὸς τὸν τόπο αὐτὸ εἶναι ἐπίσης γνωστὴ: Πρῶτος διένυσε τὴν ἀπόσταση κάποιος ἀνώνυμος μαραθωνομάχος («Νενικήκαμεν»), πολὺ ἀργότερα κάποιος Λαμπράκης. Μὲ τὰ πόδια ἐκεῖνοι ἔφερναν μηνύματα Νίκης καὶ Εἰρήνης, μὲ τετράτροχα βενζινοκίνητα ἐμεῖς οἱ Νεοέλληνες, κατ' ὄνομα ἀπευθείας ἀπόγονοὶ τοὺς θεωρήσαμε φυσικὴ μας ὑποχρέωση νὰ διανύουμε, ὡς φόρο τιμῆς, τὴ διαδρομὴ πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση κομίζοντας στὸν τόπο ὄχι πιά ἀπλῶς μηνύματα ἀλλὰ σπουδαῖα ὑλικά ἀγαθὰ: Τοῦβλα, τιμέντο, τηλεοράσεις καὶ ψυγεῖα, ὥστε νὰ ἀπολαμβάνουμε συχνὰ καὶ μὲ ἀνέσεις τὴν ὁμορφιά τοῦ ἀττικοῦ τοπίου καὶ τῆς θαλάσσια αὖρα του.

Καὶ ἐπειδὴ ἐκτὸς ἀπὸ λαὸς παραλιακὸς εἴμαστε καὶ λαὸς φιλόξενος κατασκευάσαμε ἐκεῖ καὶ μέγα ἔργο μίας μόνο χρήσεως (δεκαπέντε μόλις ἡμερῶν) ὥστε νὰ προαγάγουμε τὸν ἀθλητισμὸ (νοῦς ὑγιῆς ἐν σώματι ὑγιές) καὶ νὰ δώσουμε ἔναυσμα στοὺς ξένους μας νὰ ἐπισκεφτοῦν κι αὐτοὶ τὸν ιστορικὸ τόπο. Ἐπιλέχθηκε μάλιστα ἄθλημα καθ' ὅλα ἐλληνικόν: Κωπηλατοδρομία.

Ἀντιπαρέρχομαι τὰ περὶ τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου μιᾶς καὶ δέν εἶναι ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ σημειώματος. Ἄλλωστε πολλοὶ ἔγραψαν περὶ τῆς ματαιότητος ἰδιαιτέρως αὐτῆς τῆς ὀλυμπιακῆς ἐγκατάστασης καὶ εἶχαν δίκιο. Τώρα ρημάζει, βουλιάζει στὴν κυριολεξία ἐντὸς τοῦ ἔλους. Κρίμα. Μὲ τόσα χρήματα θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε ἀνεγείρει τουλάχιστον τρεῖς χιλιάδες πολυκατοικίες! Ἀφιερωμένες ἀνὰ μία καὶ ὀνομαστικῶς σέ κάθε νεκρὸ Ἀθηναῖο στρατιώτη πού πολέμησε τοὺς Πέρσες.

Ὁ σκοπὸς τοῦ σημειώματος ὡστόσο εἶναι ἄλλος. Ἐπειδὴ ὁ δρόμος πού διατρέχει τὰ ὄρια τοῦ φανταστικοῦ* πευκῶνα τοῦ Σχινιά ἔφτανε κάποτε μόνο ὡς τὴν ἀλάνα στό βάθος τῆς παραλίας, τουλάχιστον ὡς πρὶν ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, ἐλάχιστα σκέφτηκαν ὅτι βορειοανατολικά τῆς μικρῆς χερσονήσου, ἕως τὴν Ἁγία Μαρίνα καὶ τὸν παραθεριστικὸ οἰκισμὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ ὑπῆρχε πρὸς κατάκτηση παρθένο ἔδαφος, πρηνὲς καὶ ἀνατολικόν, ἄνευ δάσους, πέτρα καὶ φῶς ἡ χώρα μου, μὲ θεὰ τὴν ὁμορφὴ Εὐβοία, τόπος ἰδανικὸς γιὰ τὴν ἀνέγερση νέων μνημείων ὅπου κάθε σύγχρονος Ἴκτινος θὰ μπορούσε νὰ μεγαλοεργήσει ἀετωματάκι, κυκλικὸ παραθυράκι καὶ μεταμοντέρνο σεροζάκι, (πάντα μὲ θεὰ τὴν ἀτιμὴ θάλασσα τὴν πλανεύτρα) ὥστε νὰ ἀτενίζει ὁ κάτοικος τὸ πέρασμα τῶν Ἐρετριέων καὶ Χαλκιδαίων θαλασσοπόρων. Ὅπερ καὶ ἐγένετο. Πρωτοπόροι οἱ

* Ἡ λέξη φανταστικὸς ἔχει ἐδῶ κυριολεκτικὴ σημασία καὶ μὴν παρανοηθεῖ ὅτι χρησιμοποιεῖται ὡς καλολογικὸς προσδιορισμὸς. Πράγματι, ἐνθυμούμενοι τὸ γνωστὸ πείραμα φυσικῆς τοῦ Σρέντιγκερ καὶ τῆς γάτας του, ὁ πευκῶνας, στὴ θέση τῆς γάτας, ἅμα τῆ εἰσαγωγῆ ἐξωτερικοῦ παράγοντα (στὴν περίπτωση μας κεραυνοῦ ἢ γόπας) μπορεῖ νὰ εἶναι ζωντανὸς (πράσινος καὶ θαλερὸς δηλαδή) ἀλλὰ μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ νεκρὸς (ἀποκαῖδι). Ἀπολύτως ἀδιάφορο ὅπως διαπιστώνεται στίς ἐπὶ τῶν καμένων δασικῶν ἐκτάσεων πολιτικῆς.

ὁποῖοι τόλμησαν νά γίνουν οἱ νέοι οἰκιστές τῆς ἐν λόγω περιοχῆς οἱ Δικαστικοί. (Δέν ἔχω τίποτα ἐναντίον τους, θά μπορούσαν νά εἶναι καί οἱ Χημικοὶ Μηχανικοί). Στόν κάμπο ἔκτισαν οἱ κλητῆρες (πεδινόι) στό βουνό οἱ δικαστές καί οἱ εἰσαγγελεῖς (ὄρεινοί). "Ὅλα φυσικά μέ τό γράμμα τοῦ νόμου. Ἐντός τεσσάρων στρεμμάτων (ἢ ἀκόμη καί ἐνός ἢ δύο, ἀνάλογα μέ τήν περίσταση λόγω καθεστῶτος οἰκισμοῦ, ὄψεως ἐπὶ δρόμου καί ἄλλα νομικά περὶ δομησιμότητας, ἄνευ ιδιαίτερης σημασίας ἐδῶ) στιγμάτισαν (ἐκ τοῦ pointillisme) τήν ἀνδρῆ καί βραχύδω ἔκταση μέ τά ὡς ἄνω σύγχρονα μνημεῖα, ἔδωσαν ἐπιτέλους χρῶμα, ἀξία καί ὀδική προσβασιμότητα στό ρουμάνι καί ἀντικατέστησαν τά βάτα καί τό θρούμπη μέ γκαζόν.

Καί ὁ ὑπογράφων ἀλήθεια δέν εἶχα προχωρήσει ποτέ πιά πέρα, πρὶν ἀπὸ τό περασμένο σαββατοκύριακο πού ἀνακάλυψα μέ ἔκπληξη (ἀλλά καί πόση καθυστέρηση) ὅτι ὁ δρόμος συνεχίζεται ἀνηφορικῶς (δρόμοι πάνω δρόμοι κάτω) καί σέ φέρνει ἐκεῖ, καί μόνον ἐκεῖ, μιά πού δέ βγαίνει πουθενά πρὸς βορᾶν.

Ἐκεῖ λοιπὸν καταλαβαίνει κανεὶς τή σπουδαιότητα τοῦ ὀρίου τῶν τεσσάρων στρεμμάτων πού γενικῶς ἰσχύει γιά τήν ἐκτός σχεδίου δόμηση. Πρόκειται γιά μεγάλη πολεοδομική ἀνακάλυψη ἀποκλειστικότητας τῶν Ἑλλήνων. (ἐφαρμοσμένη φυσικά στό πανελλήνιο). Σέ τέτοια ρουμάνια μέ θεά τή θάλασσα κτίζεται ὅλη ἡ νέα Ἑλλάδα, οἱ νέοι Παρθενῶνες. (Πάρος, Αἴγινα, Εὐβοία γιά νά θυμηθοῦμε μερικὰ ὡς παράδειγμα.) Ἡ σπουδαιότητα τῆς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο κατάρτισης τῆς γῆς ἔγκειται γιά πολλοὺς λόγους: Πρωτίστως ὁ κοινωνικός. Κάθε Ἑλληνας καί δεύτερη, παραθεριστική κατοικία. "Ὅχι πρὸς θεοῦ κοντὰ - κοντὰ. Γιατί ἐκτός ἀπὸ τήν τόνωση τῆς οἰκοδομικῆς δραστηριότητος μᾶς ἐνδιαφέρει καί ἡ μακροπρόθεσμη ἐπένδυση σέ μεγάλο μήκος καί κόστους δίκτυα ὑποδομῆς, δρόμους, ἐξηλεκτρισμούς, ἀποχετευτικά κ.λπ. Ἐνα σπίτι ἀνά τέσσερα στρέμματα σέ μιά μεγάλη ἔκταση πού ἐντέλει διαμένουν περιστασιακὰ τριακόσιες οἰκογένειες ἀπαιτεῖ ὑποδομὲς πολλαπλάσιες ἀπὸ τίς ἀναγκαῖες γιά ἓνα χωριό πού διαμένουν τρεῖς χιλιάδες κάτοικοι. Ἐτσι ὅμως ὅλοι βρίσκουν δουλειά. Ἐργολάβοι, μεσίτες καί προμηθευτὲς καθὼς ἐπίσης καί ἀσφαλιστὲς καί τραπεζικοί, πού ἀνθρώποι εἶναι κι αὐτοί. Δεύτερος λόγος ὁ οἰκολογικός. Τέμνοντας τὸν τόπο σέ τεμάχια τῶν τεσσάρων στρεμμάτων τὸν προστατεύουμε ἀπὸ τίς φυσικὲς καταστροφὲς πού θά μπορούσαν νά τὸν πλήξουν. Πυρκαγιὲς πλημμύρες καί τά γνωστά. (Γιά νά μιλήσουμε καί σοβαρὰ, ἄς θυμηθοῦμε πόσοι ἔχουν ἐπιχειρηματολογήσει ὑπὲρ τῆς θεσμοθέτησης τοῦ μέτρου καί γιά τίς δασικὲς ἐκτάσεις προβάλλοντας αὐτὸ τό σκεπτικὸ γιά τήν προστασία τους). Ἀλλὰ ἄς ἐπανεέλθουμε στόν σχεδὸν παραληρηματικὸ μας λόγο, μιά πού ἀτενίζοντας πιά τό τοπίο ἐλάχιστη περιθώρια σοβαρότητας μᾶς ἀπομένουν: Καθένας μας γίνεται λοιπὸν ἀκρίτας τῶν τεσσάρων τοῦ στρεμμάτων, μυθικός προστάτης τοῦ ὑποκείμενου γήινου ὑπεδάφους καί τοῦ ὑπερκείμενου ἐναερίου χώρου πού τοῦ ἀνήκει: Σημειακῶς σέ κάθε ἀκρίτα - ἰδιοκτήτη ἀνήκει καί ἰδεατὸ μαθηματικὸ σημεῖο στό κέντρο τῆς γῆς καθὼς καί ἄπειρος χῶρος στήν συμπαντικὴ του προβολή,

μέρος τῆς ὁποίας, εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, ἀπειλεῖται καί παραβιάζεται ἀπό τούς ἀπογόνους τοῦ γνωστοῦ μας Ξέρξη. Καί πατριωτικὸς λοιπὸν ὁ λόγος, ἂν μάλιστα δανειοδοτήσουμε καί τὴν ἀπόκτηση οἰκογενειακοῦ ἀντιαεροπορικοῦ πυροβόλου. Τελευταῖος ἔρχεται ὁ πολιτικὸς λόγος: Παιδιά, ὅλοι ἀδέρφια εἴμαστε. Τέσσερα ἐσὺ τέσσερα ἐγὼ ἐπαρκοῦν γιὰ ὅλους. Καί νά μάθουμε νά μὴν τσακωνόμαστε γιὰ τὰ ἰδιοκτησιακὰ ὄρια. Σέ αὐτὸ τό κομβικὸ σημεῖο θά βοηθήσει πολὺ τό Κτηματολόγιο, πού ἐκτιμῶ ὅτι ἐπὶ τούτου ἔχει καθυστερήσει πάνω ἀπὸ μία εἰκοσιπενταετία. Θά μᾶς πεῖ δηλαδή, ἀφοῦ μοιράσουμε καί οἰκοδομήσουμε ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ὑπαιθρο κατὰ βούληση καί δυνατότητα τσέπης, τό τελικὸ τυπωθῆτω ὥστε τό μοντέλο νά γίνεи καί φραντσαίζ στό ἐξωτερικό. (sic!)

Ἵστερόγραφο:

Ὡς Ἀρχιτέκτων-Πολεοδόμος μπροστὰ στὴν τόση καταστροφὴ δυστυχῶς μόνο μέ μία λύση μπορῶ πλέον νά συστρατευθῶ, ὀλοσχερῶς συμβατὴ μέ τό νεοελληνικὸ μας ἦθος καί ὕφος περὶ χώρου καί καλοπέρασης ἀλλὰ καί ἄκρως πραγματιστική: Ἐνοποίηση μέ τὴ μέθοδο ἀναγκαστικῶν συνεταιρισμῶν ὅλων τῶν ἰδιοκτησιῶν τῆς ὑπαίθρου (δομημένων ἢ μὴ) σέ μονάδες τῶν χιλίων τουλάχιστον στρεμμάτων καί ἄμεση πώλησή τους (μέ πλειστηριασμό) σέ ἐνδιαφερόμενους θεσμικοὺς ἐπενδυτές, κατὰ προτίμηση ξένους (διατηρώντας φυσικὰ οἱ νῦν ἰδιοκτῆτες τό 51% ἐπὶ τῆς ἀξίας γῆς καί ἐπομένως μὴ ἀποποιούμενοι τὸν κοινωνικὸ τους ρόλο) ἔτσι ὥστε καί φρέσκα λεφτὰ θά ἔρθουν καί τό κράτος (ἀλλὰ ἀπὸ σπόντα καί οἱ μὴ ἔχοντες καί μὴ κατέχοντες) θά ὠφεληθεῖ διότι ἀπαλλασσόμενο (τό κράτος) περαιτέρω εὐθυνῶν πολεοδόμησης θά μπορεῖ ἀπρόσκοπτα νά ἐπενδύσει σέ ἄλλα κοινωνικὰ ἔργα ὅπως σύζευξη θαλασσίων καί ὀδικῶν ὁδῶν, ἐκτροπὴ ποταμῶν καί ζήτημα ἐνέργειας, παιδεία γιὰ ὅλους στό δημόσιο καί ἰδιωτικὸ πανεπιστήμιο, ὑγεία μέ μικρὴ συνεισφορά τοῦ ἀσφαλιζόμενου καί ἄλλα πού δέν ἄπτονται τῆς ἀρμοδιότητός μου. Ἐτσι θά διασφαλιστεῖ καί ἡ ἀειφόρος ἀνάπτυξη, ἀφοῦ θά βρῖσκεται σέ στιβαρὰ χέρια μακροπρόθεσμου χωροταξικοῦ σχεδιασμοῦ μέ συμμετοχὴ τραπεζῶν, χορηγῶν κ.λπ. Προτείνω δηλαδή κάτι ὀλίγον πῖο ριζοσπαστικὸ ἀπὸ ὅ,τι ἤδη πράττει ὁ φιλελεύθερος καπιταλισμός, μιά πού ἂν ἀρχίσουμε νά ὀμιλοῦμε περὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῆς γῆς καί τῆς σχέσης τοῦ ἀνθρώπου μέ τὴ φύση, σέ μιά κοινωνία πού νά σέβεται τὴ φύση καί τὸν ἄνθρωπο θά πεῖτε ὅτι οἱ ἰδέες μας βρῖσκονται στό χῶρο τῆς σοσιαλιστικῆς οὐτοπίας καί πέρα ἀπὸ τό νά μᾶς κάνουν ντεμοντέ κινδυνεύουν ἀνά πᾶσα στιγμή νά διολισθηθοῦν σέ ἀντιλήψεις ὀλοκληρωτισμοῦ. (Συνέβη ἄλλωστε καί στό παρελθόν).

Παῦλος Δ. Κρέμος

ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΠΟΥ ΣΥΝΤΑΡΑΞΕ ΤΟ ΡΩΜΕΪΚΟ ΓΙΑ 400 ΜΕΡΕΣ

του Άγγελου Ήλεφάντη

«[...]Όλοι αυτοί, λοιπόν, αλλά κι εκείνοι που έκκωφαντικά σιάπησαν, θά πρέπει νά γνωρίζουν –και νά έχουν τήν ειλικρίνεια νά τό όμολογήσουν– ότι βρέθηκαν σέ άλλο τόπο και έδωσαν άλλες φανταστικές μάχες. Και ότι στόν πραγματικό πόλεμο που διεξήχθη, στήν πραγματική τούτη χώρα, συνέβαλλαν μέ τόν τρόπο τους στή νίκη τών δυνάμεων γιά τίς όποιες μίλησα και οι όποιες ήδη έχουν εκφράσει, και εύλόγως, τήν ικανοποίησή τους».

Χριστίνα Άγριαντώνη

«Οι διανοητές συνέβαλαν στήν νίκη του σκοταδισμού»
Τά Νέα, 29-30 Σεπτεμβρίου 2007

Δέν θεωρώ τόν έαυτό μου «διανοητή», αν αυτός ό όρος πιστοποιεί κάποια προσίδια και διακριτή ιδιότητα τής προσωπικότητάς μου. Δέν τελείωσα καμιά πανεπιστημιακή ή άλλη «σχολή διανοητών», κι απ' όσο ξέρω τέτοια σχολή, που νά άποπέμει πτυχίο διανοητού (ή διανοούμενου), δέν υπάρχει πουθενά στόν κόσμο. Φυσικά, διανοούμαι, όπως όλοι οι άνθρωποι. Δέν ήταν ό Γκράμισι που υποστήριζε ότι όλοι οι άνθρωποι είμαστε φιλόσοφοι; Και όπως όλοι μπορούν νά γνωρίζουν, γιά τό βιβλίο τής 'Ιστορίας τής ΣΤ' Δημοτικού, έγώ ό λαλίστατος, εκεί που διάλεξα και υποχρεούμαι νά λαλώ, στήν Αύγή και τό περιοδικό Πολίτης, γιά τό βιβλίο 'Ιστορίας τής ΣΤ' Δημοτικού, σιάπησα έκκωφαντικά, παρόλο που ή «συζήτηση» περί αυτό, οι στοιχήσεις υπέρ ή κατά, συντάραξαν τό ρωμέικο έδώ κι ένα χρόνο. Όντως, είσγησα. Και άρα, κατά τή Χριστίνα Άγριαντώνη, «συνέβαλα» στή νίκη του σκοταδισμού, αφού δέν προστέθηκαν και τά δικά μου βόλια γιά νά έξοντωθεϊ τό θηρίο. Μιά δήλωση μόνο έκανα, μαζί μέ τόν Στρατή Μπουρνάζο, στά «Ένθέματα» τής Αύγης, ότι ή κρίση γιά τό βιβλίο τής 'Ιστορίας, όπως και γιά όποιοδήποτε άλλο διδακτικό βιβλίο, δέν ανήκει στήν Έκκλησία και δή στόν προκαθήμενό της ούτε στους έθνικιστές υπηρεσίας – που εξέφρασαν τήν ικανοποίησή τους μεγαλαυχούντες,

γιατί ό άγώνας τους δικαιώθηκε μέ τήν άπόσυρση του βιβλίου. Άλλά μιά στιγμή, νά δούμε: ποίό ήταν τό θηρίον;

Συγχωρήστε με, αλλά, πριν από κάθε άλλο, θά διηγηθώ δύο ιστορίες που τυχαία έπεσα επάνω τους, σέ μιά κυριακάτικη εκδρομή στά όρεινά τής Άρκαδίας, αρχές Αύγουστου κι αφού ήδη είχαν άποτεφρωθεϊ ή Β. Πελοπόννησος κι άλλα μέρη τής Ελλάδας.

Σέ ένα μοναστήρι, λοιπόν, ένα θέλος-όδοδείκτης έδειχνε τό δρόμο προς τό «Κρυφό Σχολείο» –και στά άγγλικά παρακαλώ– που είχε λειτουργήσει κάποτε σ' αυτά τά μέρη και οι τουρίστες καλούνταν νά τό επισκεφθούν. Στήν αρχή του δρόμου προς τό «Κρυφό Σχολείο» σ' ένα παρεκκλήσι του μοναστηριού όπου πλησίασα νά ρίξω μιά ματιά, ένας ιερωμένος έξηγούσε σέ ζεύγος τουριστών τά του ιστορικού Σχολείου-άξιοθέατου τής Μονής. Οι άνθρωποι τά άκουσαν προσεκτικά κι ευγενικά, χωρίς κανένα σχόλιο. Έφυγαν. Κι άμέσως ό έντεταλμένος στήν ξενάγηση ιερωμένος καταπίαστηκε μέ μένα. Ξεκίνησε τήν όμιλία του εις τήν άγγλικήν, παρακινούμενος προφανώς από τήν τυπικότητα άγγλοσαξωνική θωριά μου. «Έλληνας είμαι», τόν διέκοψα, κι αυτός άμέσως τό γύρισε στά ελληνικά. Τόν διέκοψα και πάλι, πολύ ευγενικά, ρωτώντας πότε λειτούργησε τό Κρυφό Σχολείο τής Μονής. «Τό 900 τό

σο», απάντησε (δέν θυμάμαι τήν ακριβή χρονολογία πού μου εἶπε, πάντως σίγουρα τόν 10ο αἰώνα). «Μά τόν 10ο αἰώνα», ἀντέτεινα, «δέν ἔχουμε Τουρκοκρατία, βασιλεύουν οἱ κραταιοί αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου, κανείς δέν διώκει τά γράμματα τά ἑλληνικά, οὔτε τόν χριστιανισμό. Τό ἀντίθετο, μάλιστα». Ὁ ἱερωμένος, ἀκάθεκτος, συνέχισε: «Οἱ πληροφορίες πού ἔχω, αὐτό λένε». Τόν εὐχαρίστησα καί ἀπομακρύνθηκα, ἐνῶ ὁ φίλος πού ἤμασταν μαζί θαύμαζε τό τοπίο καί τό παρεκκλήσι.

Ἱστορία δεύτερη: Λίγο ἀργότερα μέ τόν φίλο μου, σ' ἓνα ἐστιατόριο, γευόμαστε ἓνα πραγματικά ὑπέροχο κατοικάκι μέ πατάτες στό φουῖνο. Κάποιος παρατυχών κύριος μᾶς ἔπιασε κουβέντα, κέρασε μάλιστα κι ἓνα τσίπουρο. Ὁ κύριος ἦταν δάσκαλος, καταγόταν ἀπ' αὐτά τά χωριά καί ἐπί εἴκοσι χρόνια, ὅπως μᾶς εἶπε, ὑπηρετοῦσε σέ σχολεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀντιπαρέρχομαι πολλά καί διάφορα ἀπ' τό λογύδριο, πού, μονολογώντας σχεδόν, μᾶς ἔβγαλε ἐπί μιά ὥρα. Τό κύριο ὅμως πού ἔλεγε ἦταν ὅτι τό ἐπάρατον βιβλίον τῆς Ρεπούση ὀδηγεῖ μέ μαθηματική ἀκρίβεια στόν ἀφελληνισμό τῆς νέας γενιᾶς, ὥστε τά διευθυντήρια τῆς Εὐρώπης νά μᾶς κάνουν ὅ,τι θέλουν, συνεχίζοντας τόν ὀλέθριο καί ἀνθελληνικό τους ρόλο ὅπως στό '21, στή Μικρασιατική Καταστροφή καί τόν καιρό τῆς Ἀντίστασης. Τό βιβλίον τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ εἶναι σκέτη προδοσία καί πρωτομάστορες τῆς προδοσίας, οἱ συντάκτες του καί τό Ὑπουργεῖο. Δέν τό κουβεντιάσαμε μαζί του τό ζήτημα. Καθώς εἶχαμε ἀποφάσει, τόν χαιρετήσαμε, διά χειραψίας μάλιστα, καί φύγαμε.

Ἀλλά ἂν σᾶς διηγοῦμαι αὐτές τίς βιαστικές ταξιδιωτικές συναντήσεις δέν εἶναι ἐπειδή ἀποτελοῦν τουριστικά παράδοξα μέ κάποιους ἰθαγενεῖς πού συναντήσαμε. Τίς ἴδιες ἀπόψεις εἶχαν τουλάχιστον δυόμισι ἑκατομμύρια Ἕλληνες καί Ἑλληνίδες πού στό «δημοψήφισμα» τοῦ κ. Χριστόδουλου ἐψήφισαν ὑπέρ τῆς ἀναγραφῆς τῆς ὀρθοδόξου ιδιότητός τους στίς καινούργιες ταυτότητες γιατί ἦταν καθοριστικό στοιχεῖο τῆς ἑλληνικότητας (καί τῆς χριστιανικότητάς τους) καί ἢ μή ἀναγραφή τοῦ θρησκευματος θά σήμαινε τόν ἀφελληνισμό τους. Διότι οἱ πραγματικά σκοταδιστικές (καί ἐθνικιστικές – ξεχνᾶμε τά ὀγκωδέστατα συλλαλητήρια γιά τό «Σκοπιανό»;) ἀπόψεις περί νεοελληνικῆς ἱστορίας εἶναι εὐρύτατα διαδεδομένες, εἶναι κυρίαρχες. Ἄρχουν ὄχι μόνο στά διδασκόμενα βιβλία ἀλλά καί στό κράτος, τή νομοθεσία, τά ΜΜΕ, καί στίς συνειδήσεις μεγάλης μερίδας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Στήν προκειμένη περίπτωση συμπυκνώθηκαν κυρίως στά ἐξῆς σημεῖα πού, ἂν καί φαινομενικά δευτερεύουσας σημασίας, ἀπό ἱστορική ἄποψη λειτούργησαν σάν κόκκινο πανί γιά τούς θιασῶτες τοῦ ἐθνικισμοῦ, καί ἰδίως τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζηλωτισμοῦ. Α) Τό «λάβαρο» τῆς Ἐπαναστάσεως πού ὑποτίθεται ὅτι σήκωσε ὁ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανός στήν Ἁγία Λαύρα, τήν ἡμέρα τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, στίς 25 Μαρτίου 1821. Β) Στό «Κρυφό Σχολεῖο» διά τοῦ ὁποῦ ἡ Ἐκκλησία στή μακρό-

χρονη περίοδο τῆς Ὀθωμανικῆς Κατάκτησης διέσωσε τό ἑλληνικό φρόνημα τῶν κατακτημένων καί τή θρησκεία τους. Γ) Στόν ἐθνεγερτικό ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, γιά τήν ἀφύπνιση τοῦ ἑλληνισμοῦ καί τήν ἐκρηξη τῆς Ἐπαναστάσεως. Δ) τέλος, ἐκεῖνος ὁ «συνωσιτισμός» τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας στά παράλια τῆς Ἰωνίας, μετά τήν ἦττα τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ἔδινε συγχωροχάρτι στήν ἀγριότητα τοῦ Τούρκου καί ἐξευγένιζε, οὕτως εἰπεῖν, αὐτό τόν βάρβαρο Ἀνατολίτη, αὐτόν πού δέν γνῶριζε παρά μόνο τή γλώσσα τοῦ γαταγαίου καί πού οἱ Ἕλληνες τόσο ὀδυνηρά εἶχαν γνωρίσει ἐπί αἰῶνες, στό ἴδιο τους τό κορμί.

Τό κρινόμενο βιβλίον Ἱστορίας τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ, πράγματι, δέν ἐπανελάβε, ὅπως ἦταν ἢ πάγια παράδοση τῶν σχολικῶν βιβλίων καί τῆς διδασκαλίας καί ἀποτελοῦσαν μερικά ἀπ' τά ἰδρυτικά μοτίβα τῆς ἐθνικιστικῆς νεοελληνικῆς ιδεολογίας πού βασιζονται σέ ἀντίστοιχους μύθους τούς ὁποῖους ἔχουν ἀνασκευάσει πλήρως οἱ πλέον ἐγκριτοί Ἕλληνες ἱστορικοί. Νά σημειώσουμε ὅμως ὅτι καί τά τρία πρῶτα στοιχεῖα – τό ζήτημα τῆς ἐκφρασεως «συνωσιτισμός» εἶναι διαφορετικό – ἔχουν νά κάνουν μέ τόν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας. Καθώς δέν ἀναφέρονται στό βιβλίον, μοιάζει αὐτό νά μή συνηγορεῖ ὑπέρ τοῦ καθοριστικοῦ ρόλου, τῆς Ἐκκλησίας, καί ἐπομένως μοιάζει νά μήν συνηγορεῖ ὑπέρ τοῦ ἑλληνορθόδοξου χαρακτήρα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Καί εἶναι πρῶτη τιμὴν του. Ἐγώ τουλάχιστον δέν ἔχω λόγο νά μήν ἀναγνωρίσω αὐτή τήν ἀρετή τοῦ βιβλίου καί τῶν συντακτῶν του. Ὅμως, καί παρόλο πού «κιάπησα ἐκκωφαντικά» περί τοῦ βιβλίου, γι' αὐτά καί ἄλλα παρόμοια θέματα, ἀκολουθώντας τούς μεγάλους δασκάλους μας, συχνά ἐμίλησα, στό πρόσφατο παρελθόν οὐδέποτε κρυπτόμενος πίσω ἀπ' τό δάκτυλό μου. Scripta manent κι ἄλλα πολλά, ὡς «διανοητής», ὡς ἀρθρογράφος, ὡς ἀριστερός, καί εἰδικότερα ὡς οὐδετερόθρησκος πολίτης, μαχόμενος ὑπέρ τοῦ οὐδετερόθρησκου σχολεῖου, ὑπέρ τοῦ οὐδετερόθρησκου κοσμικοῦ κράτους.

Μόλις ὅμως ἐκυκλοφόρησε τό ἐν λόγω βιβλίον τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ πρῶτος καί καλύτερος ξιφούλκησε κατ' αὐτοῦ ὁ προκαθήμενος τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, κατηγορώντας το ὅτι βάλλει κατά τῆς ἰδιοπροσωπίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὡς ἑλληνοορθόδοξο, ὅτι ἀπομειώνει ἢ καί ἐξαφανίζει τόν ρόλο τῆς Ἐκκλησίας, συμβάλλοντας ἔτσι στόν ἀφελληνισμό τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Καί πρὸς ἀπόδειξη τῆς ἐθνικῆς μειοδοσίας τοῦ βιβλίου χρησιμοποίησε τά «τρία στοιχεῖα» πού προανέφερα, ὑπεραμυνόμενος ἐνός μυθευτικοῦ χαρακτήρα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας. Ἔβαλε γραμμὴ δηλαδή. Μιά γραμμὴ πού πλειστάκις εἶχε βροντοφωνάξει ἀπό ἄμβωνος στό παρελθόν καί τήν ὁποία τό ἑλληνορθόδοξο ποίμνιο ὀφείλει νά ὑπηρετήσῃ. Καί τό ποίμνιο του –εἶπαμε, τό ὑπαρκτότατο ποίμνιο– τήν ὑπηρετήσῃ. Διότι συμβαίνει αὐτό μέ τά ποίμνια. Ἐτσι, ἠγέρθη φωνὴ μεγάλη καί κατακραυγὴ πού τά ΜΜΕ ἐμεγέθυναν στό ἔπακρον, καθ' ὅσον τό θέμα πιασάρικο, μαζί καί

οι υπερπατριώτες υπηρεσίας στους οποίους προστέθηκαν και πολλοί «άντιμπεριαλιστές», καθ' όσον το βιβλίο υπηρετούσε τη φωνή και τα συμφέροντά των μονοπωλίων της Δύσης και της επάρατης Ε.Ε. Έτσι ήρθε κι έδεσε το πράγμα. Και επειδή η περίοδος ήταν προεκλογική, το βιβλίο άνεμείχθη στην πολιτική. Εκείνα τα δυόμισι εκατομμύρια των συμπολιτών μας, τα οποία έψήφισαν υπέρ της άναγραφής του θρησκευματος στις νέες ταυτότητες ελάμβαναν τον λόγο παντοιοτρόπως, κατακεραυνώνοντας επί εθνική μειοδοσία τους άυτουργούς της εθνικής ιεροσυλίας, μεταξύ των οποίων και τό Υπουργείο και ή ύπουργός κα Γιαννάκου, διακεκριμένο στέλεχος της Ν.Δ. και πολιτική υπεύθυνος της όλης διαδικασίας. Τό ΠΑΣΟΚ ούσιαστικά εκώφευσε άν και επί των ήμερών του είχε άνατεθει στή συγκεκριμένη συντακτική ομάδα ή σύνταξη του βιβλίου, μέ βάση συγκεκριμένες προδιαγραφές του Παιδαγωγικού Ίνστιτούτου, ενώ ή ΝΔ ένεπλάκη σέ μία διαδικασία ιδιαίτερα στενάχωρη γι' αυτήν, μία και εξαιτίας του βιβλίου της έφευγε κόσμος κατά Καρατζαφέρη μεριά. Τέλος, ή κα Γιαννάκου, προς τιμήν της, δέν θέλησε νά «άπεμπλακεί» από τή νόμιμη διαδικασία και επέμεινε ως τό τέλος τό βιβλίο, διορθωμένο, νά διανεμηθεί στά σχολεία. Και γι' αυτό τό νεοδημοκρατικό εκκλησίασμα τήν έτιμώρησε δεόντως μέ κοινοβουλευτική ύπερορία. Μόνο ό ΣΥΝ, λίγοι δημοσιογράφοι και όρισμένοι ιστορικοί ύποστήριξαν και τή διαδικασία σύνταξης του βιβλίου και τό περιεχόμενό του, άντιδρώντας σέ όλον αυτό τον έθνικιστικό-θρησκευτικό ζηλωτισμό που είχε ξεσπάσει και στόν όποιο έριξε τή «σπόντα» του και ό πρωθυπουργός κ. Καραμανλής, λίγες μόνο ήμέρες πρό των εκλογών. Τά άλλεπάλληλα άγγαλιάσματά του μέ τον κ. Χριστόδουλο δέν ήταν γιά τό θεαθήναι.

Ήταν σαφές εύθύς έξαρχής. Μέ τέτοιους άγελαίους όρους γιά τήν έπιστημονική και τήν παιδαγωγική έγκυρότητα του βιβλίου ούσιαστική συζήτηση δέν ήταν δυνατόν νά γίνει. Τό πεδίο της «δημόσιας ιστορίας» ήταν κατειλημένο από τους όπαδούς και τους κήνσορες μιάς άρρωστημένης αντίληψης γιά τό έθνος και τήν Έκκλησία και από τή σάγκα των ΜΜΕ. Έκει μονά χάνουμε, ζυγά κερδίζουν.

Γι' αυτό και έγώ έσίγησα. Άλλά και γιά ένα άλλο ούσιωδέστατο λόγο, γιά τον όποιο, τώρα πιά που τό θέμα «έληξε», μπορώ νά «μιλήσω». "Όταν, λοιπόν, ξεσπασε τό ζήτημα ή Μαρία Ρεπούση μου έστειλε τά τρία σχολικά βιβλία που ήδη είχαν διανεμηθεί, γιά νά της πώ τή γνώμη μου. Δηλαδή, τό κυρίως βιβλίο Ίστορίας της ΣΤ' Δημοτικού, τό βιβλίο άσκήσεων του μαθητή και τό βιβλίο του δασκάλου. Τά διάβασα προσεκτικά και τά τρία, σάν καλός μαθητής και δάσκαλος του Δημοτικού, είδα δέβαια τά 3 - 4 σημεία περί των οποίων ό μεγάλος σαματάς άλλά και όρισμένα άλλα. Θά αναφερθώ σ' αυτά πολύ συνοπτικά.

Κατ' αρχάς, δέν θεωρώ ότι ένα διδακτικό βιβλίο Ίστορίας πρέπει νά είναι ή ναυαρχίδα της ιστορικής

έρευνας (όπως σωστά παρατήρησε στά Νέα ό Βασίλης Παναγιωτόπουλος). Στά βιβλία αυτά δέν μπορεί νά άντιμετωπισθεί π.χ. τό ζήτημα της τρισχιλιετούς συνέχειας του έλληνικού έθνους (Παπαρηγόπουλος, Ζαμπέλιος και όλη ή εκτοτε έθνικιστική ιστοριογραφία, βάση της νεοελληνικής έπίσημης, της κρατικής ιδεολογίας). Ή άν ή άργόσυρη άνάδυση του έλληνικού έθνους αρχίζει από τον 10ο-11ο αιώνα και συντελείται όριστικά στην και από τήν Έπανάσταση του '21 (Σβορώνος), ή άν (και) τό ελληνικό έθνος είναι δημιούργημα ελληνικών έθνικιστικών έλίτ των αρχών του 19ου αιώνα, όπως διδάσκει μία όρισμένη άγγλοσαξωνική κοινωνιολογία και τήν όποία συμμερίζονται πλείστοι όσο σύγχρονοι έλληνες ιστορικοί και κοινωνιολόγοι. Μία σχολική ιστορία πρέπει νά περιέχει, τουλάχιστον, τους βασικούς κόμβους γεγονότων και κοινωνικών καταστάσεων μιάς όρισμένης περιόδου που από μέσα τους πέρασε τό δικό μας τό έθνος άλλά και —πάντα σέ γενικές γραμμές— τά άλλα έθνη της οικουμένης. Νά είναι επιπλέον μία ιστορία της εξέλιξης των πολιτισμών, μία «γραμματική των πολιτισμών» που έλεγε ό Μπρωντέλ, νά μαθαίνουν δηλαδή τά παιδιά τήν περιπέτεια της ζωής των ανθρώπων των προηγούμενων γενεών ως έγνωσμένη ιστορία και όχι ως άθυρμα μυθεμάτων, νά μαθαίνουν τά μεγάλα δημιουργήματα άλλά και τά πάθη των ανθρώπων που έζησαν πριν από μās. Έπιπλέον, ένα βιβλίο σχολικής ιστορίας δέν μπορεί νά είναι ένα σύγγραμμα όκτακοσίων σελίδων (Μ. Ρεπούση) «που τά λέει όλα», άλλά καθώς οι μαθητές τό τρώνε κατακέφαλα εντέλει δέν μαθαίνουν τίποτε. Μία σύντομη, στοιχειακή, άλλά άφηγηματικά δυνατή εκλαϊκευση πρέπει νά είναι τό σχολικό έγχειρίδιο. Άρα τό μέγα πρόβλημα είναι τί κρατάς, τί αφήνεις άπ' έξω και κυρίως πρέπει ό τρόπος της αφήγησης νά άνοίγει τήν όρεξη στους δρόμους της φαντασίας προς τήν άπεραντότητα της ιστορίας. Άρα είναι έξαιρετικά δύσκολο τό έργο του ιστορικού. Συνήθως ή αφήγηση είναι ξερή, μελοδραματική, μεγαλόστομη, σχολαστική, και δέν καταφέρνει νά δημιουργήσει τό συμπαγές ενός όργανωμένου και συνεκτικού συνόλου, νά προκαλέσει τή μέθεξη σέ μία ευρύτερη σύλληψη των άπειρων πτυχών των κοινωνικών, των αισθητικών, και των πολιτικών έμβιώσεων περί των οποίων πρέπει νά μιλά ή ιστορία. Άν τά παραπάνω είναι άπαραίτητα γιά κάθε έργο ιστορίας, στην περίπτωση του μαθητικού έγχειριδίου είναι συνθήκη εκ των ών ούκ άνευ. Πώς άλλιώς θ' άνοίξει ή περιέργεια των παιδιών στόν άγνωστο κόσμο, πώς θά παθιαστούν κι αυτά μέ τά πάθη των ανθρώπων και τά δημιουργήματά τους, πώς θά κατανοήσουν τά όσα μαθαίνουν;

Δέν τά κατάφερε καλά άπ' αυτή τήν άποψη τό βιβλίο της ΣΤ' Δημοτικού. Είναι τό ίδιο ξερό και συμβατικής αφήγησης όπως και τόσα άλλα που προηγήθηκαν από συστάσεως ελληνικού κράτους. Ή αφήγηματική του βιβλίου κατέληγε στό ίδιο παιδαγωγικό έλλειμμα που έμφανώς ήθελε νά ξεπεράσει. Ή προσθή-

κη μερικῶν φωτογραφιῶν παραπάνω, μερικῶν πηγῶν καί πινάκων (ἀφελέστατων τίς περισσότερες φορές) δέν δημιουργοῦν ἓνα διάκοσμο πού, πέρα ἀπό τήν ἀπαραίτητη γνωσιακή του σημασία, θά ἦταν σέ θέση νά συναρπάσει. Καί πρέπει νά συναρπάσει. Καλά, δέν ἔχει ἐκεῖνη τήν ὑπερπατριωτική μεγαλαυχία, ἐκεῖνα τά χαῖρε ὦ Ἀθανάσιε Διάκε κλπ. Ἀλλά ὑπάρχουν καί πολλοί ἄλλοι τρόποι, χαμηλῶν τόνων τρόποι, νά μή βαρεθεῖ κανεῖς ὥστε «ὅταν ἔχουμε σχολεῖο βαριέμαι».

Αὐτή ἡ γεύση τοῦ ἀφηγηματικά ἀνυδρου πού μοῦ ἔδωσε ἡ ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου δέν μοῦ παρείχε –μυλάω πάντα γιά τίς δικές μου ἀναγνωστικές ἀνάγκες– τή δυνατότητα νά συνηγορήσω ὑπέρ τοῦ ἤδη βαλλόμενου ἐγχειριδίου. Ὑστερα ἦρθαν κι ἄλλα. Δηλαδή πολλά λάθη πραγματολογικοῦ χαρακτήρα, καθόλου οὐδέτερα, π.χ. ὅτι στόν Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, σύμφωνα μέ ἓνα ἀγγλο ἱστορικό, σκοτώθηκαν 85.000 Ἕλληνες στρατιωτικοί, τή στιγμή πού ξέρομε ὅτι στόν ἑλληνοϊταλικό πόλεμο, στόν ἑλληνογερμανικό, τήν ἀνοίξη τοῦ '41, στή μάχη τῆς Κρήτης καί στή Μέση Ἀνατολή τό σύνολο τῶν ἀπωλειῶν δέν ξεπέρασε τούς 15.000 νεκρούς (ἀξιωματικούς καί στρατιῶτες). Ἦ ὅτι αἰτία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης ἦταν ὁ «πόλεμος τῶν σιτηρῶν» τῶν ἀμέσως πρίν τήν Ἐπανάσταση ἐτῶν. Ἦ ἡ ἀποσιώπηση ὅτι τή δεκαετία 1940 - 50 στόν τόπο μας ξετυλίχθηκαν σκληρότατες καί πολυαίμακτες ἐμφύλιες συγκρούσεις. Ἦ ὅτι ἡ κυβέρνηση τό 1946 «δέν κατάφερε ν' ἀποτρέψει τόν Ἐμφύλιο Πόλεμο», τή στιγμή πού ξέρομε ὅτι ἡ κυβέρνηση καί οἱ Ἄγγλοι ἔκαναν τά πάντα γιά νά ξεσπάσει ὁ Ἐμφύλιος, ὥστε νά συντριφεῖ τό ἐαμικό κίνημα, καί σ' αὐτούς ἀνήκει κυρίως ἡ εὐθύνη. Ἦ ὅτι τά 400 χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς Κατάκτησης, κατά τό βιβλίο, ἦταν χρόνια κυριαρχίας, κι ὄχι κατάκτησης καί σκλαβιάς μέ ὅλα τά ἐπακόλουθα πού διατηρήθηκαν ὡς τό τέλος *manu militari*. Ἦ ὅτι ἡ Καλλιρόη Παρρέν, σπουδαία πράγματι φεμνίστρια, ἦταν μιά μεγάλη λογοτέχνης τοῦ 19ου αἰ. ὅπως τή θέλει τό βιβλίο σάν τόν Κάλβο, τόν Σολωμό, τόν Παλαμά. Ἦ ὅτι ἀποσιωπᾶται ὁ ἑλληνογερμανικός πόλεμος τῆς ἀνοίξης τοῦ 1941, πού ἦταν καί ἡ οὐσιαστική ἐμπλοκή τῆς Ἑλλάδας στόν Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, πού ρήμαξε τήν Ἑλλάδα ὅπως κι ὅλη τήν Εὐρώπη. Ἦ ὅτι δέν ὑπῆρξαν Γενίτσαροι καί γενιτσαρισμός. Ἦ ὅτι γιά τόν Μεσοπόλεμο δέν ἀναφέρεται ὅτι ὑπῆρξε μιά διαδοχή πραξικοπημάτων, προνοουσιαμένων καί δικτατοριῶν, μέ μερικά μόνο διαλείμματα δημοκρατίας. Ἦ ἐκεῖνος ὁ συνωστισμός: Πράγματι, ὑπάρχει μιά ὑπόδειξη τῆς Ε.Ε. νά μήν ἐξάπτονται τά παλαιά μίσση μεταξύ τῶν λαῶν, ὅλα ἐκεῖνα πού τούς χώρισαν στό παρελθόν, νά βοηθιέται ἡ καταλλαγή καί ἡ εἰρήνευση τῶν πνευμάτων. Νά μή γράφουν π.χ. τά γερμανικά ἐγχειρίδια ὅτι ὁ Καρλομάγνος ξεθεμελίωσε ἐφτά πόλεις, παλούκωσε χιλιάδες ἀντιπάλους κι ἄλλα πολλά ὧν οὐκ ἔστι ἀριθμός. Ἔστω. Πράγματι, δέν ὑπάρχει κανεῖς λόγος νά λέμε ὅτι ὁ Τοῦρκος εἶναι ἓνας ἐκ φύσεως βάρβαρος καί ἀπολίτιστος ἀνατολίτης

ἢ ὅτι οἱ Φράγκοι εἶναι ἀκόλαστα τέκνα τῆς μαλαφράτσης καί ἐκθηλυσμένοι ἠδονοθήρες κλπ., κλπ. Ὅμως οἱ σχέσεις μεταξύ τῶν λαῶν ἦταν συγκρουσιακές. Ἀν ἀπαλείψουμε τή συγκρουσιακότητα τῆς πραγματικῆς ἱστορίας, ἀν ἐξωραΐσουμε τίς σχέσεις καλύπτοντάς τες μέ τόν αἰσχυντηλό πέπλο μιᾶς πλαστῆς ἀδελφοσύνης καί ἀγαστῆς συμβίωσης πού μόνον πότε πότε τή χαλᾶνε κάποιοι σαρακηνοί μαχαιροβγάλτες, κάποιοι παρανοϊκοί ἐξ, τότε δέν κάνουμε ἱστορία, ἀλλά Χάρυ Πότερ σέ νέες περιπέτειες. Ἦ ἀπλῶς λέμε ψέμματα. Ἦ ὅτι: ἐνῶ πράγματι τό βιβλίο δέν μνημονεύει τό «Λάβαρο», «τό κρυφό σχολεῖο» καί δέν ἐξαίρεται ὁ ἔθνεγεργικός ρόλος τῆς Ἐκκλησίας, ὡστόσο στό πεδίο τῆς πραγματικῆς ἱστορίας κι ὄχι στοῦς ἐκ τῶν ὑπέρων μύθους πού κατασκεύασε ἡ Ἐκκλησία, τό Πατριαρχεῖο –διότι περὶ αὐτοῦ πρόκειται– πρίν τήν Ἐπανάσταση ἀπέτρεπε πᾶσα ἀνατρεπτική κατά τοῦ Σουλτάνου πράξη καί στάση - ἴδε *Πατρική Διδασκαλία* καί συνεβούλευε ἀπειλητικά τήν ὑποταγή, «τύφλωσον κύριε τόν λαόν σου» (Φιλ. Ἡλιού) διότι πᾶσα ἀπειθεῖα ἦταν ἁμαρτία καί ἐναντίωση στό «θέλημα τοῦ θεοῦ». Ἀλλά καί ὅταν ξέσπασε ἡ Ἐπανάσταση ἀφόρισε τόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη καί, ὕστερα, ὅλους γενικά τούς ἐπαναστάτες. Κι αὐτός, ἀκριβῶς, εἶναι ὁ λόγος πού ἡ Ἐκκλησία, ἐκ τῶν ὑπέρων, κατασκεύασε τούς δικαιωτικούς ὑπέρ ἐαυτῆς μύθους. Γιά τό Πατριαρχεῖο μιλάω κι ὄχι γιά τόν κληρο, ἀνώτερο καί κατώτερο, τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας πού, ἀδιαφορώντας γιά τίς ὑπερθεν ἐντολές, ἔπραξε ὅτι κι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες πού μετείχαν στήν Ἐπανάσταση. Καί γενικότερα: τήν ἰδρυτική σύλληψη τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ, τουτέστι τήν τρισχιλιετή καί ἀδιατάρακτο συνέχεια τοῦ ἑλληνισμοῦ, Ἀρχαία Ἑλλάδα, Βυζάντιο, Νεώτερος Ἑλληνισμός (τῶν Ζαμπέλιου καί Παπαρηγόπουλου) τό βιβλίο τήν ἀφήνει στή θέση του.

Εἶπαμε, ἓνα διδακτικό βιβλίο δέν μπορεῖ νά εἶναι ναυαρχίδα τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Δέν μπορεῖ ὅμως νά μήν εἶναι καί κοινωνική ἱστορία, νά δείχνει κάπως πῶς ἔζησαν οἱ ἄνθρωποι, ἰδιαίτερα τῆς χώρας μας, τῶν χωριῶν μας καί τῶν πόλεων μας. Δέν θά πρεπε νά ἀναφερθεῖ ὅτι κάποτε ἄρχισε καί στήν Ἑλλάδα ἡ καλλιέργεια τοῦ καλαμποκιοῦ, τῆς πατάτας, τῆς ντομάτας, ἡ γραμμική σοπορά, ὅτι ἡ Διασπορά ἦταν συνέπεια τῆς αὔξησης ἑνός πληθυσμοῦ πού δέν μπορούσε νά ζήσει στήν Ἑλλάδα, ὅτι ἀνάμεσα 1960 καί 1974 ἐνάμισι ἑκατομμύριο Ἕλληνες, βεβαίως καί Ἑλληνίδες, μετανάστευσαν στή Γερμανία, τή Σουηδία, καί τοῦ Βελγίου τίς στοές καί τό μεταναστευτικό συνάλλαγμα, μαζί μέ τό ναυτιλιακό δυναμίτισαν τήν ἑλληνική οικονομία; Αὐτές εἶναι λίγες ἀλλά ἐνδεικτικές παρατηρήσεις ἀπό τίς πολύ περισσότερες πού μπορεῖ κανεῖς νά κάνει.

Λάθη, ἀποσιωπήσεις, παραλείψεις, μιά ἀνυδρη ἀφήγηση, μιά γραφή δηλαδή ἐντελῶς οὐδέτερη, ἀσαφείς ἐρμηνεῖες καί ἀφελεῖς πηγές (δέν θά τό ἔλεγα βέβαια γιά τόν «ὄρκο τῶν Μεσολογγιτῶν», πού περιέχεται

στό βιβλίο, καί είναι νά σοῦ σηκώνεται ἡ τρίχα) δέν συγκροτοῦν βέβαια μιὰ ιδέα ενός μαχόμενου ἔθνους ἀπό τό 1453 μέχρι σήμερα, ενός λαοῦ μέ ἀντιστασιακή ἱστορία (Σβορώνος), δέν παρέχουν τήν ιδέα μιᾶς βαθιάς ἔνωσης ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων τοῦ παρελθόντος πού συνδέθηκαν, παρά τίς συγκρούσεις τους, ἄν θέλετε καί χάρη σ' αὐτές, σέ ἕνα συνανήκειν, σέ μιάν ἀλληλεγγύη, σέ ἕνα «ἐμεῖς», σέ ἕνα ὁμοιογενές ἔθνος. Μιά τέτοια ἱστορία πρέπει νά διδάσκονται οἱ παῖδες πού ἔχουν αὐτιά καί νοῦ νά τήν ἀκούσουν καί νά τήν κατανοήσουν. Τό σχολεῖο, τά διδακτικά βιβλία, οἱ δασκαλοὶ, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ μεγαλύτεροι ἔχουμε ὑποχρέωση νά τοὺς τή διδάξουμε. Διότι διδακτόν ἡ ἀρετή.

Ἡ τόσο διαφημισμένη ἀπό ὀρισμένους Ἱστορία τῆς ΣΤ' Δημοτικοῦ ὡς ἀνοιγμα κατά τοῦ σκοταδισμοῦ καί ὡς νέα παιδαγωγική μαθητοκεντρική τή θέλει ἡ συντα-

κτική ὁμάδα, ἐνάντια στή διδασκαλοκεντρική), τό καταδικασμένο ἀπό Ἐκκλησία, ἐθνικιστές ὑπηρεσίας καί ἀπό τό κράτος τό ἴδιο πού ἐντέλει τό ἀπέσυρε, δέν ἦταν ἕνα βιβλίο ἱστορικής ἀρετῆς, μιὰ στρωτή ἀλλά συνεκτική βάση γιά τήν ἐγκύκλιο ἱστορική μόρφωση.

Τό ραβαῖο τῶν 400 ἡμερῶν ὅπου μονά χάνεις, ζυγά κερδίζουσιν, γιά τό ἄν τελικά ἡ ΝΔ θά χάσει ἢ δέν θά χάσει μερικές χιλιάδες ψήφους δέν ἦταν μάχη γιά τίς ἀρετές μιᾶς ἱστορίας πού ὀφείλουν καί δικαιοῦνται νά διδάσκονται οἱ μαθητές. «Διανοητής»-ξεδιανοητής, εἰσάγῃσ᾽ τήν ὥρα, βέβαια, τῆς σύγκρουσης, μέσα στήν προεκλογική συγκυρία δέν βγήκα νά χτυπήσω τό βιβλίο, πράγμα τό ὅποιο θά εἰσέπραταν ἄλλοι. Στόν τόπο πού βρέθηκα, στήν πραγματική τούτη χώρα, τό βιβλίο δέν ἦταν ἐκεῖνο πού θά ἤθελα νά διδάσκονται οἱ μαθητές. Τό «λάβαρο» ἦταν λίγο, ἐλαχιστότατο γιά νά συστρατευτῶ, ἕνα πουκάμισο ἀδειανό χωρίς καμιάν Ἑλένη.

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΚΑΙ Ο ΣΚΟΠΟΣ:

Δοκιμές, δοκιμασίες και προκλήσεις για τόν ΣΥΡΙΖΑ μετά τις εκλογές

του Γιάννη Παπαθεοδώρου

1. Παλιά και νέα ερωτήματα

«Είναι δυνατό να διατηρηθεί ζωντανή και ικανή μία κίνηση χωρίς την προοπτική των άμεσων και έμμεσων σκοπών;», ρώταγε επίμονα ο Γκράμσι στο *Παρελθόν και Παρόν*.¹ Μιάς και φέτος τιμάμε την επέτειο των έβδομήντα χρόνων από το θάνατό του, είναι καλό να τόν θυμόμαστε, όχι για λόγους μουσειακούς και επετειακούς, αλλά για λόγους πολιτικής ουσίας, ιδίως μετά τα πρόσφατα αποτελέσματα των εκλογών, τα οποία, εκτός από ικανοποίηση για τα καλά ποσοστά του ΣΥΡΙΖΑ γεννᾶνε και νέα ερωτήματα, αντίστοιχα και ανάλογα με τη δική του παλαιά ερωτηματοθεσία. Μέ την άφορμή αυτή, λοιπόν, τό ἄρθρο ἐτοῦτο δέν φιλοδοξεῖ νά περιγράψει τό «μῆνυμα τῶν ἐκλογῶν» ἀλλά νά ἐκθέσει ἕναν προβληματισμό πού ἔχει ὡς ἀφετηρία τήν κοινή «δοκιμή» ὄλων ὅσοι συντάχθηκαν μέ τήν καθ' ἡμᾶς ἀριστερά (ἀνανεωτική καί ριζοσπαστική) στή μάχη τῶν ἐκλογῶν, διεκδικώντας τό αὐτονόητο: τήν ἐνίσχυση τῆς παρουσίας τοῦ ΣΥΡΙΖΑ στό Κοινοβούλιο, τήν πολιτική ὀρατότητα τῆς νέας κοινωνικής ἀριστερᾶς, τή δραστικότητα τοῦ ἀντιπολιτευτικοῦ της λόγου, ἀλλά καί τήν κεφαλαιοποίηση τῆς κομματικής ἐμπειρίας πού προέκυψε ἀπό τήν πρόσφατη ἐκλογική συμμαχία. Ἡ συζήτηση αὐτή μπορεῖ καί πρέπει νά γίνει ἐντός τῆς δικῆς μας ἀριστερᾶς, ἐντός τῆς δικῆς μας συλλογικότητας καί συντροφικότητας, ὄχι γιά λόγους ἐθιμοταξίας καί ἐπικοινωνιακοῦ μάρκετινγκ, ἀλλά γιατί ἡ ἴδια «ἡ περίστασις τό ἀπαιτεῖ».

Γιατί γιά ἐμᾶς, τό ποσοστό τοῦ 5,04% δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ τυπική ἀπεικόνιση ἐνός ἀποτελέσματος, δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἕνα καλό ἄθροισμα ψήφων, δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο μιᾶ πρόσκαιρη, ἔστω, ἀνακούφιση γιά τήν υπέρβαση τοῦ γνώριμου ψυχολογικοῦ ὀρίου τοῦ 3%, δέν μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἕνας ὀρθολογικός ἐλιγμός γιά τή μετεκλογική διεύρυνση τοῦ κόμματος πρὸς τοὺς οἰκολόγους καί τό «χῶρο ΠΑΣΟΚ» μπορεῖ καί πρέπει νά εἶναι, κυρίως, ἡ ἀπαρχή μᾶς νέας ιδεολογικῆς συζήτησης, ἡ ὁποία νά ξεφεύγει ἀπό τίς παλιότερες ιδεοληψίες πού ἐπέμεναν νά ταυτίζουν τήν «κίνηση» μέ τό «σκοπό», ἀπολυτοποιώντας, παρᾶλληλα, τὰ «μέσα»: τήν «ἀριστερή στροφή» γιά τήν «ἀριστερή στροφή», τὰ «κινήματα» γιά τὰ «κινήματα», τή «νεολαία» γιά τή «νεολαία», τίς «συνι-

στώσες» γιά τίς «συνιστώσες», τίς «τάσεις» γιά τίς «τάσεις». Ἀκόμη περισσότερο: ἂν ὅλα αὐτά καί πολλά ἄλλα –θετικά καί ἀρνητικά, ἀνάλογα μέ τήν ὀπτική γωνία πού τὰ βλέπει κανεῖς– συνέβαλαν στή διαμόρφωση τῆς ἐπιτυχημένης, ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος, «κίνησης» τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, θά πρέπει τώρα νά ξεφύγουμε ἀπό τήν παγίδα τῆς ἀντάρκειας, ἀπό τή μαγική εἰκόνα τῆς γεωμετρικῆς προόδου («τώρα 5%, μεθαύριο 8%, ἀντιμεθαύριο 12%, καί μετά ... πού θά πάει; θά πέσουν καί τὰ χειμερινά ἀνάκτορα!») ἀπό τήν πιθανή «ὕπεροψία καί τή μέθη», δηλαδή, πού ὑποβάλλει ὁ ἀντικατοπτρισμός τῆς «κίνησης» στό εἶδωλο τοῦ νικηφόρου ἑαυτοῦ της. Ξαναδίνω τό λόγο στόν Γκράμσι: «Ὁ ἰσχυρισμός τοῦ Μπερνστάιν σύμφωνα μέ τόν ὅποιο ἡ κίνηση εἶναι τό πᾶν καί ὁ σκοπός τίποτα, κάτω ἀπό τήν πρόσοψη μιᾶς “ὀρθόδοξης ἐρμηνείας τῆς διαλεκτικῆς”, ἔγραφε τότε ὁ Ἰταλός κομμουνιστής διανοούμενος, «εἶναι μιᾶ μηχανιστική ἀντίληψη τῆς ζωῆς καί τῆς ἱστορικῆς κίνησης» εἶναι, ἐντέλει, μιᾶ νατουραλιστική ἔννοια τῆς ἐξέλιξης, ἕνας ἰδεαλιστικός ρεβιζιονισμός, μιᾶ ἀντίστροφη θεωρητικοποίηση τῆς παθητικότητας.² Ἡ μηχανιστική αὐτή ἀντίληψη τῆς κίνησης δέν ἀποκλείει, βέβαια, τοὺς σκοποὺς· μόνο πού οἱ σκοποὶ αὐτοὶ ἀπορρέουν ἀπό μιᾶ στατική ἀνάλυση τῆς πραγματικότητας, ἀπό μιᾶ ἀμυντική αὐτο-ἀναφορικότητα, ἀπό μιᾶ ἀνταντακλαστική λειτουργία καί πορεία στό

1. Ἀντόνιο Γκράμσι, *Παρελθόν καί Παρόν*, μτφρ. Θανάσης Ἀθανασίου, Στοχαστής, Ἀθήνα, 1974, σ. 126.

2. Ἀντόνιο Γκράμσι, *Παρελθόν καί Παρόν...*, ὁ.π., σ. 126-127. Ἀπαραίτητη διευκρίνιση: ὁ Γκράμσι τοποθετεῖται στό πρόβλημα πού ἔθεσε ὁ Μπερνστάιν γιά τήν προτεραιότητα τοῦ κινήματος ἐναντι τοῦ σκοποῦ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ, στήν οὐσία, καί τή μήτρα τοῦ ἀριστεροῦ ρεβιζιονισμοῦ. Στήν κριτική τοῦ Γκράμσι, ὁ Μπερνστάιν ἐλέγχεται ὄχι μόνο γιατί ἔεχασε «τίς θέσεις γιά τόν Φόουερπαχ», ἀλλά γιατί ἀντλήσε τὰ ἐπιχειρήματά του ἀπό τό ὄπλοστάσιο τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ρεβιζιονισμοῦ, θεωρώντας τίς ἀνθρώπινες δυνάμεις ὡς «παθητικές καί ὄχι συνειδητές, ὡς ἕνα στοιχεῖο ὄχι διαφορετικό ἀπό τὰ ὑλικά πράγματα», στό ὅποιο ἡ «χυδαία ἀντίληψη τῆς ἐξέλιξης, μέ τή νατουραλιστική ἔννοια, ὑποκαθιστᾶ τήν ἀντίληψη τῆς ἐξέλιξης καί τῆς ἀνάπτυξης». (ὁ.π., σ. 126.) Ἡ διαμάχη αὐτή ἔκτοτε ἔχει ἐμφανιστεῖ στήν ἀριστερά μέ ποικίλες

πλαίσιο του βραχείου χρόνου και των βραχύδιων συσχετισμών. Μιά αντίληψη που εκκινεί από το δόγμα της «κίνησης για την κίνηση» μπορεί να δικαιολογήσει, τελικά, τους σκοπούς: «για την αντίσταση και τη συντήρηση», αλλά δεν μπορεί να δικαιολογήσει τους σκοπούς «για την πρόοδο και την ανανεωτική πρωτοβουλία».³

Δέν θέλω να θεωρητικολογήσω, ούτε να έπικαλεστώ την άχαρη αθηνιότητα των τοιτάτων. Νομίζω, όμως, πώς το σημερινό πρόβλημα αλλά και η δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ τοποθετείται απολύτως εντός του ερωτήματος που έθεσε, από παλιά, ο Γκράμοι: κάπου εκεί, ανάμεσα στην «κίνηση» και το «σκοπό», ο ΣΥΡΙΖΑ οφείλει να χαράξει την πορεία του και να αποφασίσει αν, μέσα από τις δοκιμές και τις δοκιμασίες του, θα βρει τις άντοχες για να μεταφράσει ένα ποσοτικό δεδομένο σε μία ποιοτική επιλογή «άμεσων και έμμεσων στόχων», σε μία ιδεολογική και πολιτική, δηλαδή, προοπτική, που θα κατορθώσει μακροπρόθεσμα να απαντήσει πειστικά στην κοινωνική πρόκληση της ήγemonίας. Μιά ιδεολογική συζήτηση γύρω από τον καθορισμό της κίνησης και των σκοπών δεν είναι πολυτέλεια αλλά επείγουσα ανάγκη. Γιατί, καθώς και πάλι μας θυμίζει ο Γκράμοι, «χωρίς την προοπτική των συγκεκριμένων σκοπών, δεν μπορεί να υπάρξει καθόλου κίνηση». Άς πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή, (μολονότι, όπως τό ήθελε ο Γκοντάρ, τα πράγματα έχουν αρχή, μέση και τέλος, χωρίς όμως να τηρείται απαραίτητα αυτή η σειρά), για να προσπαθήσουμε να ξεκαθαρίσουμε τους σκοπούς και τους στόχους που θα κατοχυρώσουν και θα επιβεβαιώσουν τη δοκιμή της κίνησης, τό νόημα της δοκιμασίας.

2. Ο ελάχιστος κοινός παρονομαστής

Άς ξεκινήσουμε με τό βασικό ερώτημα: τί ήταν εκείνο που έσμιξε κομμουνιστές, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, τροτσκιστές, «ρευματικούς», «άνανεωτικούς», «κίνηματικούς», «νεολαίους» και «ταραξίες» σε μία ενιαία κομματική –επιμένω στη λέξη κομματική– έκφραση, που διεκδίκησε τη δυναμική επάνοδο της άριστερης αντιπολίτευσης στο πολιτικό προσκήνιο; Μιλήσαμε και προεκλογικά για τη σύνθεση αυτής της νέας κοινωνικής άριστερας⁴ που προσχώρησε οικειοθελώς στην «άστάθμητη συνάντηση» με τον ΣΥΡΙΖΑ,⁵ χωρίς να ρωτήσει αν πρόκειται για «στρατηγική επιλογή» ή για μία αυτονόητη συμμαχία της άριστερας «μέ τον εαυτό της». Άς είμαστε ειλικρινείς. Η συνάντηση του ΣΥΡΙΖΑ με τους άριστερους πολίτες που πλαισίωσαν την κοινωνική του παρουσία ως δύναμη αντιπολίτευσης δεν έγινε επειδή ο Συνασπισμός επέλεξε, κατά τις επιταγές της πλειοψηφικής έσωκομματικής τάσης, να πραγματοποιήσει την «άριστερή στροφή», ούτε επειδή οι σύντροφοι της, εδώ και καιρό, κατακερματισμένης άριστερας αναδείχθηκαν σε «στρατηγική επιλογή» των συμμαχιών ενός κομματικού χώρου, αλλά επειδή ο πολιτικός λόγος και η πρακτική του ΣΥ-

ΡΙΖΑ βρήκε ύποδοχές και δεκτικότητες που αντιστοιχούσαν, επιτέλους, σε ύπαρκτα κοινωνικά προβλήματα και όχι σε άσκήσεις επί χάρτου. Πάει καιρός, που εύτυχως ή δυστυχως –ετυχως, κατά τη γνώμη μου– ή κοινωνία, ή τουλάχιστον εκείνο τό κομμάτι της που μας ενδιαφέρει, έχει πάψει να ασχολείται με τον «πόλεμο των τάσεων» και τη «μάχη των συνιστωσών» στο έσωτερικό των κομμάτων, αναζητώντας μία προωθητική δύναμη που θα επαναφέρει την άριστερά στο προσκήνιο και στο επίκεντρο των εξελίξεων. Η πολιτική συγκυρία έβαλε, λοιπόν, τον ΣΥΡΙΖΑ στο χάρτη. Κι άκριβως αυτή η άστάθμητη δυναμική της συγκυρίας ύποχρεωσε την άριστερά να αναλάβει νέους ρόλους: από τη διαμαρτυρία ως τη μεταρρύθμιση.

Μιά προσεκτική «ανάγνωση» των γεγονότων που σημάδεψαν την αντιπαράθεση του ΣΥΡΙΖΑ με την κυβερνητική πολιτική δείχνει ξεκάθαρα πώς η νέα πολιτική όρατότητα που κέρδισε ή δική μας άριστερά, δεν άποκτήθηκε επειδή άπλως «συμμαχησαμε με τον εαυτό μας» αλλά επειδή κεφαλαιοποιήθηκαν θέσεις και πρακτικές, που εδώ και χρόνια είχαν έγγραφει στο διανοητικό και ιδεολογικό όπλοστάσιο της άνανεωτικής άριστερας: οι θέσεις για τό δημόσιο πανεπιστήμιο, οι θέσεις για τό χαρακτήρα του δημόσιου συμφέροντος, οι θέσεις για την ασφάλεια και τά δικαιώματα, οι θέσεις για τό κοινωνικό κράτος, οι θέσεις για τό πρόβλημα της περιβαλλοντικής άνάπτυξης έρχονταν από μακριά, έχοντας γνωρίσει έπεξεργασίες που τώρα επικαιροποιήθηκαν. Δέν τό λέω αυτό για να θυμίσω κάποιους «τίτλους ευγένειας» της άνανέωσης, ούτε για να ύπονοιώσω πώς ύπάρχουν έτοιμες συνταγές από τά παλιά: τό λέω για να τονίσω πώς οι θέσεις της δικής μας άριστερας μπόρεσαν και μπορουν, πράγματι, και πρέπει να γίνουν πλειοψηφικές και ήγεμονικές, έφόσον συναντηθουν με τά προβλήματα της «μεγάλης πολιτικής», έφόσον δοκιμαστούν μέσα από τις ύπαρκτες και

παραλλαγές, χωρίς, ωστόσο, ή κριτική του Γκράμοι να έχει χάσει τη φρεσκάδα της, άφου όλες εκείνες οι δυνάμεις που εμφανίζονται άποφασισμένες να προσαρμοστούν με τό λιγότερο κακό, τους «μικρούς σταθμούς» και τό «συμπυκνωμένο ψυχολογικό άποτέλεσμα» ενισχουν τη μοιρολατρία και, μακροπρόθεσμα, την προσαρμογή της άριστερας σε ένα κίνημα «ιστορικά όπισθοδρομικό». Με άλλα λόγια, ή άριστερά που πολιτεύεται με τό «μικρότερο κακό», με τό «λιγότερο χειρότερο» ή με τη «σοφιστική θεωρητικοποίηση της παθητικότητας», ή άριστερά, δηλαδή, που άποποιείται την ένεργητική της δύναμη για να συμβιβαστεί με τη «μοιραία ιστορική εξέλιξη» της κίνησής της είναι μία άριστερά που άρνείται την ίδια την πολιτική της πρωτοβουλία.

3. Άντόνιο Γκράμοι, *Παρελθόν και Παρόν...*, ό.π., σ. 127.

4. Γιάννης Παπαθεοδώρου, «Η κατάσταση των πραγμάτων», «Ένθέματα», *Αύγή*, 09/06/07/.

5. Βλ. σχετικά τό άρθρο του Γιώργου Φουρτούνη «Τά Σύνμας συνάντησης», «Ένθέματα», *Αύγή*, 16/06/07.

όχι τις φανταστικές κοινωνικές δυνάμεις, έφόσον συντονιστούν με τους ύπαρκτους πολιτικούς φορείς της μεταρρύθμισης, έφόσον ριζοσπαστικοποιηθούν με τους ύπαρκτους πολιτικούς φορείς της ανατροπής, έφόσον, δηλαδή, «όξειδωθούν στή νοτιά των ανθρώπων». Θα επανέλθω, όμως, σε αυτό. Πρός τό παρόν, άς κάνουμε ένα βήμα παραπέρα, εξετάζοντας τά μετεκλογικά δεδομένα, και αναζητώντας τή συγκολλητική ουσία πού μπορεί νά ένώσει τήν πολυφωνική κοινωνική άριστερά σε μιά κοινή ιδεολογικοπολιτική προοπτική.

Τήν επόμενη μέρα των έκλογών ο ΣΥΡΙΖΑ βρήκε τόν έαυτό του νά μετράει δεκατέσσερις βουλευτές στό Κοινοβούλιο και ένα πολύ ένδιαφέρον ανθρώπινο δυναμικό ψηφοφόρων, μιά νέα λαϊκή διαθεσιμότητα. Δέν θά σταθώ στή σύνθεση του κοινοβουλίου, μολονότι έχει και αυτή τή σημασία της: ο καλοπροαίρετος αναγνώστης διαθέτει, άλλωστε, όλα τά στοιχεία για νά ζυγίσει τις παρουσίες και τις άπουσίες. Μέ ένδιαφέρει, κυρίως, τό «πολιτικό προσωπικό» τής εκλογικής μάχης, ή μάλλον, ή έκούσια συγκατάθεση ενός έτερόκλητου κοινωνικού σώματος στην εκλογική συμμαχία του ΣΥΡΙΖΑ, καθώς και ο έλάχιστος κοινός παρονομαστής πού επέτρεψε τήν ανάδυση τής δικής μας συλλογικότητας, τής δικής μας συνάφειας και άλληλοαναγνώρισης: τής έκφρασης, δηλαδή, ενός «εμείς» πού εξέφρασε κάποια όρισμένη κοινωνική επιθυμία. Σέ αυτή τήν κατεύθυνση, τό πραγματικό πρόβλημα πού αντιμετώπιζε σήμερα όλος αυτός ο κόσμος, δέν είναι, πρωτίστως, ούτε οργανωτικό («οί νέες δομές του ΣΥΡΙΖΑ»), ούτε ποσοσιαίο («τί αναλογεί σε κάθε τάση και συνιστώσα»): είναι κυρίως πρόβλημα ιδεολογικό, πρόβλημα πολιτικής ώρίμανσης και ύπευθυνοποίησης, πρόβλημα, δηλαδή, ιδεολογικής αναγνώρισης, με τήν άλτουσεριανή έννοια. Για νά θέσω τό έρώτημα με άπλά λόγια: κάτω από ποιο ιδεολογικό πρόταγμα μπορεί νά αναγνωρίσει όλος αυτός ο κόσμος τόν έαυτό του, τή συμβιωτική του προϋπόθεση και συνάφεια, τήν πολιτική του συσπείρωση και όμογενοποίηση,⁶ προκειμένου νά παραμείνει και νά στρατευτεί στην «κίνηση» άλλα και στους «σκοπούς» του ΣΥΡΙΖΑ;

Γιά κάποιους από έμάς –στόν Πολίτη, τουλάχιστον, άλλα όχι μόνο– ο έλάχιστος κοινός παρονομαστής, στο επίπεδο τής ιδεολογίας, δέν μπορεί νά είναι άλλος από τόν δημοκρατικό σοσιαλισμό, με τό διπλό «ειδικό βάρος» πού φέρει ο όρος αυτός, τόσο σε ό,τι άφορā τό επίθετο όσο και τό ουσιαστικό. Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, με όλες τις άφετηρίες του και τις έκβολές του, είναι τό στοιχείο εκείνο πού εξασφαλίζει τή διακριτικότητα και τήν άυτονομία μας, τό παρελθόν και τό παρόν μας. Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός επιβάλλει τους «άμεσους και τους έμμεσους σκοπούς μας», τόσο στο επίπεδο τής κοινοβουλευτικής πρακτικής όσο και στο επίπεδο τής εκλογικής συμμαχίας. Ο δημοκρατικός σοσιαλισμός μπορεί νά θέσει τό πλαίσιο των διαφοροποιήσεων άλλα και των προσεγγίσεων, των πολιτικών άποκλίσεων και των προγραμματικών συγκλί-

σεων με τους άσπονδους φίλους και τους βουλμικούς γείτονες. Άς ξεκαθαρίσουμε, λοιπόν, τους άξονες με τους όποιους αυτός ο έλάχιστος κοινός παρονομαστής μπορεί νά γίνει πολλαπλασιαστική δύναμη και στοιχείο προοδευτικής ώθησης για τόν ΣΥΡΙΖΑ, και άς οργανώσουμε τή δράση μας γύρω από τους τομείς πού άπορρέουν άμεσα από αυτή τήν κοινή –ύποθέτω– ιδεολογική μας ταυτότητα. Αναφέρω συνοπτικά μόνο μερικούς από αυτούς: τό ίδιο τό κοινοβουλευτικό έργο, τήν πίεση για μιά «προγραμματική» άντιπολίτευση, τήν προώθηση μεταρρυθμιστικών μέτρων και νομοσχεδίων πού εξασφαλίζουν τήν ουσιαστική και όχι μόνο τήν τυπική δημοκρατία,⁷ τήν ανάδειξη του κοινωνικού πλούτου, του δημόσιου συμφέροντος και τής οικολογικής συνείδησης, τήν προσήλωσή στον εύρωπαϊσμό, τή δυναμική ρήξη με τόν έθνικισμό, τό ρατσισμό και τή συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, τόν ιδεολογικό έλεγχο και τήν κριτική άπέναντι στή διαφαινόμενη, «μπλέ σχεδόν μαύρη», συμμαχία ΝΔ-ΛΑΟΣ.

Γνωρίζω πώς δέν λέω καινούργια πράγματα. Τά άυτονόητα θυμίζω, πού όμως τώρα πρέπει νά δοκιμαστούν μέσα από τή δημοκρατική δράση και λειτουργία του κόσμου μας έντός και έκτός Κοινοβουλίου: μόνο έτσι, ύπερβαίνοντας τις διάφορες «τοπικότητες» μας και πολιτικοποιώντας ριζικά και δημοκρατικά τήν παρουσία μας μπορούμε νά ανταποκριθούμε ουσιαστικά στο κύριο πολιτικό αίτημα μιάς εύρείας κοινωνικής άντιπολίτευσης, πού δέν μπορεί νά έξαντλείται στή διαμαρτυρία άλλα νά θέτει στο επίκεντρο του λόγου της τά κοινωνικά προβλήματα τής «μεγάλης πολιτικής» άλλα και τό πρόβλημα τής έξουσίας. Μέ άλλα λόγια: πρέπει «νά πάρουμε τή δημοκρατία στο σοβαρά», νά άποδεχτούμε τή σπουδαιότητα τής έγκλησης μέσω τής όποιας πραγματοποιήθηκε ή άμοιβαία αναγνώριση μεταξύ των ύποκειμένων-ψηφοφόρων και του Ύποκειμένου-Κόμματος, νά στοχαστούμε τήν ίδια μας τήν εικόνα όχι μόνο σαν ένα ναρκισσοτικό κατοπτρικό είδωλο άλλα σά μιά σχέση έντολης και έγγυης⁸ νά πάψουμε νά είμαστε ο καχεκτικός και επιπόλαιος Στεντερέλλο⁹ του πολιτικού μας συστήματος για νά γίνουμε ο κεντρικός πρωταγωνιστής των πολιτικών έξελίξεων.

6. Είναι προφανές πώς ή όμογενοποίηση δέν είναι ταυτόσημη με τήν όμοιογένεια.

7. Βλ. σχετικά τό άρθρο του Άγγελου Έλεφάντη στον προηγούμενο Πολίτη, τχ. 156, «Γιά τόν ρόλο τής Άριστεράς», σ. 10-14.

8. Θυμίζω πώς στην άλτουσεριανή προβληματική, τό Ύποκειμένο δέν στοχάζεται μόνο τήν ίδια του τήν εικόνα (παρούσα ή μελλοντική), άλλα όφείλει νά έγγυάται και τή διαρκή παρουσία της, καθώς έγκαλεί γύρω του τά άλλα ύποκείμενα νά τό αναγνωρίσουν όπωσδήποτε ως Έκείνο. Βλ. Λουί Άλτουσέρ, *Θέσεις, Θεμέλιο*, 1999, σ.115.

9. Παρένθεση «γγραμσιανή», και πάλι. Ο Στεντερέλλο είναι μορφή του θεάτρου τής Φλωρεντίας, συνώνυμη με τόν

3. Η πρόκληση της ηγεμονίας

Ξέρω ότι στο χώρο μας, κάθε φορά που τίθεται τό ζήτημα αυτό, άμέσως ξεπηδάει από τό ντουλάπι τό φάντασμα της «κεντροαριστεράς», μαζί με όλα τά συμπαρομαρτούντα: τή «δεξιά απόκλιση», τόν «φιλοπασοκισμό», τή «συνεργασιολογία», τή «μεταγραφολογία», τόν «κυβερνητισμό» κ.λπ. Όλα αυτά είναι γνωστά και τετριμμένα. Θεωρώ, ώστόσο, πώς για πρώτη φορά, μέσα στην παρούσα συγκυρία διαφαίνεται ή σοβαρή πιθανότητα μιάς γενικευμένης πολιτικής κρίσης, πού σαράνει τά παλιά δεδομένα του πολιτικού μας συστήματος και θέτει, ένδεχομένως, νέα προβλήματα. Και φυσικά δέν έννοώ τήν τυπική έκφορα αυτής της κρίσης, πού εκδηλώνεται με τήν πρωτοφανή μντιακή ένταση ανάμεσα στον «άρχοντα τόν δαχτυλιδιών» και τόν «μελλοντικό ήγέτη» του ΠΑΣΟΚ. Αναφέρομαι σέ μιά βαθύτερη κοινωνική διεργασία, πού, άργά ή γρήγορα, θά θέσει με πιεστικό τρόπο τά στρατηγικά διλήμματα της πολιτικής διακυβέρνησης, καθώς και τό πρόβλημα της νέας διάκρισης ανάμεσα στην Άριστερά και τή Δεξιά. Είναι προφανές πώς άπέναντι σέ αυτή τήν ένδεχομενική, ή πρόθεση και ή πολιτική βούληση με τήν όποία αντιμετωπίζουμε τό πρόβλημα και τούς πιθανούς συνομιλητές μας, θά καθορίσει και τίς μελλοντικές συμμαχίες μας ή τά νέα μας «Τείχη».

Υπάρχουν δύο τρόποι νά σκεφτούμε γύρω από αυτό τό πρόβλημα. Ό ένας εκκινεί από τήν παραδοσιακή πολιτική διαφοροποίηση του «άντιδεξιού χώρου» και ό άλλος εκκινεί από τή νέα κοινωνική συμμαχία πού μπορεί νά προκύψει από ευρύτερες συγκλίσεις ενός άριστερου ήγεμονικού πόλου, του όποιου τά χαρακτηριστικά, τίς συνομαδώσεις, τίς αστάθμητες συναντήσεις, τίς δεομεύσεις και τίς αξιώσεις άκόμη άγνοούμε, ή ίσως και άναζητούμε. Άς μήν ξεγελιόμαστε όμως: ή ηγεμονία αυτή δέν θά προκύψει έπειδή τό θέλησε ό εκλογικός νόμος, ή άγανάκτηση για τίς πυρκαγιές, τό δίλημμα «Καραμανλής ή Χάος», ή προτίμηση στον Παπανδρέου ή στον Βενιζέλο, ή «άριστερή στροφή», ή «άδεια καρέκλα πού πάντα περιμένει τό ΚΚΕ», ή πρόβλεψη για τή «μεγάλη άριστερά» κ.λπ. Καμία εκβιαστική δράση, καμία αυθαίρετη ή δήθεν «διαλεκτική» διαμεσολάβηση πού ποντάρει στή μοιρολατρική εξέλιξη της πολιτικής και στην παθητική συγκατάθεση των υποκειμένων της δέν μπορεί νά δημιουργήσει προϋποθέσεις ηγεμονίας. Αντίθετα, ή κίνηση και ό σκοπός κρίνονται πάντοτε από τήν ιστορική συνείδηση της συγκυρίας, τήν ιδεολογική και θεωρητική έπεξεργασία της, και κυρίως από τήν πολιτική διεύθυνση και όργάνωση των κομμάτων εκείνων πού άναγνωρίζουν τόν έαυτό τους έντός του διακυβεύματος της ηγεμονίας, έντός της πολιτικής των μαζών αλλά και έντός της διακυβερνησιακής νοοτροπίας, έντός του προβλήματος της άμφισβήτησης αλλά και έντός του προβλήματος της έξουσίας.

Σέ αυτό άκριβώς τό πρόβλημα βρίσκεται σήμερα ό ΣΥΡΙΖΑ. Και αυτό τό πρόβλημα, εύτυχώς ή δυστυχώς

δέν μπορεί νά του τό λύσει τό «ιδιόκτητο» ή «δανεικό» 5,04% γιατί καμιά ποσοτική συσσώρευση δεδομένων και ποσοστών δέ βοηθά στην έμβάθυνση του πραγματικού προβλήματος, πού προκύπτει από έξισου πραγματικές συνθήκες. Και τό πραγματικό πρόβλημα δέν μπορεί νά έξισώνεται με μιά πολιτική μηχανική συμπαθειών, εισοδημάτων, εισπράξεων, και δεικτών αποτελεσματικότητας. Τό πραγματικό πρόβλημα ξεκινάει από τόν ιδεολογικό έλεγχο της κίνησης και του σκοπού. Άρχομαι, προσωρινά, στο νά υπενθυμίσω τή διαπίστωση του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου, πού περιγράφει εύστοχα τό πολιτικό έκκρεμές: «Τό ένδιαφέρον όλου του κόσμου για τίς διεργασίες κορυφής πού βρίσκονται σήμερα σέ εξέλιξη στο ΠΑΣΟΚ άντανακλά άκριβώς τή συναίσθηση ότι ή διαιώνιση της κρίσης του οδηγεί αναπόδραστα στο έξεσπασμα γενικευμένης πολιτικής κρίσης. Στο ένδεχόμενο αυτό σημαντικό ρόλο θά παίξουν και οι εξέλιξεις στον ΣΥΡΙΖΑ, και συγκεκριμένα άν θά συνεχίσει στο μέλλον νά άντιλαμβάνεται τόν έαυτό του ως μέτωπο κινηματικής αντίδρασης ή ως πολιτικό κόμμα πού θέτει στον έαυτό του και τό ζήτημα της έξουσίας και των συνεργασιών. Σέ κάθε περίπτωση οι (παράλληλες και ίσως άλληλεπιδρώσες) εξέλιξεις στο δίπολο ΠΑΣΟΚ και ΣΥΡΙΖΑ θά κρίνουν άν και με ποιο τρόπο ή σοβούσα κρίση θά ξεπεραστεί ή θά ξεσπάσει».¹⁰

Όλα αυτά δέν μένει παρά νά τά δούμε χωρίς βιασύνες, εύκαιριακές επιθέσεις φιλίας, εκδηλώσεις σεχταρισμού, άπομονωτισμού ή γενναιοδωρων προσφορών. Άς έχουμε όμως έντωμεταξύ στο νου μας πώς άν κάτι μäs έμαθε ό δημοκρατικός δρόμος προς τόν σοσιαλισμό είναι πώς έμεις οι άριστεροί, όσο σοβαρά έχουμε πάρει τήν ύπόθεση του σοσιαλισμού άλλο τόσο πρέπει νά πάρουμε σοβαρά και τή δημοκρατία. Κι αυτό σημαίνει πώς οφείλουμε νά άποδεχτούμε τήν πρόκληση της ηγεμονίας, νά συνδιαμορφώσουμε τούς όρους της, νά παρέμβουμε στις εξέλιξεις, νά αλλάξουμε, δηλαδή, τό πολιτικό τοπίο. Αυτό, άλλωστε, δέν ήταν και τό σύνθημά μας;

«καχεκτικό, άχαρο και άνόητο» ήρωα πού «θέλει νά μάθουν όλοι ότι είναι πολύ πανούργος και ότι αυτόν κανένας δέν τόν έξαπατά, ούτε και ό έαυτός του άκόμα». Στην κριτική του Γκράμσι, ή πολιτική λειτουργία του Στεντερέλλο είναι μιά παρωδία του μακιαβελισμού: ένας ήρωας πού δέ νοιάζεται για τή ουσία της πολιτικής πρωτοβουλίας, πού δέ νοιάζεται για τή «οπουδιότητα της πρότασης, για νά τήν άποδεχθεί, και νά έργαστεί για νά τή μεταδώσει, νά τήν υπερασπιστεί, νά τήν υποστηρίξει», αλλά άναλώνεται στο νά πείσει τούς άλλους για τήν πανουργία του, καταλήγοντας νά γίνει «ίέρεια του άγίου πυρός». Βλ. Άντόνιο Γκράμσι, *Παρελθόν και Παρόν...*, ό.π., σ. 123-124.

10. Βλ. τήν άνάλυση του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου για τίς εκλογές στην *Κυριακάτικη Έλευθεροτυπία* 23/09/07.

ΓΙΑ ΤΗΝ «ΑΠΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΤΑΣΟΥΛΑΣ»

του Νάσου Βαγενά

Μέ το κείμενό του «Λογοτεχνία και χυδαίος βιογραφισμός. Απάντηση στον Νάσο Βαγενά», που δημοσιεύτηκε στον *Πολίτη* (τεύχος 153, Μάρτιος 2007), ο Κώστας Κουτσουρέλης υπερασπίζεται τον χαρακτηρισμό του μυθιστορηματικού χρονικού *Αμίλητα, βαθιά νερά* της Ρέας Γαλανάκη ως διβλίου «χυδαίου βιογραφισμού». Τόν χαρακτηρισμό αυτό, που διατύπωνε με το κείμενό του «Λογοτεχνία και χυδαίος βιογραφισμός», τό όποιο δημοσιεύτηκε στό *Πλανόδιον* (τεύχος 41, Δεκέμβριος 2006), έπέκρινα ως άσύστατο μέ τό κείμενό μου «Λογοτεχνία και βιογραφισμός. «Η άπαγωγή της Τασούλας» (*Πολίτης*, τεύχος 152, Φεβρουάριος 2007). Ο Κουτσουρέλης γράφει ότι μέ τήν άπάντησή του στό κείμενό μου έπιθυμεί «νά συνεχίσ[ει] αυτόν τόν διάλογο», όμως διαβάζοντάς την δέν έχω τήν αίσθηση ότι τό κείμενό της είναι κείμενο διαλόγου μεταξύ δύο συγγραφέων πάνω στό θέμα τών σχέσεων τής λογοτεχνίας μέ τήν ήθική, όπως φάνηκε ότι θά μπορούσε ή συζήτηση νά έξελιχθεί. Νιώθω περισσότερο ότι διαβάζω όχι τό κείμενο ενός ανθρώπου που προσπαθεί νά εξακριβώσει τά γεγονότα και τήν αλήθεια μιās ιστορίας, αλλά τήν άγόρευση του συνηγόρου ενός διαδίκου σέ μιá αίθουσα δικαστηρίου. Παραθέτω ένα χωρίο από τήν άπάντηση του Κουτσουρέλη χαρακτηριστικό του συνηγορικού χαρακτήρα της:

«Μέ τά γραφόμενά της ή κ. Πετρακογιώργη πείθει ότι στάθμισε νηφάλια και υπεύθυνα όλα τά ένδεχόμενα. Ότι δέν απέκλεισε τό ένδεχόμενο νά προσφύγει στή Δικαιοσύνη άν ή προσβολή τής προσωπικότητάς της κλιμακωθεί, τεκμαίρεται από τήν έμμεση πλήν σαφή προειδοποίησή της πρός τήν συγγραφέα νά μήν παραχωρήσει τό πόνημά της σέ περαιτέρω έκμετάλλευση, λ.χ. κινηματογραφική ή τηλεοπτική. Καί μέ αυτήν τήν αίρεση, περιορίστηκε στή γνωστή δημόσια καταγγελία της».

Τήν άπάντηση του Κουτσουρέλη στό κείμενό μου χαρακτηρίζει μιá άσμφωνία που καταλήγει σέ αντίφαση. Από τή μιá ό Κουτσουρέλης στή σύγκρουση

των δικαιωμάτων τής λογοτεχνίας μέ τά δικαιώματα τής ήθικής τάσσεται, και σωστά, υπέρ των δεύτερων, και μάλιστα μέ ένταση – μέ πάθος, θά έλεγα – που δηλώνεται όχι μόνο από τή συχνή άναφορά τής λέξης ήθική στήν έπιχειρηματολογία του, αλλά και από τόν άριθμό των έπικριτικών κειμένων που έχει γράψει για τό βιβλίο τής Γαλανάκη (έκτός από τά δύο κείμενά του που ανέφερα, υπάρχει και ένα τρίτο, τό αρχικό, που δημοσιεύτηκε, μέ τόν τίτλο «Η υπόθεση Γαλανάκη», στήν *Αύγή* 2 Απριλίου 2006). Καί από τήν άλλη, ή έντασή του αυτή παρουσιάζεται μονομερής, γιατί μέ τήν όλόψυχη και άνεπιφύλακτη υπεράσπισή του των ήθικών δικαιωμάτων τής κ. Τασούλας Πετρακογιώργη ό Κουτσουρέλης φαίνεται νά άδιαφορεί πλήρως για τά ήθικά δικαιώματα του έτέρου “διαδίκου” τής ύποθεσης, του Κώστα Κεφαλογιάννη, που παραβιάζονται μέ τήν έκδοχή τής ιστορίας τής άπαγωγής τήν όποια προωθεί ως αληθινή ή κ. Πετρακογιώργη και μέ τήν όποια δέν συμφωνεί τό βιβλίο τής Γαλανάκη. Είναι αυτή ή μονομέρεια που μέ κάνει νά μήν μπορώ νά θεωρήσω τήν άπάντηση του Κουτσουρέλη στό κείμενό μου συμμετοχή σέ μιάν άπροκατάληπτη συζήτηση, συζήτηση όχι πλέον πάνω στό θέμα των σχέσεων τής λογοτεχνίας μέ τήν ήθική γενικά, ως πρός τό όποιο οι άπόψεις μας συμφωνήσαμε ότι συμφωνούν, αλλά επί του θέματος τής ήθικής ποιότητας του βιβλίου τής Γαλανάκη, ως πρός τό όποιο διαφωνούμε. Θεωρώ τήν άπάντηση αυτή προκατειλημμένη, γιατί ό Κουτσουρέλης, τώρα πλέον, και διαφορετικά απ’ ό,τι στά δύο πρώτα κείμενά του, δέν τοποθετείται επί τής ουσίας τής ύποθέσεως (όπως θά έπρεπε νά τοποθετηθεί ένας που ένδιαφέρεται νά εξακριβώσει τήν ήθική ποιότητα του βιβλίου τής Γαλανάκη), δηλαδή δέν εκφέρει γνώμη για τό άν τά γραφόμενα στό βιβλίο για τήν ιστορία τής άπαγωγής ανταποκρίνονται ή όχι στήν αλήθεια. Δέν εκφέρει γνώμη, γιατί φαίνεται νά κρίνει ότι στή συγκεκριμένη περίπτωση ουσία είναι ό τύπος, τό γράμμα του νόμου, τό όποιο πιστεύει ότι παραβίασε ή Γαλανάκη.

Ἄλλά ἄς ξαναδοῦμε συνοπτικά τούς λόγους τῶν αἰτιάσεών του ἐναντίον τῆς Γαλανάκη. Ὁ Κουτσουρέλης πιστεύει ὅτι ἡ Γαλανάκη παραβίασε τὴν ἐπιθυμία τῆς κ. Πετρακογιώργη νὰ θεωρεῖται ἡ δική της ἐκδοχή ὡς ἡ πραγματικὴ ἱστορία τῆς ἀπαγωγῆς τῆς ἀπὸ τὸν Κεφαλογιάννη. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ ἡ Τασούλα Πετρακογιώργη καὶ ὁ Κώστας Κεφαλογιάννης δὲν συνδέονταν συναισθηματικά πρὸ τῆς ἀπαγωγῆς· ἡ ἀπαγωγή (20 Αὐγούστου 1950) ἦταν ἀκούσια· ἡ Τασούλα ποτὲ δὲν ἀγάπησε τὸν Κεφαλογιάννη, καὶ ἂν ἔμεινε μαζί του καὶ τὸν παντρεύτηκε, ἦταν γιατί ἀποφάσισε νὰ θυσιαστῆ γιὰ νὰ μὴν αἰματοκυλιστεῖ ἡ Κρήτη ἐξαιτίας τῆς ἐκρηκτικῆς κατάστασης στὴν ὁποία εἶχαν ὀδηγηθεῖ τὰ γεγονότα· ἡ ἐπιστροφή της στὴν πατρικὴ οἰκία (1 Ἰανουαρίου 1952) ἦταν τὸ τέλος ἑνὸς μαρτυρίου, στὸ ὁποῖο ἀκουσίως εἶχε ὑποβληθεῖ. Ἡ ἐπιθυμία τῆς κ. Πετρακογιώργη παραβιάστηκε μὲ τὴ δημοσίευση τοῦ *Ἀμίλητα, βαθιά νερά* (2006), μὲ τὸ ὁποῖο διαψεύδεται ἡ ἐκδοχὴ της: Χρησιμοποιώντας, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἔρευνας, τὸ περιεχόμενο τῶν ἀνέκδοτων αὐτοβιογραφικῶν *Ἐνθυμῆσεων* τοῦ Κεφαλογιάννη καὶ τῶν ἐπιστολῶν τῆς Τασούλας πρὸς αὐτόν (πού βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο Κεφαλογιάννη), ἡ Γαλανάκη ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ δύο νέοι εἶχαν συναισθηματικὸ δεσμὸ πρὸ τῆς ἀπαγωγῆς, ὅτι ἡ ἀπαγωγή ἦταν ἐκούσια, ἀλλὰ σκηνοθετημένη ἔτσι ὥστε νὰ φανεῖ ἀκούσια, καὶ ὅτι ἡ Τασούλα ἔμεινε μὲ τὸν Κεφαλογιάννη καὶ τὸν παντρεύτηκε, γιατί ἦταν ἐρωτευμένη μαζί του.

Ἐκεῖνο πού προκάλεσε τὴ σφοδρὴ ἀντίδραση τῆς κ. Πετρακογιώργη ἐναντίον τοῦ μυθιστορηματικοῦ χρονικοῦ τῆς Γαλανάκη ἦταν, ὅπως γράφει ἡ ἴδια, τὸ ὅτι μὲ τὸ βιβλίο αὐτὸ ἐπιτελεῖται, «γιὰ ἐξαιρετικὰ διαφανεῖς λόγους» τῆς Γαλανάκη (γιὰ «νὰ ἐξασφαλίσει τὴ «συγγραφικὴ τῆς ἐπιτυχία»), ἡ «δημόσια διαπόμπευση» της καὶ ὁ «εὐτελισμὸς καὶ ἡ κακοποίηση τῆς προσωπικῆς [τῆς] ζωῆς» (ἐπιστολὴ τῆς στὴν *Ἐλευθεροτυπία*, 27 Μαρτίου 2006). Γιὰ τούς ἴδιους λόγους, στὰ δύο πρῶτα κείμενά του, κατηγοροῦσε τὴ Γαλανάκη καὶ ὁ Κουτσουρέλης. Μὲ τὸ βιβλίο της, ἔγραφε στὸ πρῶτο του κείμενο, ἔχουμε «τὴ μετατροπὴ τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς σὲ θέαμα, τὴ διαπόμπευση κάθε εὐαίσθητου προσωπικοῦ δεδομένου γιὰ τούς σκοποὺς δῆθεν τῆς ἔρευνας καὶ τῆς τέχνης, τὴν καταδίκη τοῦ κοινοῦ στὸν ρόλο τοῦ μόνιμου ἡδονοβλεψία ἢ ὀδυνοβλεψία. [...] Ἄν τὸ ἐπίδικο βιβλίο γράφτηκε ὄντως μὲ ἀξιώσεις ἀντικειμενικότητας, τότε ὁ καθένας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρίνει, καὶ νὰ ἐπικρίνει, τίς ἐπιδόσεις τῆς συγγραφῆς στὸν τομέα αὐτόν».

Ἡ ἀνάγνωση τοῦ παραπάνω χωρίου δείχνει ὅτι, ὅταν ὁ Κουτσουρέλης ἐπιχειρεῖ γιὰ πρώτη φορὰ τὴν κριτικὴ τοῦ βιβλίου τῆς Γαλανάκη, ἀγνοεῖ βασικά πράγματα τῆς ὅλης ὑπόθεσης καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐπίκρισής του μόνον στὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιστολῆς τῆς κ. Πετρακογιώργη. Πρῶτον: εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἔχει διαβάσει τὸ βιβλίο· διότι ἂν τὸ εἶχε διαβάσει θὰ διαπί-

στωνε ὅτι πουθενά σὲ αὐτὸ δὲν ὑπάρχουν ἡδονοβλεπτικὲς ἀναφορές (οὔτε ἡ κ. Πετρακογιώργη τὸ κατηγορεῖ γιὰ κάτι τέτοιο), ὅπως καὶ δὲν ὑπάρχουν καὶ περιγραφές ὀδυνοβλεπτικῆς (περιγραφὴ ὀδύνης ὑπάρχει μόνον στὴν ἐπιστολὴ τῆς κ. Πετρακογιώργη)· ἀπεναντίας ἡ Γαλανάκη, *στὸ πλαίσιο τῆς προσπάθειάς της γιὰ ἐξακρίβωση τῶν πραγματικῶν γεγονότων τῆς ὅλης ἱστορίας* (τὸ ὑπογραμμίζω αὐτό), χειρίζεται τὸ θέμα μὲ κατανόηση καὶ μὲ λεπτότητα πού προκαλεῖ τὴ συμπάθεια τοῦ ἀναγνώστη γιὰ τὴν ἡρωίδα τοῦ βιβλίου της. Δεύτερον: ὁ Κουτσουρέλης υἱοθετεῖ πλήρως τὴ θεβαιότητα τῆς κ. Πετρακογιώργη ὅτι ἡ Γαλανάκη ἔγραψε τὸ βιβλίο της μὲ τὸν τρόπο πού τὸ ἔγραψε γιὰ λόγους ἐντυπωσιοθηρικούς. Μὲ τίς φράσεις του «Ἄν τὸ ἐπίδικο βιβλίο γράφτηκε ὄντως μὲ ἀξιώσεις ἀντικειμενικότητας, τότε καθένας ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κρίνει...» καὶ «γιὰ τούς σκοποὺς δῆθεν τῆς ἔρευνας καὶ τῆς τέχνης» ἀμφισβητεῖ τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας τῆς Γαλανάκη, μπαίνει δηλαδὴ στὴν οὐσία τῆς ὑπόθεσης, προβαίνει μάλιστα καὶ σὲ δίκη τῶν προθέσεων τῆς Γαλανάκη ἀφοῦ ὑποδηλώνει ὅτι παραποίησε τὴν ἱστορία γιὰ «νὰ ἐξασφαλίσει», ὅπως γράφει ἡ κ. Πετρακογιώργη, «τὴ συγγραφικὴ τῆς ἐπιτυχία». Καὶ τρίτον: ἡ κατηγορία τοῦ Κουτσουρέλη ὅτι ἡ Γαλανάκη μετέτρεψε τὴν ἀνθρώπινη ζωὴ σὲ θέαμα δείχνει ὅτι ὁ Κουτσουρέλης πίστευε πῶς ἡ κ. Πετρακογιώργη ἦταν ἐναντίον τῆς μετατροπῆς τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς σὲ θέαμα καὶ ἤθελε νὰ μείνει μακριά ἀπὸ κάθε εἶδους δημοσιότητα· δείχνει ὅτι ὁ Κουτσουρέλης δὲν γνώριζε ὅτι τὴ μετατροπὴ τῆς ζωῆς της σὲ θέαμα τὴν προωθοῦσε ἡ ἴδια ἡ κ. Πετρακογιώργη, ἀφενὸς μὲ τὴν τηλεοπτικὴ της ἐμφάνιση (1980) τὴν ἀναφερόμενη στὴν ὑπόθεση τῆς ἀπαγωγῆς, ἀφετέρου μὲ τὴ μὴ διαμαρτυρία της στὴ θεαματοποίηση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης μὲ τὸ μυθιστόρημα τοῦ Γιώργη Μεσογειακοῦ *Ἡ ἀπαγωγή τῆς Τασούλας* (1990), καὶ ἀπὸ τρίτου μὲ τὴν βοήθειά της στὴ συγγραφὴ τοῦ βιβλίου τοῦ Τάσου Κ. Κοντογιαννίδη *Ἡ ἀπαγωγή τῆς Τασούλας*, τὸ ὁποῖο κυκλοφόρησε τὸ 2005.

Τὴν ἴδια γραμμὴ ἐπίκρισης τοῦ *Ἀμίλητα, βαθιά νερά* κρατᾷ ὁ Κουτσουρέλης καὶ στὸ δεύτερο κείμενό του, ἐκεῖνο τοῦ *Πλανόδιου*. Καὶ ἐκεῖ μιλάει γιὰ τὸ βιβλίο τῆς Γαλανάκη χωρὶς νὰ τὸ ἔχει διαβάσει, ἀναπτύσσοντας γι' αὐτὸ τίς ἀπόψεις τοῦ πρώτου κειμένου του (ὅτι δὲν τὸ ἔχει διαβάσει γίνεται μὲ τὸ δεύτερο κείμενό του ἀκόμη πιὸ φανερό, ἀκριβῶς γιατί μὲ αὐτὸ ἀναπτύσσει τίς ἀπόψεις τοῦ πρώτου του κειμένου). Καὶ μόνον ὅταν διαβάσει τὸ κείμενό μου, μὲ τὸ ὁποῖο ἀμφισβητῶ αὐτὲς τίς ἀπόψεις του, φαίνεται ὅτι ἀποφασίζει νὰ διαβάσει τὸ ἐπίμαχο βιβλίο. Αἰσθάνομαι ὅτι στὴν ἀνάγνωση τοῦ *Ἀμίλητα, βαθιά νερά* ὀφείλεται ἡ ἀλλαγὴ γραμμῆς ὡς πρὸς τὸ ὅλο θέμα, πού εἶναι φανερὴ στὴν ἀπάντηση τοῦ Κουτσουρέλη. Διότι, ἐνῶ στὰ δύο πρῶτα κείμενά του ἡ ταῦτιση του μὲ τίς κατηγορίες τῆς κ. Πετρακογιώργη εἶναι πλήρης, ἐπεκαλεῖτο, ὅπως εἶπα, γι' αὐτὲς ὄχι μόνον τούς ἴδιους λόγους (ἢ

Γαλανάκη δέν έπρεπε νά δημοσιοποιήσσει προσωπικά στοιχεΐα τής Τασούλας άναφερόμενα στήν ιστορία τής άπαγωγής της), αλλά και τήν ίδια αιτιολόγηση αυτών τών λόγων (δέν έπρεπε, άφενός διότι τά στοιχεΐα αυτά ήταν προσωπικά, και άφετέρου γιατί μέ τά στοιχεΐα αυτά παραποιούνται τά γεγονότα τής ιστορίας τής άπαγωγής τής Τασούλας), μέ τήν άπάντησή του στό κείμενό μου ό Κουτσουρέλης διαφοροποιείται ως πρός τό δεύτερο σκέλος τής αιτιολόγησης, άφού άποφεύγει νά άπαντήσει στό έρώτημα άν μέ τά στοιχεΐα πού προσκομίζει τό βιβλίο τής Γαλανάκη παραποιούνται ή όχι τά γεγονότα αυτής τής ιστορίας. Γι' αυτό, ενώ τά δύο πρώτα κείμενά του είναι κείμενα κατηγορίας εναντίον τής Γαλανάκη, τό τρίτο κείμενό του είναι περισσότερο κείμενο υπεράσπισης τής κ. Πετρακογιώργη.

Έτσι, τώρα πλέον, έπειδή τά στοιχεΐα πού φέρνει στό φώς τό βιβλίο τής Γαλανάκη είναι μή διαψεύσιμα, και άποδεικνύουν ότι τά βασικά σημεία τής κατά κ. Πετρακογιώργη ιστορίας τής άπαγωγής τής Τασούλας είναι άναληθή, ό Κουτσουρέλης από τό ήθικό άτόπημα τής Γαλανάκη άφαιρεί εκείνο τό μέρος πού τό άποτελούσε ή παραποίηση του ύλικού τής ιστορίας και περιορίζει τό άτόπημα στον τρόπο μέ τόν όποιο ό Γαλανάκη χρησιμοποίησε αυτό τό ύλικό. Τόν Κουτσουρέλη δέν τόν ενδιαφέρει τώρα και ή άλήθεια τής ιστορίας, τόν ενδιαφέρει μόνο ή άπαράδεκτη, κατά τήν άποψη του, ένεργεια τής άποκάλυψης από τή Γαλανάκη προσωπικών στοιχείων τής κ. Πετρακογιώργη. Ό Κουτσουρέλης θεωρεί τήν ένεργεια αυτή άνήθικη, πράξη χυδαίου βιογραφισμού, παρότι ή ένεργεια αυτή άποκαλύπτει μίαν άνήθικη πράξη, ότι ή κ. Πετρακογιώργη ψεύδεται. Γράφει στήν άπάντησή του:

«Όπως δέν άπασχολεί τό έρώτημα άν τό βιβλίο τής κ. Γαλανάκη είναι καλό, μέτριο ή κακό, έτσι δέν άπασχολεί κατ' άρχήν και τό άν άναπαράγει "πιστά" ή μή τήν πραγματικότητα. Και ό κίτρινος τύπος, οι κάθε λογής rарагаzzi και τά παράθυρα τής trash tv, κομμάτια τής πραγματικότητας φέρνουν ένίοτε στό φώς. Αυτό όμως δέν άναιρεί σε τίποτα τήν χυδαιότητα του τρόπου μέ τόν όποιο εκθέτουν και διαχειρίζονται τό «ύλικό» τους - τήν ζωή δηλαδή και τήν αξιοπρέπεια τών ανθρώπων πού έχουν τήν άτυχία νά κινούν τό ενδιαφέρον τους. Μέ αυτήν τήν έννοια, τό μόνο έρώτημα είναι εν προκειμένω άν ή Γαλανάκη είχε τό δικαίωμα νά γράψει τό "μυθιστορηματικό χρονικό" της μέ τόν τρόπο πού τό έγραψε. Περιλαμβάνοντας δηλαδή σε αυτό τά όσα περιέλαβε, χωρίς προηγουμένως νά έχει εξασφαλίσει τήν ρητή συναίνεση ή τήν σιωπηρή έστω άνοχή τής άκούσιας, όπως τήν άποκάλεσα, πρωταγωνιστριάς του, και χωρίς νά λάβει σοβαρά ύπ' όψιν της τις ευαισθησίες και τις επιθυμίες της. Η εκτίμηση άν τά Άμίλητα, βαθιά νερά είναι ή δέν είναι έργο χυδαίου βιογραφισμού εξαρτάται άποκλειστικά από τήν άπάντηση πού θά δώσουμε στό παραπάνω έρώτημα».

Η τροποποίηση τής γραμμής του κάνει τώρα τόν Κουτσουρέλη νά διατυπώνει τό «άποκλειστικό» του έρώτημα όχι μέ τόν ίδιο τρόπο μέ τόν όποιο τό διατύπωνε στα δύο πρώτα κείμενά του. Έκεί έγραφε τά έξης:

α: «Οι κανόνες αυτοί επιτάσσουν νά μήν πληγώσουμε και νά μήν προσβάλλουμε τούς άλλους, άν δέν συντρέχει σπουδαίος λόγος». β: «Κανείς δέν έχει τό δικαίωμα νά θίγει τήν τιμή και τήν αξιοπρέπεια ενός άλλου, παρουσιάζοντας και έρμηνεύοντας τις ιδιωτικές του πράξεις κατά τρόπο μειωτικό χωρίς σπουδαίο λόγο. Οι λογοτεχνικές ή εισοδηματικές φιλοδοξίες ενός συγγραφέα σε καμία περίπτωση δέν συνιστούν τέτοιο λόγο, και δέν μπορούν από μόνες τους νά δικαιολογήσουν τήν επώδυνη έκθεση τής ιδιωτικής ζωής ενός ανθρώπου. Μιά τέτοια έκθεση μπορεί νά επιτραπεί μόνο κατά τό μέτρο πού καθιστά κατανοητή τή δημόσια πολιτεία του συγκεκριμένου ανθρώπου, μέ τή γενικότερη έννοια του όρου "δημόσια" (οι ύπογραμμίσεις του Κουτσουρέλη).

Συμφωνώντας μέ τήν όρθότητα τών παραπάνω θέσεων του Κουτσουρέλη προσπάθησα μέ τό κείμενό μου νά δείξω ότι ή Γαλανάκη είχε σπουδαίο λόγο νά παρουσιάσει ιδιωτικά στοιχεΐα τής κ. Πετρακογιώργη, όχι μόνο γιατί μέ τή μή παρουσίαση τών στοιχείων αυτών συνεχίζοταν ή προσβολή τής τιμής ενός ανθρώπου, αλλά και γιατί ή Τασούλα, μέσα στό πλαίσιο τής όλης ιστορίας τής άπαγωγής της, είχε δημόσια πολιτεία, μέ τή γενικότερη έννοια του όρου "δημόσια".

Ό Κουτσουρέλης στήν άπάντησή του δέν άμφισβητεί ότι ή ιστορία τής άπαγωγής εξέλιχθηκε σε ιστορικό γεγονός και ότι στό πλαίσιο αυτού του γεγονότος ή πολιτεία τής Τασούλας υπήρξε δημόσια. Άπλως κρίνει, έχοντας πλέον διαβάσει τό Άμίλητα, βαθιά νερά, ότι ή Γαλανάκη δέν είχε σπουδαίο λόγο νά άποκαλύψει ιδιωτικά στοιχεΐα τής Τασούλας. Γι' αυτό επαναδιατυπώνοντας τό έρώτημα φαίνεται τώρα νά τό περιορίζει στό ιδιωτικό πεδίο. Βέβαια αισθάνεται ότι κάτι θά έπρεπε νά πει και για τή δημόσια διάσταση τής ιστορίας τής άπαγωγής. Έτσι άνάμεσα σε δικαστικές άποφάσεις άναφερόμενες στό θεμτό ή μή θεμτό τής άποκάλυψης προσωπικών στοιχείων άναφέρει και δύο άνάλογες, κατά τήν κρίση του, μέ τήν περίπτωση τής ιστορίας τής Τασούλας, περιπτώσεις διασταύρωσης τών προσωπικών στοιχείων μέ τή δημόσια διάσταση τής υπόθεσής τους, για νά πει ότι και στίς δύο αυτές περιπτώσεις οι δικαστές έκριναν υπέρ του άπαραβίαστου τών προσωπικών στοιχείων, αφήνοντας έτσι νά έννοηθεί ότι άνάλογη θά ήταν ή άπόφαση τών δικαστών, άν ή «Υπόθεση Γαλανάκη» πήγαινε στό δικαστήριο.

Άλλά οι δικαστές σε αυτές τις δύο περιπτώσεις έκριναν υπέρ του άπαραβίαστου «για τήν προκείμενη περίπτωση» (ή ύπογράμμιση δική μου), όπως διαβά-

ζουμε στο σκεπτικό της απόφασης της μιάς από αυτές, απόσπασμα του οποίου παραθέτει ο Κουτσουρέλης. Το «αποκλειστικό», λοιπόν, ερώτημα πού διατυπώνει ο Κουτσουρέλης με την απάντησή του θα πρέπει να αναδιατυπωθεί εκ νέου – και να απαντηθεί ευθέως – σύμφωνα με τις ορθότερες θέσεις των προηγούμενων κειμένων του, ως εξής: «Η παραβίαση των προσωπικών στοιχείων της κ. Πετρακογιώργη από τη Γαλανάκη καθιστά στην προκειμένη περίπτωση – δηλαδή στην περίπτωση της ιστορίας της άπαγωγής της Τασούλας – κατανοητή τη δημόσια πολιτεία της Τασούλας;»

Πρός διευκόλυνση όσων ήθελαν να απαντήσουν επί της ουσίας στο ερώτημα αυτό παραπέμπω στην επιχειρηματολογία του κειμένου μου του *Πολίτη*, την οποία συνοψίζω εδώ ως εξής:

1) Η ιστορία της άπαγωγής της Τασούλας υπερέβη το ιδιωτικό πεδίο και απέβη ιστορικό γεγονός.

2) Ένα από τα τεκμήρια πού επιβεβαιώνουν και τυπικά αυτή την υπέρβαση είναι και η δημόσια εμφάνιση της 7ης Ιανουαρίου 1952 της Τασούλας, η οποία, ενώπιον κληθέντων προς τούτο δημοσιογράφων, δήλωσε «μιά για πάντα» προφορικώς και έγγραφως (δι' αναγνωσθείσης και διανεμηθείσης στις εφημερίδες έπιστολής) ότι με τον άπαγωγέα της δεν είχε ποτέ καμμία σχέση πρό της άπαγωγής, ότι άπήχθη από αυτόν άκουσίως, ότι ούδέποτε τον άγάπησε, και ότι δέχθηκε να παραμείνει μαζί του θυσιαζόμενη για να προλάβει την αίματοχυσία πού της παρουσίαζαν πάντα μπροστά της «υστερα από την έκτασιν πού είχε πάρει η υπόθεσις».

3) Η δημόσια αυτή, και επαναληφθείσα τό 1980 (στήν τηλεοπτική έκπομπή) και τό 2000 (μέ «συνέντευξη» της σέ εφημερίδα), δήλωση της Τασούλας, πού άποδεικνύεται άναληθής από τίς έπιστολές της πού είχε στείλει πρός τον φυλακισμένο σύζυγό της Κεφαλογιάννη (ο όποιος εξέτιε ποινή φυλάκισης δύο ετών για παράνομη, κατά τη διάρκεια της άπαγωγής, όπλοφορία) άποτελεί δημόσια προσβολή της τιμής και της υπόληψης του Κεφαλογιάννη, γιατί τον παρουσιάζει ως άνθρωπο άνήθικο, άγροϊκο, πού διέπραξε μιά βίαη, παράνομη και καταδικαστέα από την κοινωνία πράξη.

4) Η δήλωση αυτή της Τασούλας, ως δημόσια και ψευδής (και – στο πλαίσιο του ιστορικού γεγονότος του οποίου άποτελεί μέρος – ως άμεσα συναρτώμενη μέ τό, άποδεικνύον τό αντίθετο, περιεχόμενο των έπιστολών της), αίρει – σύμφωνα μέ τη λογική και την ήθική – τό άπαραβίαστο της ιδιωτικότητας των έπιστολών και καθιστά άνακοινώσιμο κάθε στοιχείο τους πού θα μπορούσε να τη διαψεύσει. Τό καθιστά άνακοινώσιμο από τον έχοντα άμεσο έννομο συμφέρον, δηλαδή από τον γιό – ως νόμιμο κληρονόμο – του άδίκως σπιλωθέντος Κεφαλογιάννη, ή από κάθε άλλον (μελετητή, δημοσιογράφο, συγγραφέα), στον όποιο ό νόμιμος κληρονόμος, πού έχει εκ του νόμου τό δικαίωμα να υπερασπιστεί την τιμή του κληροδότη (πολλώ

μᾶλλον όταν αυτός είναι ο πατέρας του), δίνει την άδεια να χρησιμοποιήσει αυτό τό δεδομένο. Τό καθιστά άνακοινώσιμο όχι μόνο γιατί άποβλέπει στην άποκατάσταση της τιμής ενός άδικηθέντος ανθρώπου, αλλά και πρός ικανοποίηση του δημόσιου συμφέροντος: ή ανάγκη υπεράσπισης του δικαιώματος της κοινωνίας να γνωρίζει τά πραγματικά περιστατικά ενός ιστορικού γεγονότος είναι υπέρτερη από την ανάγκη διαφύλαξης ενός προσωπικού στοιχείου, ή γνώση του οποίου θα άποκάλυπτε ένα δημόσιο ψεύδος.

Αυτός είναι, κατά τη γνώμη μου, ο λόγος πού η κ. Πετρακογιώργη δεν κατέφυγε στη δικαιοσύνη μετά τη δημοσίευση του βιβλίου της Γαλανάκη, όπως κατέφυγαν όλα τά θύματα του χυδαίου βιογραφισμού των υποθέσεων τίς όποιες αναφέρει ως άνάλογες ο Κουτσουρέλης. Η άποψη πού διατυπώνει ο Κουτσουρέλης στην απάντησή του, ότι δεν κατέφυγε γιατί ή δική θα ήταν χρονοβόρα και επειδή λόγω ήλικίας θα έταλαιπαρείτο σωματικά και ψυχικά, είναι άμήχανη και ελάχιστα πειστική, όταν μάλιστα λάβουμε υπόψη την οξύτητα και την πυκνότητα των δημόσιων επιθέσεων της κ. Πετρακογιώργη και των περι ά αυτήν εναντίον της Γαλανάκη όπως άμήχανα είναι και άλλα τέσσερα κεντρικά σημεία της απάντησής του, τά όποια θα σχολιάσω.

Το πρώτο από αυτά τά σημεία είναι η πεποίθηση του Κουτσουρέλη ότι ο γιός του Κεφαλογιάννη, στην ιδιοκτησία του οποίου περιήλθε τό αρχείο του πατέρα του, όπου βρίσκονται οι έπιστολές της Τασούλας, δεν είχε τό δικαίωμα να επιτρέψει στη Γαλανάκη να χρησιμοποιήσει τό περιεχόμενο των έπιστολών. «Ός κινητό πράγμα», γράφει ο Κουτσουρέλης, «οι έπιστολές άνήκουν μέν στον παραλήπτη τους (ή στους κληρονόμους διαδόχους του), και συνεπώς μπορεί να τίς μεταβιβάσει ή να τίς διαθέσει κατά τό δοκοϋν. Τό περιεχόμενό τους, όμως, άνήκει αποκλειστικά στον συντάκτη τους, ο όποιος διατηρεί και τά πνευματικά δικαιώματα». Για να τεκμηριώσει την πεποίθησή του αυτή ο Κουτσουρέλης παραθέτει «τη γνώμη της Διονυσίας Καλλινίκου, καθηγήτριας της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Άθηνών και πρώην διευθύντριας του Όργανισμού Πνευματικής Ιδιοκτησίας», ή όποια έχει ως εξής:

«Η βιβλιοθήκη ή τό αρχείο πού είναι κάτοχοι χειρογράφων έχουν μόνο την κυριότητα πάνω στον υλικό φορέα, εκτός αν τούς έχει μεταβιβασθεί τό σχετικό δικαίωμα από τον δικαιούχο... Δικαιούχος του δικαιώματος αυτού είναι ο συντάκτης τους, αλλά θα πρέπει να σημειωθεί ότι τό δικαίωμα πνευματικής ιδιοκτησίας μπορεί να περιορισθεί από τό δικαίωμα προσωπικότητας του άποδέκτη. Κατά συνέπεια οι βιβλιοθήκες ή τά αρχεία πού είναι κάτοχοι έπιστολών δεν μπορούν να προδοϋν σε δημοσίευση ή σε πράξεις εκμετάλλευσης, εκτός αν ύπάρχει γραπτή συμφωνία μέ τον δικαιούχο».

Ὁ Κουτσουρέλης δέν ἔχει ἀντιληφθεῖ ὅτι τό χωρίο αὐτό, τό ὁποῖο παραθέτει ὡς ἀπόδειξη κατοχύρωσης τοῦ δικαίωματος τῆς κ. Πετρακογιώργη, κατοχυρώνει περισσότερο τό δικαίωμα τοῦ Κεφαλογιάννη, τό δικαίωμα τοῦ γιοῦ του, ὡς κληρονόμου του, καί τό, παραχωρημένο ἀπό τόν γιό, δικαίωμα τῆς Γαλανάκη. Διότι νάί μὲν τό χωρίο λέει ὅτι δικαιούχος τῆς πνευματικῆς ιδιοκτησίας (δηλαδή τοῦ περιεχομένου) τῶν ἐπιστολῶν εἶναι ὁ συντάκτης τους, ἀλλά συγχρόνως σημειώνει ὅτι τό δικαίωμα αὐτό μπορεῖ νά περιοριστεῖ ἀπό τό δικαίωμα προσωπικότητας τοῦ ἀποδέκτη του. Ὅτι στή συγκεκριμένη περίπτωση τό δικαίωμα προσωπικότητας τοῦ ἀποδέκτη πλήττεται μέ τήν ἐκδοχή τῆς κ. Πετρακογιώργη, ἐκδοχή πού διαφεύδεται ἀπό τό συναρτώμενο ἄμεσα μέ αὐτήν περιεχόμενο τῶν ἐπιστολῶν τῆς πρὸς τόν Κεφαλογιάννη, καί ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ περιεχομένου τῶν ἐπιστολῶν ἀποκαθιστᾷ τήν τιμὴ τοῦ ἀποδέκτη τους καί ἐπανορθώνει μιάν ἀδικία, εἶναι, πιστεύω, κάτι πού κανεῖς δέν θά μπορούσε νά ἀμφισβητήσῃ. Θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἄρση τῆς διαφύλαξης τοῦ προσωπικοῦ δεδομένου τῶν ἐπιστολῶν θά ἐπιτρεπτόταν, ἀκόμη καί ἂν ἡ ἱστορία τῆς «*Απαγωγῆς τῆς Τασούλας*» εἶχε παραμείνει περιορισμένη στό ἰδιωτικό πεδίο καί δέν εἶχε ἀποβεῖ δημόσιο καί ἱστορικό γεγονός.

Τό δεύτερο ἀμήχανο σημεῖο τῆς ὑπεράσπισης τῆς κ. Πετρακογιώργη ἀπό τόν Κουτσουρέλη εἶναι οἱ συλλογισμοί του ὡς πρὸς τό ἐπιχείρημα τῆς ἄμυνας ὑπέρ τρίτου. Θά ἦταν περιττό νά ἀναφέρω τό σημεῖο αὐτό ἔπειτα ἀπό ὅσα εἶπα γιά τό πρῶτο σημεῖο τῆς ἀμηχανίας τοῦ Κουτσουρέλη, ἂν τό μέγεθος τῆς ἀμηχανίας του στό δεύτερο σημεῖο δέν τόν ὠθοῦσε νά ἐπικρίνει, ἐκτός ἀπό τή Γαλανάκη, καί, ἐμμέσως, τόν ἴδιο τόν γιό τοῦ Κεφαλογιάννη γιά ἀσέβεια πρὸς τό πρόσωπο τοῦ πατέρα του. Γράφει ὁ Κουτσουρέλης:

«Σύμφωνα μέ τό ἐπιχείρημα τῆς ἄμυνας ὑπέρ τρίτου, τά προσωπικά δεδομένα τῆς Τασούλας Πετρακογιώργη δημοσιεύτηκαν γιά νά ἀποκατασταθεῖ, ἔστω καί μετά θάνατον, ἡ τιμὴ τοῦ Κ. Κεφαλογιάννη ἀπό τό στίγμα τοῦ ἀκούσιου ἀπαγωγέα πού ἐφ' ὄρου ζωῆς ἔφερε. Ἡ περίπτωση τῆς ἄμυνας ὑπέρ τρίτου προβλέπεται πράγματι στήν ἑλληνική ἐννομη τάξη, ἂν καί στό ποινικό δίκαιο, σέ συμφραζόμενα δηλαδή ἐντελῶς διαφορετικά ἀπό αὐτά πού συζητοῦμε ἐδῶ. Ἀκόμη καί στό ποινικό δίκαιο ὅμως, ἄμυνα ὑπέρ τρίτου δέν νοεῖται ὅταν α) ὁ κίνδυνος δέν εἶναι ἄμεσος καί ἄλλως πῶς ἀνατρέψιμος, β) ὁ παθὼν εἶναι σέ θέση ἀπό μόνος του νά ἀμυνθεῖ καί γ) ὁ ἴδιος δέν ἐπιθυμεῖ νά τόν ὑπερασπίσουν. Στήν περίπτωσή μας ὁ Κώστας Κεφαλογιάννης ἐπὶ δεκαετίες ὀλόκληρες εἶχε τήν εὐχέρεια νά δημοσιεύσει τίς ἐπιστολές αὐτές καί παρ' ὅλ' αὐτά δέν τό ἔκανε. Εἴτε ἐπειδή ἀδιαφόρησε, εἴτε ἐπειδή ἔκρινε ὅτι δέν εἶχαν τίποτε νά τοῦ προσφέρουν, εἴτε ἐπειδή θέλησε νά προλάβει τυχόν ἀντιδράσεις, προτίμησε τή σιωπή».

Καί συνεχίζει ὁ Κουτσουρέλης:

«Τώρα, ὅποιοι καί ἂν ἦταν οἱ λόγοι πού ὀδήγησαν τόν Κεφαλογιάννη σέ αὐτή του τήν ἀπόφαση, τό βέβαιο εἶναι ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἐκθέτουν βαρύτερα τήν κ. Γαλανάκη καί τῆς ἀφαιροῦν κάθε δικαίωμα νά παρουσιάσει τόν ἑαυτό της ὡς προστάτιδα τῆς μνήμης του. Ἄν μάλιστα ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Κεφαλογιάννης ἐπράξε ὅπως ἐπράξε γιά νά προλάβει τυχόν ἀντιδράσεις, ἢ καί ἀπό πνεῦμα «ἱπποτισμοῦ», ὅπως νομίζει ὁ Βαγενάς, ἡ αὐθαιρεσία τῆς Γαλανάκη νά τίς δημοσιεύσει γίνεται διπλή, ἀφοῦ συνιστᾷ ἀσέβεια ὄχι μόνο πρὸς τό πρόσωπο τῆς κ. Πετρακογιώργη ἀλλά καί πρὸς τό πρόσωπο ἐκείνου. Κι αὐτό, γιατί οἱ συνθήκες πού ὑπαγόρευσαν τή σιωπή τοῦ Κεφαλογιάννη, ἰσχύουν στό ἀκέραιο καί σήμερα».

Ἐποιοὶ καί ἂν ἦταν οἱ λόγοι πού ὀδήγησαν τόν Κεφαλογιάννη στήν ἀπόφασή του νά μὴ λύσει τή σιωπή τοῦ ὅσο ζοῦσε, τοὺς λόγους αὐτούς εἶναι πιθανότερο νά τοὺς γνωρίζει καλύτερα ὁ γιός τοῦ Κεφαλογιάννη παρά ὁ Κουτσουρέλης· ὅπως εἶναι πιθανότερο νά τοὺς γνωρίζει καλύτερα καί ἡ κ. Πετρακογιώργη, ἢ ὅποια, ὡς Τασούλα, ἀναφερόταν κατά κόρον στό πνεῦμα ἱπποτισμοῦ τοῦ Κεφαλογιάννη. Ἡ δημοσίευση ἀπό τή Γαλανάκη δύο ἀπό τίς εἴκοσι ἐπιστολές τῆς τοῦ ἀρχείου Κεφαλογιάννη δέν ἀποτελεῖ αὐθαιρεσία, γιατί τό δικαίωμα αὐτό τῆς τό παραχώρησε ὁ γιός τοῦ Κεφαλογιάννη. Οὔτε ἡ παραχώρηση αὐτή ἀποτελεῖ ἀσέβεια τοῦ γιοῦ πρὸς τόν πατέρα, ὅπως παραδόξως ὑπονοεῖ ὁ Κουτσουρέλης. Ἀπεναντίας ἀποτελεῖ ἐκπλήρωση ὑποχρέωσης υἱοῦ πού βλέπει τήν τιμὴ τοῦ πατέρα του (καί τῆς οἰκογένειάς του) νά ἐξακολουθεῖ νά σπιλώνεται καί μετά θάνατον. Διότι ἂν ὁ Κεφαλογιάννης εἶχε σκοπό νά μὴν ἐπανέλθει στό θέμα, γιά ποῖο λόγο εἶχε γράψει τίς *Ἐνθυμήσεις* του καί γιά ποῖο λόγο τίς κρατοῦσε μαζί μέ τίς ἐπιστολές τῆς Τασούλας στό ἀρχεῖο του; Δέν θά εἶχε καταστρέψει αὐτά τά στοιχεῖα γιά νά μὴν τά ἀποκαλύψει κάποιος μετά τόν θάνατό του; Δέν θά εἶχε δώσει ἐντολή στόν γιό του νά τά καταστρέψει; Ἡ, ἂν ἤθελε νά διατηρήσει τό ἱπποτικό πνεῦμα του ὡς τό φυσικό τέλος τῶν δύο ἡρώων τῆς ἱστορίας, δέν θά εἶχε ὀρίσει στή διαθήκη του τά στοιχεῖα αὐτά τοῦ ἀρχείου του νά μὴν ἀποκαλυφθοῦν ὡς τήν ἀποχώρηση τῆς κ. Πετρακογιώργη ἀπό τή ζωή;

Ἴσως ἐπειδή ὁ Κουτσουρέλης πιστεύει ὅτι γνωρίζει τοὺς λόγους τῆς σιωπῆς τοῦ Κεφαλογιάννη καλύτερα ἀπ' ὅτι ὁ γιός του, δέν πέρασε ἀπό τό μυαλό του ὅτι «οἱ συνθήκες πού ὑπαγόρευσαν [αὐτή] τή σιωπή» ἐνδέχεται νά μὴν «ἰσχύουν στό ἀκέραιο καί σήμερα»· ἀκριβέστερα, ὅτι ἐνδέχεται νά μὴν ἰσχύουν καθόλου σήμερα. Καί αὐτό μᾶς φέρνει στό τρίτο σημεῖο τῆς ἀμηχανίας τοῦ Κουτσουρέλη, τό ὁποῖο εἶναι ἡ διάσταση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στή βεβαιότητά του ὅτι γνωρίζει στό ἀκέραιο τίς ἐν λόγῳ συνθήκες καί στήν

άγνοια του περιεχομένου του βιβλίου του Κοντογιαννίδη, τό οποίο αποτελεί σημαντικότερο στοιχείο αὐτῶν τῶν συνηθῶν. Γράφει ὁ Κουτσουρέλης γιά τό βιβλίον τοῦ Κοντογιαννίδη:

«Υπογραμμίζω τό “χωρίς τήν συναίνεσή της”, γιά νά δηλώσω τό αὐτονόητο. Ὅτι δηλαδή ἡ κ. Πετρακογιώργη, ἐφόσον καί ὅποτε τό θελήσει, ἔχει τό δικαίωμα νά παραχωρήσει σέ ἀνθρώπους τῆς ἐπιλογῆς τῆς πληροφορίας καί προσωπικά τῆς ἐγγραφα προκειμένου αὐτοί νά γράψουν ἕνα βιβλίον μέ θέμα τή ζωή της. Ἡ περίπτωση τοῦ βιβλίου τοῦ Τ. Κοντογιαννίδη, πού μνημονεύει ὁ Βαγενᾶς, δέν εἶναι τέτοια. Ἄν ἡ οἰκογένεια Πετρακογιώργη δέν ἀντέδρασε σ' αὐτό ἐπισημως, εἶναι διότι προφανῶς, καί πολύ εὐλόγα, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τῆς τήν περιορισμένη σχετικά κυκλοφορία καί προβολή του. Ἄς προστεθεῖ δέ ὅτι ὁ Κοντογιαννίδης οὔτε γιά ἐκούσια ἀπαγωγή κάνει λόγο, οὔτε προσωπικά δεδομένα τῆς Τασούλας δημοσιεύει, οὔτε θεδαίωσά ἀποκαλεῖ τό ἔργο του “μυθιστορηματικό χρονικό”».

Στό χωρίο αὐτό ὑπάρχουν τρία πραγματικά λάθη. Τό πρῶτο εἶναι ὅτι ὁ Κουτσουρέλης πιστεύει ὅτι «ἡ περίπτωση τοῦ βιβλίου τοῦ Τ. Κοντογιαννίδη δέν εἶναι τέτοια» ὅτι δηλαδή ἡ κ. Πετρακογιώργη δέν παραχώρησε στόν Κοντογιαννίδη πληροφορίες καί προσωπικά τῆς στοιχεῖα γιά νά τά χρησιμοποιήσει στό βιβλίον του. Σέ αὐτό τόν διαψεύδει ὁ ἴδιος ὁ Κοντογιαννίδης, ὁ ὁποῖος στή «Σημείωση» πού βρίσκεται στό τέλος τοῦ βιβλίου του γράφει τά ἑξῆς: «Εὐχαριστῶ θερμῶς τήν ἡρωίδα τοῦ βιβλίου μου Τασούλα Ἀδαμίδου-Πετρακογιώργη καί τόν ἱππότη της, Σοφοκλή Ἀδαμίδα [τον δεύτερο σύζυγο τῆς κ. Πετρακογιώργη], γιά τίς φωτογραφίες πού μοῦ προσέφεραν καί τίς πληροφορίες πού μοῦ ἔδωσαν». (Τό λάθος αὐτό δείχνει ὅτι ὁ Κουτσουρέλης δέν διάβασε προσεκτικά τό κείμενό μου, γιατί σ' ἐκεῖνο ἀναφέρω τά τῆς βοήθειας τῆς κ. Πετρακογιώργη στή συγγραφή τοῦ βιβλίου τοῦ Κοντογιαννίδη, παραθέτοντας μάλιστα καί τή σχετική «Σημείωση» τοῦ Κοντογιαννίδη μέ τίς πρὸς αὐτήν εὐχαριστίες του). Τό δεύτερο λάθος τοῦ Κουτσουρέλη, συναρτώμενο μέ τό πρῶτο, εἶναι ἡ θεατικότητα του ὅτι ὁ Κοντογιαννίδης δέν δημοσίευσε προσωπικά δεδομένα τῆς Τασούλας. Ἄν εἶχε διαβάσει τό βιβλίον τοῦ Κοντογιαννίδη, ὁ Κουτσουρέλης θά διαπίστωνε ὅτι ὄχι μόνο ὑπάρχει σέ αὐτό αὐτολεξεί δήλωση τῆς Τασούλας γιά τοὺς λόγους τοῦ χωρισμοῦ της μέ τόν Κεφαλογιάννη (σ. 172), ἀλλά καί ὅτι ἀνάμεσα στίς φωτογραφίες πού τό βιβλίον περιέχει ὑπάρχουν καί ὀρισμένες ἀδημοσίευτες προηγουμένως, φωτογραφίες προσωπικές (σ. 38, 40, 173), τίς ὁποῖες, ὅπως δείχνουν οἱ λεζάντες τους, πού ἀναφέρουν μέ ἀκρίβεια τόν χρόνο καί τόν τόπο ὅπου τραβήχτηκαν, δέν θά μπορούσε νά εἶχε δώσει στόν συγγραφέα τοῦ βιβλίου παρά μόνο ἡ κ. Πετρακογιώργη. (Παρότι καί αὐτό τό ἀναφέρω στό κείμενό μου, δέν τό πρόσθεξε ὁ Κουτσουρέλης).

Ἡ παράλειψη τοῦ Κουτσουρέλη νά διαβάσει τό βιβλίον τοῦ Κοντογιαννίδη τόν ὀδηγεῖ στό τρίτο λάθος τοῦ χωρίου του: στήν πεποίθησή του ὅτι τό βιβλίον αὐτό δέν εἶναι, ὅπως τό βιβλίον τῆς Γαλανάκη, «μυθιστορηματικό χρονικό». Τό ὅτι ὁ Κοντογιαννίδης δέν χαρακτηρίζει τό βιβλίον μέ τόν συγκεκριμένο ὄρο καί τό περιγράφει, στόν «Πρόλογό» του, ὡς βιβλίον γραμμένο «μέ τή μορφή δημοσιογραφικῆς ἐρευνας καί ὄχι ὡς μυθιστόρημα» δέν σημαίνει ὅτι τό βιβλίον δέν περιέχει στοιχεῖα μυθιστορηματικά. Ὁ ὑπότιτλος πού συνοδεύει τόν τίτλο του (*Ἡ ἀπαγωγή τῆς Τασούλας*) εἶναι ἐνδεικτικός: *Τό ἐκρηκτικό ρομάντζο τοῦ Κώστα Κεφαλογιάννη μέ τήν Τασούλα Πετρακογιώργη, πού ἔφερε τήν Κρήτη στά πρόθυρα τοῦ ἐμφυλίου πολέμου. Ντοκουμέντο-ἐρευνα*. Τήν πρόθεση τοῦ Κοντογιαννίδη νά μείνει πιστός στίς προδιαγραφές τοῦ βιβλίου δημοσιογραφικῆς ἐρευνας ὑπονομεύουν οἱ φανταστικές περιγραφές καί τό μυθιστορηματικό ὕφος τοῦ βιβλίου: τά ὁποῖα δίνουν στό ἐξιστορούμενο χρονικό μιά μυθιστορηματική διάσταση πού τό καθιστᾷ χρονικό μυθιστορηματικό. Γιά τήν ἀκρίβεια, τό βιβλίον τοῦ Κοντογιαννίδη ἀνήκει στή λαϊκή μορφή τοῦ μυθιστορηματικοῦ χρονικοῦ καί, ὡς τέτοιο, θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ λαϊκό μυθιστόρημα – λαϊκό μυθιστόρημα ἐκεῖνου τοῦ εἴδους πού στηρίζεται σέ πραγματικά γεγονότα. Δέν διαφέρει σέ τίποτε – παρά μόνο στό ὅτι περιέχει φωτογραφίες – ἀπό τό ὁμότιτλο βιβλίον τοῦ Γιώργη Μεσογειακοῦ, ὁ ὁποῖος στόν «Πρόλογό» τοῦ βιβλίου του γράφει ὅτι «κάν[ει] μυθιστόρημα». Παραθέτω μιά σελίδα ἀπό τό βιβλίον τοῦ Κοντογιαννίδη γιά νά φανεῖ ὁ χαρακτήρας τῆς γραφῆς του:

«Ἀδελφέ μου Μανόλη», εἶπε χαμογελώντας ὁ Κώστας, «ἂν θέλει ἡ Τασούλα, μπορεί νά ἔρθει μαζί σας. Ἄδικος, ὅμως, κόπος. Μόλις προχθές ἦρθε ἄλλη ἐπιτροπή καί εἶπα τῆς κοπελιάς νά τήν ἀκολουθήσει. Ἡ Τασούλα δέν θέλει νά φύγει. Θέλει νά μείνει κοντά μου».

Ἄντάμα ὄλοι μαζί προχώρησαν καμιά ἑκατοστή μέτρα στή σπηλιά, ὅπου κρυβόταν ὁ Κώστας μέ τήν Τασούλα. Ἐκεῖνη, μόλις τοὺς εἶδε ἄρχισε νά κλαίει. Τήν πλησίασε πρῶτος ὁ Παπαδογιάννης καί μετά οἱ ἄλλοι. Τήν κοιτοῦσαν ἀχόρταγα καί διερευνητικά. Καταπονημένη, μαυρισμένα μάτια ἀπό τό κλάμα, ὠχρή, ἀδύνατη, μέ βρόμικο τό κλαδωτό φουστάνι πού φοροῦσε ἀπό τό βράδυ τῆς ἀπαγωγῆς.

Πόσο νά ταλαιπωρήθηκε ἄραγε αὐτό τό πλάσμα ἐκεῖ στό κατὰβραχα καί στίς ἀπότομες βουνοπλαγιές; Ποιές εἶναι οἱ βουλές της καί οἱ ἐπιθυμίες της;

«Θά θέλαμε, Τασούλα, νά μᾶς πεις χωρίς καμιά πίεση, ἀλλά μέ τήν ἀδίαστη θέλησή σου. Ποιοί εἶναι οἱ λόγοι πού ἀκολούθησες τόν Κώστα; Εἶναι συναισθηματικοί;»

«Ὅχι», ἀποκρίθηκε ἐκεῖνη ξερά.

«Ἀφοῦ δέν ἔχετε αἶσθημα, ἄρα δέν τόν ἀγαπᾶς. Θέλεις νά γυρίσεις πίσω στό σπιτικό σου, στόν πατέρα σου, πού σέ περιμένει;»

Ἡ Τασούλα χαμήλωσε τό βλέμμα καί δέν ἀπάντησε.

«Ἐχεις ἀκούσει, Τασούλα», συνέχισε ὁ Παπαδογιάννης,

«τί ἀναστάτωση ἔφερε στό Ἡράκλειο ἡ ἀπαγωγή σου; Κοιτῆσαι νά γίνει ἐμφύλιος πόλεμος! Ξεσηκώθηκαν ὁ κόσμος ὅλος καί δέν ξέρουμε ὡς πού μπορεῖ νά φτάσει αὐτός ὁ ἀναβρασμός... Μπορεῖ νά γίνουν σκοτωμοί!»

Ἡ Τασούλα ἄρχισε νά κλαίει μέ λυγμούς καί σκουπίζει τά δάκρυά της μ' ἓνα ἄσπρο, μουσκεμένο μαντιλάκι. Οἱ ἄλλοι τήν κοιτάζουν μέ συμπόνια, χωρίς νά μποροῦν νά βγάλουν συμπέρασμα γιά τό τί θέλει.

Ὁ Παπαδογιάννης, πιά ψύχραιμος, τήν πλησιάζει, τήν πιάνει ἀπό τό μπράτσο καί κοιτάζοντάς την στά μάτια, τῆς λέει παρακλητικά:

«Τασούλα! Λυπήσου, κορίτσι μου, τό αἷμα πού θά χυθεῖ! Ὁ κόσμος χωρίστηκε σέ δύο στρατόπεδα καί ἀπό ὦρα σέ ὦρα ἴσως ἀρχίσει ὁ πόλεμος! Ἄδικο αἷμα θά χυθεῖ, κοπέλα μου, θά κινδυνέψουν ὅλοι, ὁ πατέρας σου, ἐσύ, καί ὅλοι ὄσους ἀγαπᾶς... Ἐλα, νά δώσεις τέλος, νά ἡσυχάσουν τά πράγματα...»

«Ὅχι, δέν μπορῶ νά ἔρθω. Θά μείνω ἐδῶ... Ἄς γίνει ὅ,τι εἶναι νά γίνει...»

Παραθέτω καί τήν περιγραφή τοῦ ἴδιου ἐπεισοδίου ἀπό τό μυθιστόρημα τοῦ Μεσογειακοῦ:

Κίνησαν καί τ' ἄλλα μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ὀδηγημένα ἀπό τοὺς ἐμπιστοὺς τοῦ ἀπαγωγέα. Μέ ἐξαντλητική πορεία τεσσάρων ὡρῶν, καταφθάνουν στό κρησφύγετο τοῦ ζεύγους, ἀπό ἀτραπό εἶχεν ὠστόσο ἀλλάξει σπηλιά, γιά ἀσφάλεια, ὁ Κεφαλογιάννης.

Ἡ συνάντηση τῆς Ἐπιτροπῆς μέ τόν ἀπαγωγέα ἦταν δραματική, ὁ ἀδελφός του ὁ βουλευτής τοῦ ἔλεγε μέ δάκρυα στά μάτια:

- Ἄν θέλεις νά γλιτώσεις τό κεφάλι σου, νά μᾶς παραδώσεις τήν Τασούλα, νά τήν πᾶμε στήν οἰκογένειά της!

- Ἐγώ τήν ἄφησα ἐλεύθερη ν' ἀκολουθήσει τήν Ἐπιτροπή πού ἦρθε πρῖν δύο μέρες καί εἶπε, θέλει νά μείνει μαζί μου!

Ἀποκρίθη ὁ ἀπαγωγέας.

Ἡ Ἐπιτροπή προχώρησε στή σπηλιά, συναντάει τήν Τασούλα. Ἄρχισε πάλι κεῖνη τά κλάματα. Λυγμοί καί στενάγγη τήν κυρίεψαν.

- Θά θέλαμε Τασούλα νά μᾶς εἰπεῖτε, μήπως σᾶς ὠθησαν συναισθηματικοί λόγοι, ν' ἀκολουθήσετε τόν Κώστα:

Τῆ ρώτησε ἓνας τῆς Ἐπιτροπῆς.

- «Ὅχι» ἀποκρίθη.

- Ἀφοῦ δέν ἔχετε αἶσθημα μαζί του, ἐλάτε νά σᾶς ὀδηγήσουμε στό πατρικό σας, νά ἡσυχάσει ὁ κόσμος! Ἐπίμενεν ἄλλος.

Τά κλάματα δέν τήν ἄφησαν νά μιλήσει. Σάν συνήφερε λίγο, ἀπό ὦρα, στρέφεται ὁ Παπαδογιάννης ὁ βουλευτής, κοιτάζοντάς την στά μάτια:

- Λυπηθεῖτε τό αἷμα πού θά χυθεῖ! Θά κιντυνέψει κι ὁ πατέρας σας, ἂν δέν δοθεῖ ἓνα τέλος στήν ὑπόθεσή σας!

- «Θά μείνω ἐδῶ κι ὅ,τι θέλει ἄς γίνει». Ἦταν ἡ ἀπάντηση τῆς Τασούλας.

Παρέθεσα τά δύο ἀποσπάσματα ὄχι μόνο γιά νά δείξω ὅτι τό χρονικό τοῦ Κοντογιαννίδη εἶναι μυθιστορηματικῆς γραφῆς, ἀλλά καί γιατί οἱ στιχομυθίες πού περιέχουν (οἱ ὁποῖες, ὅπως διαπιστώνει κανεῖς ἀπό τίς ἐπίσημες ἀναφορές καί ἀπό τίς μαρτυρίες αὐτηκῶν μαρτύρων, ἀνταποκρίνονται στά ὅσα πραγματικά διαμείφθηκαν κατά τή συνάντηση) καθιστοῦν φανερό ὅτι κίνδυνος αἱματοχυσίας θά ὑπῆρχε ἂν ἡ Τασούλα ἔμεινε μέ τόν Κεφαλογιάννη, καί ὄχι ἂν ἐπέστρεφε στήν οἰκογενειακή ἐστία, ὅπως ἡ ἴδια ἰσχυριζόταν (καί ἰσχυρίζεται καί σήμερα). Ἀλλά τό χωρίο τοῦ Κουτσουρέλη πού σχολιάζω, ἐκτός ἀπό λάθη περιέχει καί μιάν ἀνακοιουθία, ἡ ὁποία, ὑπό τό πρίσμα τῶν ὄσων ἔχω παρατηρήσει γι' αὐτό, καθιστᾶ ἀκόμη πιά εὐγλωττο τό τρίτο σημεῖο τῆς ἀμυχανίας του. Ἡ ἀνακοιουθία αὐτή ἀναδύεται μέ τήν ἀποψη τοῦ Κουτσουρέλη ὅτι «ἂν ἡ οἰκογένεια Πετρακογιώργη δέν ἀντέδρασε σ' αὐτό [στό βιβλίο τοῦ Κοντογιαννίδη] ἐπισημῶς, εἶναι διότι προφανῶς, καί πολύ εὐλογα, ἔλαβε ὑπ' ὄψιν της τήν περιορισμένη σχετικά κυκλοφορία καί προβολή του». Τό «προφανῶς» σημαίνει, ὑποθέτω, ὅτι ὁ Κουτσουρέλης εἰκάζει ὅτι ἡ οἰκογένεια Πετρακογιώργη ἀντέδρασε (ὅτι θά πρέπει νά ἀντέδρασε) ἀνεπισήμως. Ὅμως, θά ρωτοῦσε κανεῖς, γιατί θά ἔπρεπε νά ἀντιδράσει, ἀφοῦ, σύμφωνα μέ τά ὅσα γράφει ὁ Κουτσουρέλης, «ὁ Κοντογιαννίδης οὔτε γιά ἐκούσια ἀπαγωγή κάνει λόγο, οὔτε προσωπικά δεδομένα τῆς Τασούλας δημοσιεύει, οὔτε βεβαίως ἀποκαλεῖ τό ἔργο του "μυθιστορηματικό χρονικό". Ἐλπίζω ὁ Κουτσουρέλης νά μή θέλει νά πεῖ ὅτι γιά νά ἀποφύγει τό ἀτόπημα τοῦ χυδαίου βιογραφισμοῦ κάποιος πού θέλει νά δημοσιεύσει μιᾶ δημοσιογραφική «ἔρευνα-ντοκουμέντο» (ὅπως πιστεύει ὅτι εἶναι τό βιβλίο τοῦ Κοντογιαννίδη) θά πρέπει προηγουμένως, ἀκόμη καί ἂν τό πόνημά του δέν περιέχει προσωπικά δεδομένα, νά τό ὑποβάλει πρὸς ἐγκριση στοὺς πρωταγωνιστές τῆς ὑπόθεσης τήν ὁποία ἐξετάζει αὐτό.

Ἡ οἰκογένεια Πετρακογιώργη θά πρέπει νά ἀντέδρασε ἀνεπισήμως, δηλαδή νά διαμαρτυρήθηκε στόν Κοντογιαννίδη (ὅπως πολύ εὐλογα εἰκάζει ὁ Κουτσουρέλης, καί ὅπως θά περίμενε κανεῖς κρίνοντας ἀπό τίς ἀντιδράσεις της στό βιβλίο τῆς Γαλανάκη), γιατί θά πρέπει νά ἐνοχλήθηκε ἀπό τό γεγονός ὅτι, παρά τή δοθήθεια πού τοῦ ἔδωσε γιά τή συγγραφή τοῦ βιβλίου του, ἡ ἱστορία τήν ὁποία αὐτό ἀφηγεῖται δέν εἶναι ἀκριβῶς ὅπως τήν ἠθέλε ἡ κ. Πετρακογιώργη. Διότι ὁ Κοντογιαννίδης ναί μέν χαρακτηρίζει, σύμφωνα μέ τήν ἐκδοχή τῆς κ. Πετρακογιώργη, ἀκούσια τήν ἀπαγωγή τῆς Τασούλας· ναί μέν περιγράφει μέ μεγάλη συμπόνια τή δύσκολη θέση τῆς Τασούλας μετά τήν ἀπαγωγή της καί ἐκφράζει ἐπανειλημμένα (σ. 70, 73, 158) τόν θαυμασμό του γιά τήν ἀπόφασή της νά «θυσιάσῃ» προκειμένου νά ἀποφευχθεῖ ἡ αἱματοχυσία («στάση», σχολιάζει, «ὑπεύθυνη κι ἐξυπνη, πού μαρτυρᾷ πραγματικῆ θυσία, γιά νά φέρει τήν ἡρεμία καί τήν εἰρήνευση στό νησί», σ. 73)· ναί μέν ἀποφεύγει νά μι-

λήσει γιά τό ποιό πιστεύει ὅτι ἦταν τά αἰσθήματα τῆς Τασούλας γιά τόν Κεφαλογιάννη μετά τήν ἀπαγωγή (ἀναφέρει μόνο, ἐδῶ κι ἐκεῖ, τίς δηλώσεις τῆς Τασούλας ὅτι τόν συμπάθησε γιατί τῆς φέρθηκε ἄφρογα), ὅμως λίγο πρῖν ἀπό τό τέλος τῆς ἀφήγησής του, καί ἀπροσδόκητα, παραθέτει (σ. 164), χωρίς καθόλου νά τό σχολιάζει, ἕνα μικρό ἀπόσπασμα ἀπό τό ὑπόμνημα τῆς Τασούλας πρὸς τό Συμβούλιο Πλημμελειοδικῶν Ἡρακλείου, μέ τό ὅποιο ἡ Τασούλα δήλωνε τά ἐξῆς:

«Δέν κρίνετε σήμερα καί δέν δικάζετε τόν Κωνσταντῖνον Κεφαλογιάννη. Κατηγορούμενη καί ὑπόδικος εἶμαι ἐγώ καί μόνον ΕΓΩ, ἡτις εἰς οὐδέν ἔπταισα! Ἡ ἱπποτική διαγωγή τοῦ συζύγου μου, ἡ ὑπέροχος στάσις του καί ὁ σεβασμός ὃν μοί ἐπέδειξε κατά τήν εἰς τά ὄρη διαμονήν μου, μέ ἔπεισαν ὅτι πρόκειται περὶ ἐξαιρετικοῦ ἀνδρός, καί οὕτως, ὅπως ἀδιάστως καί ἐκουσίως ἀφοσιώθηκα εἰς αὐτόν ψυχή τε καί σώματι. Οὐδεμία δέ δύναμις εἶναι ἱκανή νά μέ ἀπομακρύνῃ πλέον ἀπό τόν ἄνθρωπον αὐτόν, τόν ὁποῖον λατρεύω».

Θά πρέπει νά ἦταν αὐτές οἱ φράσεις καί ὁ ὑπότιτλος τοῦ βιβλίου τοῦ Κοντογιαννίδη, πού μιλά γιά «ἐκρηκτικό ρομάντζο τοῦ Κώστα Κεφαλογιάννη μέ τήν Τασούλα Πετρακογιώργη», ἐκεῖνα πού ἔκαναν τήν οἰκογένεια Πετρακογιώργη νά ἀντιδράσει ἀνεπισημῶς στό βιβλίο αὐτό (ἂν ἀντέδρασε). Διότι διαφορετικά ἀπό τό βιβλίο τοῦ Μεσογειακοῦ, στό ὁποῖο τό ὑπόμνημα τῆς Τασούλας πού περιέχει αὐτές τίς φράσεις δέν ὑπάρχει καί τό ὁποῖο προβάλλει ὀλόκληρη τήν ἐκδοχή τῆς κ. Πετρακογιώργη γιά τήν ἱστορία τῆς ἀπαγωγῆς, ὅτι δηλαδή ἦταν ἀκούσια: «ἡ Τασούλα [ποτέ] δέν εἶχε ἐρωτευθεῖ τόν ἀπαγωγέα της», σ. 170), τό βιβλίο τοῦ Κοντογιαννίδη προωθεῖ αὐτή τήν ἐκδοχή κατά ἕνα μέρος – βέβαια κατά τό μεγαλύτερο, ὅμως ὄχι πλήρως – (ἡ ἀπαγωγή ἦταν ἀκούσια: ἡ Τασούλα ἴσως – ἡ φαίνεται – νά ἀγάπησε μετά τήν ἀπαγωγή τόν Κεφαλογιάννη).

Ὁ Κεφαλογιάννης πέθανε τό 1988, δύο χρόνια πρῖν ἀπό τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου τοῦ Μεσογειακοῦ, κρατώντας ἱπποτικά τήν ὑπόσχεση σιωπῆς πού εἶχε δώσει στήν Τασούλα γιά τήν πρό τῆς ἀπαγωγῆς συναισθηματική σχέση τους: κρατώντας την καί στό δικαστήριο (σιωπή γιά τήν ὁποία τόν εὐχαριστοῦσε ἡ Τασούλα μέ τά ἐρωτικά της γράμματα πού τοῦ ἔστειλε στή φυλακή – βλ. τίς εὐχαριστίες της στό βιβλίο τῆς Γαλανάκη, σ. 342): σωμαίνοντας καί μετά τήν πλήρη ἄρνηση ἀπό τήν Τασούλα τοῦ ἐρωτά της (7 Ἰανουαρίου 1980): σωμαίνοντας καί μετά τή δεύτερη ἄρνηση, τήν τηλεοπτική (1980). Θά πρέπει κανεῖς νά πιστεύει ὅτι τά ἀποθέματα τοῦ ἀνθρώπινου ἱπποτισμοῦ εἶναι ἀπεριόριστα, γιά νά ὑποστηρίξει, ὅπως ὁ Κουτσουρέλης, «ὅτι οἱ συνθήκες πού ὑπαγόρευσαν τή σιωπή τοῦ Κεφαλογιάννη» ἐξακολουθοῦσαν νά «ἰσχύουν στό ἀκέραιο» καί μετά τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου τοῦ Μεσο-

γειακοῦ, ὅταν, πλέον, τήν ἐκδοχή τῆς Τασούλας ἐπιναλαμβάνει, πανομοιότυπη, ὄχι μόνο ἡ Τασούλα ἀλλά καί ἕνας τρίτος, μέ ὀλόκληρο βιβλίο: πολλῶ μᾶλλον ὅτι «ἰσχύουν στό ἀκέραιο καί σήμερα», μετά τήν τρίτη ἄρνηση τῆς Τασούλας (2000) καί τή δημοσίευση τοῦ βιβλίου τοῦ Κοντογιαννίδη (2005: τό βιβλίο τῆς Γαλανάκη ἐκδόθηκε, ὅπως εἶπαμε, τό 2006).

Ἀλλά τό πλέον ἐνδιαφέρον ἀπό τά σημεῖα ἀμηχανίας τοῦ Κουτσουρέλη, τά ὁποία σχολιάζω, εἶναι τό τέταρτο. Εἶδαμε ὅτι ὀλόκληρη ἡ ἀπάντηση τοῦ Κουτσουρέλη στό ἄρθρο μου ἀναλώνεται στήν προσπάθεια, μέ τήν ποικιλότροπη ἐπίκληση καί τόν συνδυασμό πλήθους νομικῶν στοιχείων, νά ἀποδείξει ὅτι ἡ Γαλανάκη δέν εἶχε τό δικαίωμα νά ἀποκαλύψει προσωπικά στοιχεία τῆς κ. Πετρακογιώργη. Πουθενά στό κύριο σῶμα τοῦ κειμένου του ὁ Κουτσουρέλης δέν ἀμφισβητεῖ τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν ἀποκαλύψεων. Δέν τό ἀμφισβητεῖ γιατί τώρα, ὅπως εἶδαμε ὅτι γράφει (διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι ἔγραφε στά δύο πρῶτα του κείμενα), πιστεύει ὅτι, ὅπως δέν ἔχει καμιά σημασία γιά τήν καλλιτεχνική ἀξιολόγηση ἑνός λογοτεχνικοῦ ἔργου ἂν τό βιβλίο αὐτό βιογραφεῖ χυδαῖα κάποιον (πράγμα γιά τό ὁποῖο συμφωνήσαμε, κατ' ἀρχήν, μέ τόν Κουτσουρέλη), ἔτσι «καμιά σημασία δέν ἔχει καί τό ἂν τό συγκεκριμένο βιβλίο ἀνταποκρίνεται ἢ ὄχι στήν "ἀλήθεια", ἂν δηλαδή τά ἀναγραφόμενα ἀν αὐτό ἔχουν ἢ δέν ἔχουν πραγματική βάση». Ἐπειδή ἐδῶ ὁ Κουτσουρέλης διαβλέπει τήν «πιθανή ἐνστασή» μου, σπεύδει νά διευκρινίσει: «Ἡ «ἀλήθεια», γράφει, «ἱστορική, ἐπιστημονική ἢ ἄλλη, κατ' ἀρχήν ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς ἀξία. Δέν συνιστᾷ ὡστόσο αὐταξία, πολλῶ δέ μᾶλλον αὐτοσκοπό. Ὡς ἀξία προστατευόμενη, ὡς ἔννομο δηλαδή ἀγαθό, τό δικαίωμα στήν «ἀλήθεια» ἀσκεῖται στό μέτρο πού δέν θίγονται ἄλλα σταθμιστικῶς σημαντικότερα ἔννομα ἀγαθά. [...] Ἡ ῥήση "μερικῆς ἀλήθειας δέν λέγονται" δέν εἶναι μόνο γέννημα τῆς κοινῆς λογικῆς, ἀλλά καί νομικός καί ἠθικός κανόνας θεμελιώδης».

Ἡ ἀλήθεια πού δέν λέγεται στήν ὑπόθεση πού μᾶς ἀπασχολεῖ εἶναι, βέβαια, τό ψεῦδος τῶν μετά τήν ἐπιστροφή στήν οἰκογενειακή ἐστία δηλώσεων τῆς κ. Πετρακογιώργη ὡς πρὸς τό ἀκούσιο τῆς ἀπαγωγῆς καί ὡς πρὸς τά αἰσθήματά της πρὸς τόν Κεφαλογιάννη. Ὁ Κουτσουρέλης θά πρέπει νά ἐνιωθε ὅτι στό ἐρώτημα πού θά τοῦ ἔθετα «γιατί ἡ μὴ ἀποκάλυψη ἑνός ψέματος τό ὁποῖο σπιλώνει τήν τιμὴ καί τήν μνήμη ἑνός ἀνθρώπου εἶναι ἔννομο ἀγαθό λογικῶς, νομικῶς καί ἠθικῶς σημαντικότερο ἀπό τήν τιμὴ αὐτοῦ τοῦ – μὴ ψευδομένου – ἀνθρώπου;», θά ἔπρεπε νά δώσει μίαν ἀπάντηση, γι' αὐτό καί τή συνόψιση τοῦ ἐπιχειρήματος του («Ὡστε ὅπως δέν ἀπασχολεῖ τό ἐρώτημα ἂν τό βιβλίο τῆς κ. Γαλανάκη εἶναι καλό, μέτριο ἢ κακό, ἔτσι δέν ἀπασχολεῖ, κατ' ἀρχήν, καί τό ἂν ἀναπαράγει "πιστά" ἢ μὴ τήν πραγματικότητα») τή συνοδεύει μέ τήν ἐξῆς ὑποσημείωση:

«Ὡς γνωστόν, τά καθέκαστα γύρω ἀπό τήν ἀπαγω-

γή της Τασούλας παραμένουν ἐδῶ καὶ ἐξήντα σχεδόν χρόνια ἄκρω ἀμφιλεγόμενα. Ὁ Βαγενᾶς δέχεται ὡς μόνη ἀκριβή καὶ τεκμηριωμένη τὴν ἐκδοχή της Γαλανάκη, πού δέν εἶναι παρά ἡ ἐκδοχή της πλευρᾶς τοῦ ἀπαγωγέα Κώστα Κεφαλογιάννη ἢ Κουντόκωστα κατὰ βάσιν. Πολλές ἄλλες πηγές καὶ μαρτυρίες, σύγχρονες ἢ μεταγενέστερες τῶν γεγονότων, θεωροῦν τὴν ἐν λόγω ἐκδοχή ὀλίγε στρεβλή καὶ παραποιημένη. Ὁ ἀναγνώστης πού θά μπεῖ στὸν κόπο νά ἀνατρέξει στὴν ἀρθρογραφία τοῦ ἡμερησίου τύπου τῆς ἐποχῆς (βλ. πρῶχειρα τίς ἐφημερίδες Ἐμπρός καὶ Ἐλευθερία πού εἶναι διαθέσιμες πλέον καὶ σὲ ψηφιακή μορφή, <http://www.nlg.gr/digitalnewsrapers/ns/main.html>, καθὼς ἐπίσης τὰ πρωτοσέλιδα τῆς Ἀκροπόλεως, <http://www.akropolis-press.gr/corpsite/display/main.asp>), ἂν ξεκινήσει μὲ δεδομένο ὅτι τὰ συμπεράσματα τῆς Γαλανάκη δέν ἐπιδέχονται ἀμφισβήτηση, θά βρεθεῖ προ ἐκπλήξεως. Καὶ μόνο τὰ ἀπαντᾶ χρονογραφήματα τοῦ Παύλου Παλαιολόγου μετὰ τὴν φυγή τῆς Τασούλας ἀπὸ τὸ σπίτι τῶν Κεφαλογιάννηδων (ἐφ. Τό Βῆμα, 8, 9, 10 καὶ 11 Ἰανουαρίου 1952) δείχνουν ὅτι τὰ περὶ «νέας Ἰουλιέτας ἢ Ἀρετούσας» εἶχαν ἤδη τότε δεχθεῖ δομύτατη κριτική. Γιὰ νά συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα ἢ σχετική μὲ τὸν τρόπο ἐργασίας τῆς Γαλανάκη, θυμίζω τὴν τοποθέτηση τῆς κ. Πετρακογιώργη (ἐφ. Ἐλευθεροτυπία, 27.3.2006)».

Ὁ Κουτσοурέλης δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι μὲ τὴν ὑποσημείωση αὐτὴ ὑπονομεύει τὴν περὶ τοῦ ἀπαραβίαστου τῶν προσωπικῶν δεδομένων γραμμὴ του, ὀδηγούμενος στὸ ἴδιο ἀδιέξοδο τὸ ὁποῖο προσπαθεῖ, μὲ τὴν ἀπάντησή του, νά ἐντοπίσει στὴν ἐπιχειρηματολογία τῆς Γαλανάκη: ὅτι θέλει καὶ τὴν πίτα ἀκέραια καὶ τὸν σκύλο (ἔστω σὲ ὑποσημείωση) χορτάτο. Ἡ πίτα εἶναι ἐδῶ ἡ διαφύλαξη τῶν προσωπικῶν δεδομένων τῆς κ. Πετρακογιώργη ὁ σκύλος εἶναι ἡ προσπάθεια ἢ ἐκδοχή τῆς κ. Πετρακογιώργη νά μὴ θεωρηθεῖ, μετὰ τὸ βιβλίο τῆς Γαλανάκη, ἀναξιόπιστη. Στὴν προσπάθειά του αὐτὴ, ὁ Κουτσοурέλης ἐπιστρατεύει καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς σχετικότητας τῆς ἀλήθειας, θέτοντας στὴν ἐπίκλησή του νομικῶν διατάξεων τὴ λέξη ἀλήθεια ἐντὸς εἰσαγωγικῶν (ἀπ' ὅσο γνωρίζω, βασικὴ ἀρχὴ τῆς ἀστικής δίκης εἶναι τὸ «καθῆκον ἀληθείας», ὄχι τὸ «καθῆκον "ἀληθείας"»). Ὅμως μὲ τὴν προσπάθειά του αὐτὴ ἀναδεικνύεται ἀκόμη περισσότερο ἡ ἀντιφατικότητα τῆς ἀπάντησής του. Διότι γιὰ νά μπορεῖ νά ὑποστηρίξει κανεὶς ὅτι τὰ καθέκαστα γύρω ἀπὸ τὴν ἀπαγωγή τῆς Τασούλας παραμένουν ἀκόμη, μετὰ τὸ βιβλίο τῆς Γαλανάκη, «ἄκρω ἀμφιλεγόμενα», θά πρέπει νά ἔχει ἀποδείξει ὅτι τὰ νέα στοιχεῖα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι μειωμένης ἰσχύος. Ὅμως ὁ Κουτσοурέλης ἀποφεύγει ἐπιμελῶς νά ἐπιχειρήσει κάτι τέτοιο. Ἄπλως ἐπαναφέρει τὴ συζήτηση στὰ ἐκατέρωθεν ἐπιχειρήματα τῆς ἐποχῆς τῆς πρὶν ἀπὸ τὸ βιβλίο τῆς Γαλανάκη, βιβλίο τὸ ὁποῖο ἀκριβῶς ἀποδεικνύει τὸ ἀνα-

ληθές τῆς ἐκδοχῆς τῆς κ. Πετρακογιώργη. Οὔτε, βέβαια, οἱ γενικόλογες κατηγορίες τῆς κ. Πετρακογιώργη περὶ κακοποιήσεως τῶν στοιχείων τῆς ὑπόθεσης ἀπὸ τὴ Γαλανάκη εἶναι πειστικές, ἀφοῦ καὶ ἡ κ. Πετρακογιώργη ἀποφεύγει, ἐξίσου ἐπιμελῶς, νά ἀναφερθεῖ στὰ νέα στοιχεῖα τῆς Γαλανάκη.

Συγκεφαλαιώνω: Τὸ Ἀμίλητα, βαθιὰ νερά δέν εἶναι βιβλίο χυδαίου βιογραφισμοῦ γιατί τὸ ἐννομο ἀγαθὸ πού θίγει (τὸ δικαίωμα τῆς προστασίας τῶν προσωπικῶν δεδομένων τῆς κ. Πετρακογιώργη, δηλαδή τὸ δικαίωμα προστασίας ἐνός ψεύδους) εἶναι σταθμιστικῶς λιγότερο σημαντικό ἀφενὸς ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς ἀποκατάστασης τῆς τιμῆς ἐνός ἀνθρώπου (τῆς τιμῆς τοῦ Κώστα Κεφαλογιάννη), τὴν ὁποία προσβάλλει αὐτὸ τὸ ψεῦδος, καὶ ἀφετέρου ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς κοινωνίας νά μάθει τὴν ἀλήθεια γι' αὐτὴ τὴν ὑπόθεση, πού ἀπότηλεσε δημόσιο καὶ ἱστορικὸ γεγονός. Ἄν ὑπάρχει κάτι τὸ χυδαῖο σὲ αὐτὴ τὴν ἱστορία, αὐτὸ εἶναι ἡ ἐπίμονη προσπάθεια ἀλλοίωσης ἀπὸ τὴν κ. Πετρακογιώργη τῶν γεγονότων τῆς ὑπόθεσης, ἢ παραποίηση ἀπὸ τὴν ἴδια στοιχείων τῆς βιογραφίας τῆς παραποίηση ἢ ὁποία, στὸ βαθμὸ πού θίγει τὴν τιμὴ ἐνός ἄλλου ἀνθρώπου, θά μπορούσε νά χαρακτηριστεῖ χυδαῖος αὐτοβιογραφισμός.

ΘΥΡΑΘΕΝ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Θεσσαλονίκη Β. Ηρακλείου 40
τηλ. 2310 244609 fax 2310 241917
www.thyrathen.gr

David Close

ΕΛΛΑΔΑ

1945 - 2004

ΠΟΛΙΤΙΚΗ - ΚΟΙΝΩΝΙΑ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Επιστημονική Θεώρηση: Σπύρος Μαρκέτος

Το ἔργο του Ντέιβιντ Κλόουζ, καθηγητῆ ἱστορίας στο πανεπιστήμιο Φλίντερς τῆς Αυστραλίας, εἶναι ἡ μόνη μέχρι στιγμῆς συνοπτικὴ παρουσίαση τῆς μεταπολεμικῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Μεστό καὶ γλαφυρό, ἔχει ἤδη κερδίσει τὴν διεθνή ἀναγνώριση.

Βασικὴ τοῦ πρωτοτύπου εἶναι ὅτι συγκρίνει συστηματικὰ τὴν εξέλιξη τῆς Ελλάδας με ἐκείνη τῶν ἄλλων νοτιοευρωπαϊκῶν χωρῶν - τῆς Ἰταλίας, Ἰσπανίας καὶ Πορτογαλίας -, προσφέροντάς μας ἔτσι μιὰ πλούσια σύνθεση στηριγμένη στὴ μελέτη ἐνός μεγάλου ὄγκου υλικού.

ΤΟ ΜΝΗΜΕΙΟ ΩΣ ΠΟΛΛΑΠΛΟ ΔΙΑΚΥΒΕΥΜΑ:

Τόποι τῆς μνήμης στήν Ἡπειρο

τοῦ Βαγγέλη Τζούκα

Ἡ αἴσθησις τῆς τοπικῆς ἱστορίας στόν ἑλληνικό χῶρο προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα πολλῶν παραγόντων: τοῦ χρόνου ἐνωμάτων τῆς ἐκάστοτε περιοχῆς στό ἔθνος κράτος, τῆς ὑπαρξῆς ἢ μή ἰσχυρῆς τοπικῆς μειονότητας κατά τό παρελθόν ἢ καί τό παρόν, τῆς ἐξοικείωσης τῶν πολιτῶν μέ τήν «μεγάλη ἱστορία», ὅπως αὐτή μεταδίδεται ἀπό τοὺς κρατικούς ἐκπαιδευτικούς θεσμούς, τῆς παρουσίας ἢ μή ἱστορικῶν συμβάντων μεγάλης κλίμακας (καί τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀξιολογοῦνται). Στόν χῶρο τῆς Ἡπείρου ἀπαντῶνται ἱστορικά μνημεῖα πού ἀναφέρονται σέ προσωπικότητες ὑπερτοπικῆς ἐμβέλειας (ἀπό τόν ἀρχαῖο βασιλιά Πύρρο ὡς τόν ἡγέτη τοῦ ΕΔΕΣ Ναπ. Ζέρβα), σέ γεγονότα τῆς τοπικῆς ἱστορίας πού ἀξιολογοῦνται ὡς ἐθνικῆς σημασίας (ὅπως στό Ζάλογγο καί τό Καλπάκι), σέ νεκρούς καί τεθνεῶτες ἐθνικῶν περιπετειῶν καί ἐμφυλίων πολέμων.

Στό κείμενο αὐτό θά ἐπιχειρήσουμε νά ἀνασυστήσουμε μερικῆς ὄψεως τῆς παρουσίας τῶν μνημείων στό χῶρο τῆς Ἡπείρου, τῶν παραστάσεων πού ἀνακαλοῦν, τοῦ διακυβεύματος πού προασπίζονται καί τῆς διαμάχης πού κάποιες φορές προκαλοῦν. Συγκεκριμένα, θά μᾶς ἀπασχολήσει ἡ διαπλοκή τοῦ τοπικοῦ μέ τό ὑπερτοπικό, ἡ ἐνταξίση τοῦ χώρου στίς δομές τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας, ὅπως τεκμαίρεται ἀπό τά μνημεῖα, ἢ εἰκόνα τῶν ἰδίων τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν περί τῶν μνημείων.

Οἱ βασικές κατηγορίες τῶν μνημείων πού θά μᾶς ἀπασχολήσουν εἶναι τρεῖς:

Στήν πρώτη κατηγορία ἀνήκουν μνημεῖα πού συνδέουν τήν περιοχή μέ ὁρόσημα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας. Ἐδῶ ἀνήκουν τά μνημεῖα στό Ζάλογγο τῆς Πρέβεζας, στό Καλπάκι τῶν Ἰωαννίνων, στό Πέτα τῆς Ἄρτας, στήν Παραμυθιά κ.α. Στή δεύτερη κατηγορία ἀνήκουν μνημεῖα πού τιμοῦν ἱστορικά πρόσωπα, καταγόμενα ἀπό τήν περιοχή. Ἐδῶ ἀνήκουν, μεταξύ ἄλλων, τό ἄγαλμα τοῦ Πύρρου καί τοῦ Ζέρβα στήν Ἄρτα. Στήν τρίτη κατηγορία ἀνήκουν μνημεῖα πού συνδέονται μέ πολιτικά διακυβεύματα καί συγκρούσεις μεγάλης ἐμβέλειας, ὅπως ὁ ἑλληνικός ἐμφύλιος πόλεμος. Ἐδῶ ἀνήκουν διάφορα ἡρώα κοινοτήτων, ἀλλά καί μνημεῖα σέ τόπους ἐκτελέσεων τῶν πολιτικῶν ἀντιπάλων, ὅπως στήν Παργινόςκαλα καί τό Νταλαμάνι Πρεβέζης. Θά ἀναφερθοῦμε σέ ὀρισμένα ἀπό τά παραπάνω μνημεῖα,

ὡς χαρακτηριστικά παραδείγματα τῆς πολυσύνθετης σχέσης τοπικῆς καί ἐθνικῆς ἱστορίας.

Τό ἐντυπωσιακό μνημεῖο στό Ζάλογγο τῆς Πρέβεζας ὑπενθυμίζει τό περίφημο ἐπεισόδιο τοῦ 1803, τοῦ τελευταίου δηλαδή πολέμου Ἀλῆ πασᾶ καί Σουλιωτῶν, πού ὀδήγησε στήν ὀριστική ἐκδίωξη τῶν τελευταίων ἀπό τήν περιοχή. Τό μνημεῖο, ἐπιβλητικό καί δωρικό, ἀνακαλεῖ περιστατικά ἐθελουσίας γιά τήν πατρίδα. Ὡς γνωστόν, ὁ χορός τῶν γυναικῶν τοῦ Σουλίου ἔχει ἐγγραφεῖ ὀλοκληρωτικά στήν ἐθνική ἰδεολογία, ὡς κορυφαῖο σύμβολο τοῦ μαχόμενου προεπαναστατικοῦ ἑλληνισμοῦ, καί ὡς μιά διαρκῆς ὑπόμνησις γιά τό μέλλον. Τό μνημεῖο δημιουργήθηκε τό 1961, «ὑστερα ἀπό πανελλήνιο ἔρανο» καί εἶναι δημιουργία τοῦ γνωστοῦ καλλιτέχνη Ζογγολόπουλου. Ὅσοι τό ἐπισκέπτονται, μετέχουν σέ μιά ἀέναη τελετή κατάφασις μᾶς ἐκδοχῆς τῆς ἱστορίας, πού ἔχει κληροδοτηθεῖ ἀπό ἱστοριογράφους ὅπως ὁ Χρ. Περραιβός, ὁ Σπ. Ἀραβαντινός καί ὁ Ι. Λαμπρίδης. Καί ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ἴδιο τό τοπίο, τραχύ καί ἄγονο, ἐπιβάλλει στόν ἐπισκέπτη σκέψεις γιά τό εἶδος τοῦ πολέμου καί τῆς κοινωνίας πού συγκροτοῦσαν οἱ σουλιώτικες φάρες, ἄλλο τόσο εἶναι ἀλήθεια ὅτι μεγάλο μέρος τῆς γνώσης γιά τό τί συνέβη μᾶς παραδίδεται μέσω τῆς κοινοτοπῆς καί ἀποσπασματικῆς ἐκδοχῆς τοῦ σχολείου, ἀφαιρώντας μᾶς τή δυνατότητα νά προσεγγίσουμε κριτικά ἕνα γεγονός πού ἀπέκτησε πανελλήνια ἐμβέλεια.

Τό μνημεῖο στό Καλπάκι τῶν Ἰωαννίνων, πλησίον τοῦ πολεμικοῦ μουσείου πού λειτουργεῖ στόν χῶρο, ἀντιπροσωπεύει κάτι διαφορετικό. Ἐδῶ τιμᾶται ἡ μεγάλη μάχη τῆς Ἡπείρου, τό φθινόπωρο τοῦ 1940, στό πλαίσιο τοῦ ἑλληνο-ἰταλικοῦ πολέμου. Ἡ μάχη, τήν ὁποία διεξήγαγε ἡ τοπική VIII Μεραρχία, ὑπό τή διοίκηση τοῦ στρατηγοῦ Χαρ. Κατοιμήτρου, σηματοδότησε τήν ἀπόκρουση τῆς ἰταλικῆς ἐπίθεσης σέ ἕνα κρίσιμο χρονικά σημεῖο τοῦ ἀγώνα. Ἡ ἐθνική συναίνεσις στό συγκεκριμένο θέμα εἶναι ἀπόλυτη, καθῶς τιμᾶται τό πνεῦμα τοῦ '40. Ἐπιπλέον ὅμως τιμᾶται, καί ἡ ἀρχή μᾶς δεκαετίας πολέμων καί καταστροφῶν, ἢ ὁποία καταλήγει νά συμβολίζει καί νά συμπυκνώνει τήν ἐνότητα. Ἡ Ἑλλάδα κατέχει τήν ἱστορική ἰδιότητα, νά ἐορτάζει τήν εἰσοδὸς τῆς στόν Β' παγκόσμιο

πόλεμο, καί μάλιστα παρά τήν ἀτυχί, σέ πρώτη φάση, κατάληξή του, τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1941. Στό συγκεκριμένο χώρο ὑπενθυμίζεται ἡ ἀδάμαστη θέληση τοῦ ἔθνους νά πολεμήσει, ἀνακαλοῦνται περιστατικά ἀνδρείας καί ἀποφασιστικότητας, ἐπαναθεμελιώνεται ἡ περιφφημη τρισχιλιετής συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς φυλῆς. Οἱ τελετές πού διεξάγονται κάθε χρόνο στήν περιοχή, μέ τή συμμετοχή στρατιωτῶν, ἀναπαριστοῦν τή μάχη, μέ τεχνικές πού παραπέμπουν στά ἀμφιδόλου αἰσθητικῆς κινηματογραφικά ἔργα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970 καί τῆς δικτατορίας.

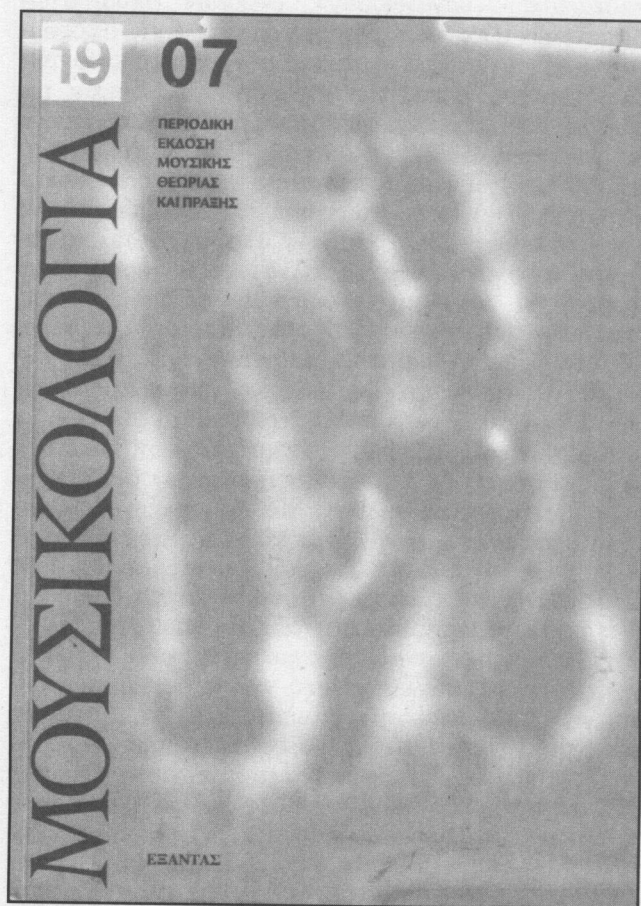
Αὐτό πού ἀποσιωπᾶται εἶναι τό γεγονός ὅτι λίγα χρόνια ἀργότερα ἀπό τή συγκεκριμένη μάχη ἡ ἴδια εὐρύτερη περιοχή, στά βόρεια τῶν Ἰωαννίνων, ἔγινε θέατρο ἐπιχειρήσεων τοῦ πολυαίμακτου ἐμφυλίου πολέμου. Ἀκολούθησαν δηλαδή πολλές μικρότερες μάχες μεταξύ τῶν ἀνταρτῶν τοῦ ΔΣΕ καί τοῦ Ἐθνικοῦ Στρατοῦ. Καί ὅσο κι ἂν ἡ ἐπίσημη μνήμη θέλησε νά καλύψει τά πάντα ὑπό τή σκιά τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ γεγονότος, ἡ τοπική μνήμη πολλές φορές ἐκπλήσσει, μέ τήν ἀδυναμία διάκρισης τῶν ιστορικῶν περιόδων καί τήν ἐπακόλουθη σύγχυση. Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι λίγα χρόνια πρίν, καί στό πλαίσιο ἀφιερῶματος ἰδιωτικοῦ τηλεοπτικοῦ σταθμοῦ στή μάχη τοῦ Καλπακίου, ἐρωτήθηκε ἡλικιωμένη, κάτοικος, τῆς περιοχῆς, νά διηγηθεῖ τίς ἐμπειρίες της ἀπό τό συγκεκριμένο γεγονός. Ἀπαντώντας αὐτή, μέ ἀφοπλιστική εὐλικρίνεια, δήλωσε ὅτι θυμᾶται τούς «ἀντάρτες πού κατέβαιναν, τόν θόρυβο πού ἔκαναν τά ὄπλα, τό φόβο πού ἐνιωθε».

Στήν κωμόπολη Παραμυθιά τῆς Θεσπρωτίας, ἕνα λιτό μνημεῖο ὑπενθυμίζει τήν ἐκτέλεση 49 Ἑλλήνων, τό Σεπτέμβριο τοῦ 1943. Σύμφωνα μέ τήν ἐπικρατοῦσα ἐκδοχή, οἱ Ἕλληνες πατριῶτες, πού συγκροτοῦσαν αὐτό πού θά λέγαμε τήν ἡγεσία τῆς πόλης, ὀδηγήθηκαν στό ἐκτελεστικό ἀπόσπασμα καθ' ὑπόδειξη στελεχῶν τῆς μειονότητας τῶν Τσάμηδων πού συνεργάζονταν μέ τούς Γερμανούς. Τό μνημεῖο ἐγκαλεῖ τήν ιδιαίτερα βίαιη περίοδο τῆς Κατοχῆς, κατά τήν ὁποία ὀλόκληρη ἡ περιοχή τῆς Θεσπρωτίας δρέθηκε στή δίνη μιᾶς γενικευμένης σύγκρουσης τόσο μεταξύ τῶν ἀντιστασιακῶν ὀργανώσεων καί τῶν δυνάμεων κατοχῆς, ὅσο καί μεταξύ τοῦ τσάμικου πληθυσμοῦ καί τῶν ὑπολοίπων κατοίκων. Εἶναι ἐντυπωσιακό ὅτι ἡ ἐπίσημη ιστοσελίδα τοῦ δήμου στό διαδίκτυο κάνει ἐλάχιστη μνεία γιά τόν τσάμικο πληθυσμό, καί φυσικά ἀπουσιάζει οἰαδήποτε ἀναφορά στά γεγονότα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1944, μέ τήν ἄσκηση συλλογικῆς βίας ἐναντίον τῶν Τσάμηδων ἀπό τίς δυνάμεις τῶν ΕΟΕΑ (ἀντάρτες Ζέρβα) καί τόν τοπικό πληθυσμό.

Στόν χώρο αὐτό ἡ ἀποσιώπηση λέει περισσότερα ἀπό αὐτά πού ἀφηγεῖται ἡ ἐπίσημη ἱστορία. Θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι λείπει ἐντελῶς μιᾶ τοπική ιστορική συνείδηση πού νά τοποθετεῖ στόν ιστορικό καμβά ὅλες τίς πολυποικίλες ὄψεις μιᾶς πολύπλοκης ιστορικῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀμνησία, ἡ λήθη τοῦ ἐντελῶς πρόσφατου ιστορικοῦ παρελθόντος, δέν εἶναι

ἄσχετη πρός τήν ἐπιλογή τοῦ συγκεκριμένου περιστατικοῦ. Ἀναμφίβολα ἡ ἐκτέλεση τῶν 49 Ἑλλήνων ὑπῆρξε γεγονός πού σημάδεψε τήν τοπική μνήμη. Ἡ ἐπιλεκτικότητα ὅμως τῆς ἐπίσημης μνήμης εἶναι προφανῆς, στό βαθμό πού τίποτε δέν θυμίζει τή σημαντική παρουσία τοῦ ἄλλου, τῆς μειονότητας ἡ ὁποία ἐξορίζεται στήν πλήρη ιστορική λήθη, σάν νά μήν ὑπῆρξε ποτέ. Μέ τήν ἔννοια αὐτή, τό μνημεῖο στήν Παραμυθιά συνιστᾶ, μεταξύ ἄλλων, μιᾶ κατάφαση στήν ἐπικρατοῦσα ἐκδοχή γιά τό εἶδος τῶν ἐνόπλων συγκρούσεων πού ἔλαβαν χώρα στήν περιοχή καί μιᾶ ἀπόρριψη τῆς σημαντικῆς ἑτερότητας, πού συνιστοῦσε ἱστορικά ἡ παρουσία τῆς τσάμικης μειονότητας.

Στό Πέτα, κωμόπολη πού ἀπέχει λίγα χιλιόμετρα ἀπό τήν Ἄρτα, βρίσκεται ἕνα λιτό μνημεῖο μέ τά ὀνόματα τῶν νεκρῶν φιλελλήνων πού ἔπεσαν γιά τήν ἐλληνική ὑπόθεση, στή γνωστή ἀτυχῆ μάχη τοῦ 1822, ἡ ὁποία, μεταξύ ἄλλων, σηματοδότησε καί τό οὐσιαστικό τέλος τῆς Ἐπανάστασης στήν Ἡπειρο. Ἐδῶ τό σκηνικό εἶναι διαφορετικό. Μέσω τοῦ μνημείου ἡ σύνδεση τῆς κοινότητας μέ τό ιστορικό γεγονός τῆς σημαντικῆς αὐτῆς μάχης καθίσταται ἀναμφισβήτητη, τόσο στίς συνειδήσεις τῶν ντόπιων, ὅσο καί στόν ἐπισκέπτη τῆς περιοχῆς. Ἐξαιτίας τῆς γειννίας με τήν

πρωτεύουσα του νομού, τό Πέτα δέν είχε ιδιαίτερη συμβολή στό αντίρτικο τής δεκαετίας του 1940. Καί, παρά τή συμμετοχή κατοίκων του χωριού στίς πολεμικές περιπέτειες του έλληνικού έθνους, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι είναι ή συγκεκριμένη μάχη πού έχει ταυτίσει τήν κοινότητα μέ τή μεγάλη ιστορία. Οί κάτοικοι του Πέτα γνωρίζουν ότι κάτι πολύ σημαντικό γιά τό έθνος διαδραματίστηκε στόν τόπο τους. Καί μπορεί νά αδυνατούν νά μεταφράσουν, μέ σύγχρονους όρους, τό ακριβές διακύβευμα τής μάχης, γνωρίζουν όμως τήν άμετάκλητη σύνδεση του τόπου τους μέ τή θεμελιακή ιστορική περίοδο τής Έλληνικής Έπανάστασης. Είναι χαρακτηριστικό ότι ακριβώς δίπλα στό σημείο άνέγερσης τής αναθηματικής στήλης, λειτουργεί καφετέρια μέ τήν όνομασία «Μνημείο».

Στήν τοποθεσία Νταλαμάνι, στά σύνορα τών νομών Ίωαννίνων καί Πρεβέζης, στήν περιοχή Λάκκα Σούλι, μιά στήλη ύπενθυμίζει τους νεκρούς τής περιόδου Δεκεμβρίου 1944 Ίανουαρίου 1945. Έδώ, τό σκηνικό είναι διαφορετικό. Κάθε χρόνο, στίς 25 Ίανουαρίου, άνήμερα του Άγίου Γρηγορίου, διεξάγεται έπιμημόσυνη δέηση γιά τά «άθωα θύματα του κομμουνιστοσυμμοριτισμού». Στή συγκεκριμένη τελετή παρευρίσκονται πολλοί βετεράνοι του ΕΔΕΣ, εκπρόσωποι «έθνικών άντιστασιακών όργανώσεων», ένώσεων άποστράτων αξιωματικών κ.λπ. Οί περισσότερες εκτελέσεις άφορούν τό γνωστό στήν περιοχή τοπικο-συγγενικό δίκτυο τών Κολιοδημητριάων, πού είχε ένταχθεί στή διάρκεια τής Κατοχής, στό έδεσίτικο αντίρτικο. Μέ τήν άποχώρηση τών δυνάμεων του Ζέρβα από τήν Ήπειρο, τό Δεκέμβριο του 1944, ή φατρία προτίμησε νά παραμείνει στόν τόπο της καί νά διαπραγματευτεί τήν προσχώρησή της στόν ΕΛΑΣ. Οί γενικότερες όμως συνθήκες πού έπικρατούσαν στήν περίοδο αυτή, αλλά καί ή προηγουμένη συμπεριφορά τής φατρίας, όδήγησαν σέ μαζικές εκτελέσεις στήν περιοχή τής Λάκκας Σουλίου. Τά περισσότερα στελέχη τής Άριστεράς έκαναν μεταπολεμικά λόγο γιά άδικαιολόγητες ύπερδασίες καί έξτρεμισμούς όσον άφορά τό συγκεκριμένο περιστατικό.

Άπό τήν άλλη πλευρά, οί εκτιμήσεις τών Έδεσιτών γιά τή συμπεριφορά τών Κολιοδημητριάων δέν αποτελέσαν μεταπολεμικά έμπόδιο γιά τή διενέργεια «έπιμημόσυνων τελετών» γιά «τά άθωα θύματα του συμμοριτισμού» στή Λάκκα Σουλίου. Τό στίγμα τής προδοσίας τής φατρίας ύποχωρεί καί τή θέση του λαμβάνει ή ταυτότητα του θύματος τών κομμουνιστών. Πρόκειται γιά τήν επαναδιαπραγμάτευση του ιστορικού γεγονότος τών εκτελέσεων στή νέα συγκυρία πού δημιούργησε τό κυρίαρχο μεταπολεμικό έρμηνευτικό σχήμα γιά τήν Άντίσταση. Τό συνολικό πλαίσιο έρμηνευτικής τής Δεξιός έπιτρέπει τήν τοπική αυτή αναθεώρηση του ιστορικού καί τήν ένταξη τών εκτελέσεων σέ μιά ένότητα παρόμοιων περιστατικών «άκραίας κομμουνιστικής βίας». Στό πλαίσιο τής επανερμηνευτικής έπιλέγεται ή άποσιώπηση τής συνολικής συμπεριφοράς τής φατρίας. Άν καί οί περισσότεροι παλαιάμαχοι του

ΕΔΕΣ θεωρούν ότι οί πρακτικές τής ομάδας ήταν άπονομιμοποιημένες, στήν ουσία τό διακύβευμα φαίνεται νά παραμένει ή άνάδειξη τής βίας του αντίπαλου. Η άποσιώπηση τών πρακτικών τής φατρίας καί τής συνολικής τους συμπεριφοράς έναντι του ΕΔΕΣ συγκροτεί τή βάση αυτής τής τελετουργίας. Τό έπιχείρημα έδράζεται στό εξής: οί εκτελέσεις δέν άφορούσαν μόνον τή συγκεκριμένη φατρία, αλλά ένα ευρύτερο αριθμό «φιλήσυχων» χωρικών. Έπομένως ήταν εκδικητικές καί μή νομιμοποιημένες. Η άπόπειρα τής Άριστεράς νά εμφανίσει τίς εκτελέσεις ως δίκαιες καταγράφεται μέ τήν άρνηση παραδοχής τών ληστρικών δραστηριοτήτων τής φατρίας. Τό όλο ζήτημα τίθεται στή βάση μιάς οιοει έκδικητικής συμπεριφοράς του ΕΑΜ προς τους τοπικούς παράγοντες τής περιοχής, έξαιτίας τής συστράτευσής τους μέ τόν Ζέρβα. Προβάλλεται ή «θυσία» τών κατοίκων τής Λάκκας καί ή «παράλογη» βία τής Άριστεράς, ή όποία μάλιστα προσέλαβε τή μορφή τών μαζικών εκτελέσεων. Δημιουργείται μέ τόν τρόπο αυτό ένα ακόμη μνημείο ύπενθύμισης τής «παράλογης» κομμουνιστικής βίας. Η διαχείριση τής επίσημης μνήμης τής αντικομμουνιστικής παράταξης, όδηγεί στήν άρση τών παλαιότερων διαρρέσεων στό έσωτερικό τής όργάνωσης καί τήν άντιμετώπισή της ως ενός ενιαίου συνόλου. Οί τοπικές διαστάσεις ύποτάσσονται στό γενικό σχήμα καί ή περίπτωση τών εκτελέσεων στή Λάκκα άντιμετωπίζεται ως μιά ακόμη χαρακτηριστική ένέργεια του επαναστατικού κομμουνισμού.

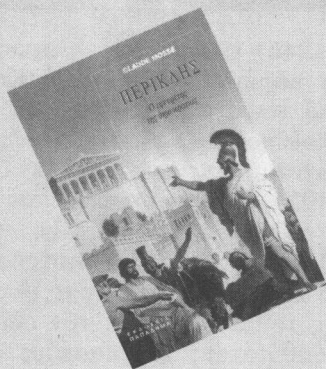
Ίδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν καί τά τοπικά μνημεία-ήρώα τών διαφόρων κοινοτήτων τής Ήπείρου. Σοβαρές άντιδράσεις προξένησαν, ιδιαίτερα στήν πολωμένη δεκαετία του 1980, αγάλματα, προτομές καί στήλες μέ τά όνόματα τών πεσόντων στους άγώνες του έθνους, όταν, νεαρά τότε στελέχη τής Άριστεράς καί του ΠΑΣΟΚ προέβησαν σέ έντονες διαμαρτυρίες προς τους τοπικούς κοινοτάρχες, ύποστηρίζοντας ότι ή έπιλογή τών όνομάτων ήταν κάθε άλλο παρά τυχαία. Στό ιδιαίτερα φορτισμένο κλίμα τής περιόδου, ένέργειες του τύπου αυτού εξέφραζαν τή ριζοσπαστικοποίηση καί τήν πολιτικοποίηση ευρύτερων στρωμάτων τής ύπαίθρου, θέτοντας ξανά σέ κίνηση προβληματισμούς καί μνήμες από μιά περίοδο έντονου διχασμού, αυτή τής δεκαετίας 1940-50. Άπό τήν άλλη πλευρά, στους χώρους εκείνους πού ύποστήριξαν άπόλυτα τόν αντικομμουνιστικό άγώνα συναντούμε, ακόμη καί στίς μέρες μας, άδράνεις κοινωνικές, πού πολλές φορές έξηγούν τόν ιδιόμορφο τρόπο πού έλαβε ή ένσωμάτωση άπομονωμένων κοινωνικά χώρων στίς δομές του έθνικού κράτους. Έτσι π.χ. στό όρεινό κτηνοτροφικό χωριό Άνώγειο, ύπάρχει ή πλατεία «Συντάγματος Ά. Παπαδοπούλου», ή όποία όνομάστηκε έτσι προς τιμήν του πρώην έδεσίτη όπλαρχηγού καί μετέπειτα ύφυπουργού τής στρ. δικτατορίας Άλ. Παπαδόπουλου, ό όποιος ήγήθηκε στή διάρκεια τής Άντίστασης καί του εμφυλίου πολέμου ένοπλου σχηματισμού πού μετείχε

σέ ὅλες τίς πολεμικές ἀναμετρήσεις στὴν περιοχή.

Τό ἴδιο τό ἀγαλμα τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ὀργάνωσης, Ναπ. Ζέρβα, στὴν Ἄρτα, προξένησε πολλές συζητήσεις καὶ ἀντιδράσεις. Θεμελιώθηκε στή διάρκεια τῆς δικτατορίας, μέ πρωτοβουλία τῆς ΠΕΣΕΑ, τῆς ἔνωσης δηλαδὴ τῶν «ἐθνικοφρόνων ὀργανώσεων ἀντιστάσεως». Στὴν ἐορταστικὴ τελετὴ, τὸ 1969, τὰ παλαιὰ στελέχη τοῦ ΕΔΕΣ ἐμφανίστηκαν μέ τὴν περιβολὴ τοῦ ἀντάρτη τῶν ἐτῶν 1942-44, θέλοντας νά ὑπενθυμίσουν τὴν ὀρθότητα τῆς ἐπιλογῆς τῶν χρόνων τῆς νεότητάς τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ιδιαίτερη τοπικὴ διάσταση τοῦ ἐδεσίτικου ἀντάρτικου, πού παρέμεινε περιορισμένο κυρίως στὴν Ἠπειρο. Τὰ τελευταῖα χρόνια μάλιστα ὑπῆρξε διαμάχη ἀνάμεσα στίς τοπικές ἐνώσεις βετεράνων τοῦ ΕΔΕΣ, γιὰ τὸ ποιά πόλη δικαιούται νά ὑπερηφανεῦται γιὰ τὰ πρωτεῖα τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης, φυσικά

στὴν ιδιαίτερη ἐκδοχὴ τῆς ὀργάνωσης.

Μνημεῖα συναίνεσης καὶ μνημεῖα διχασμοῦ, συνυπάρχουν στό ιδιαίτερο περιβάλλον τῆς Ἠπείρου. Μνήμες οἰκειές, πολλές φορές μοιάζουν μακρινές στίς νεώτερες γενιές, πού ἀδυνατοῦν νά κατανοήσουν τὸ πῶς καὶ τὸ γιατί. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις ἡ ἀδιαφορία στή θέα τῶν μνημείων συναντᾷ τὴν κοινοτοπία τῶν τελετῶν, πού ἀποκοτῶν μέ τὸν χρόνο χαρακτῆρα στερεότυπης ἀναπαραγωγῆς κατεστημένων μύθων. Καθὼς τὰ ἴδια τὰ μνημεῖα προβάλλουν ιδιαίτερες καὶ σαφεῖς ἐκδοχές γιὰ τὰ ἱστορικά γεγονότα, πολλές φορές ἀντιφατικές καὶ μονοδιάστατες, καλοῦνται νά ἐνσαρκώσουν μνήμες ἀπὸ φορτισμένες περιόδους σέ μιὰ ἐποχὴ πού ὅλο καὶ περισσότερο προβάλλει τὴν ὁμοιογένεια, τὴ «συναίνεση» καὶ τὴ λήθη, ἔστω καὶ ἂν ἡ τελευταῖα βαπτίζεται ὡς ἱστορία.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

CLAUDE MOSSÉ

ΠΕΡΙΚΛΗΣ

Ο ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Μετάφραση Σταύρος Βλοντάκης, φιλόλογος, επιμέλεια Χαράλαμπος Μπάλτας, φιλόλογος – συγγραφέας, σχ. 8^ο σελίδες 270 με 4 χάρτες και 18 εικόνες εκτός κειμένου

Το ὄνομα τοῦ Περικλή (περίπου 495-429 π.Χ.), τοῦ «πρώτου πολίτη» τῆς Αθήνας, πού κυβέρνησε τὴν πόλη γιὰ περισσότερο ἀπὸ τριάντα χρόνια, μένει γιὰ πάντα

δεμένο με τὸν 5ο αἰῶνα π.Χ., τὸν πιο λαμπρὸ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, αὐτοῦ πού δίκαια ὀνομάζεται «αἰῶνας τοῦ Περικλή». Εἶναι αὐτὸς στὸν ὀποῖο χρωστάμε τὴν πρωτότυπη αὐτὴ πολιτικὴ ἐμπειρία –τὴ δημοκρατία– ἐνα πολιτικὸ σύστημα ἀπὸ τὸ ὀποῖο οἱ σημερινοὶ ἄνθρωποι μποροῦν ἀκόμα νά ἀντλοῦν διδάγματα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΠΑΔΙΜΗΤΡΙΑ
Από το 1960

Προσφορὰ στὸν Πολιτισμὸ καὶ στὴν Παιδεία
Ἰπποκράτους 8 Αθήνα Τηλ.: 210.36.27.318
www.papadimasbooks.gr • papadimas@atp.gr

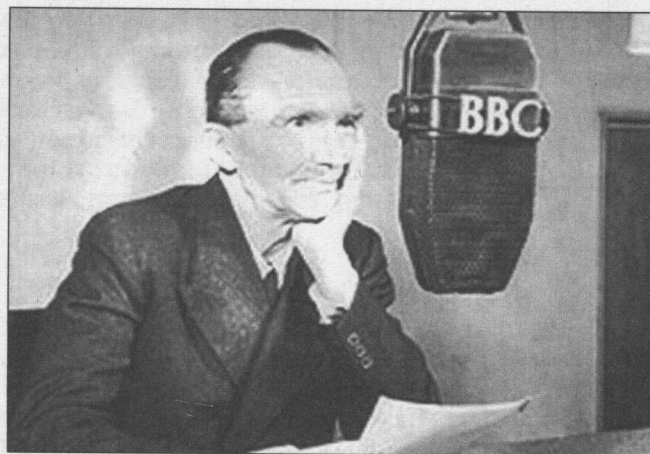
Η ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗ ΚΟΡΥΦΩΣΗ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

του Δημήτρη Κόκορη

Η λογοτεχνική πορεία του Νίκου Καζαντζάκη (1883-1957) υπήρξε μακρά και περίπλοκη. Στις ποικίλες φάσεις της συγγραφικής του παρουσίας καλλιέργησε την ποίηση, τη φιλοσοφική μελέτη, τη θεατρική γραφή, τό ταξιδιωτικό και λογοτεχνικό δοκίμιο, τη μεταφρασμένη ποίηση, τη μυθολογική πεζογραφία. Άρκετά γνωστός στο φιλολογικό πεδίο από τις πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα: η Άλκης Θρύλος δημοσιεύει μία έκτενη μελέτη για τον *Πρωτομάστορα* στον *Νουμά* του 1916, ο Κώστας Βάρναλης γράφει για την τραγωδία *Χριστός* στην *Αναγέννηση* του 1928 (στο ίδιο περιοδικό, που διηύθυνε ο Δημήτρης Γληνός, είχε δημοσιεύσει ο Καζαντζάκης την *Άσκητική*), ενώ ο έπιφανής και ως κριτικός Κωστής Παλαμᾶς δέν παρέλειψε νά κρίνει θετικά (έφ. *Ελεύθερος Λόγος*, 23-2-1925) και την τραγωδία *Όδυσσεας*, την όποία είχε δημοσιεύσει ο Καζαντζάκης στην αλεξανδρινή *Νέα Ζωή* μέ τό ψευδώνυμο Α. Γερανόσ.

Ό Καζαντζάκης στον *Όδυσσέα* ως «μόνο του πρόλογο», όπως έπισημαίνει και ο Παλαμᾶς, θέτει ότι «τό έργο τοῦτο δέ γράφτηκε καθόλου για τό θέατρο». Η φράση ύποδεικνύει και τίς άναζητήσεις του Καζαντζάκη στο πολυποίκιλο πεδίο των ειδών λογοτεχνικής έκφρασης: γράφει μία τραγωδία, πού προγραμματικά δέν φτιάχτηκε για θεατρική απόδοση, αλλά περισσότερο λειτουργεί ως φιλοσοφική και ποιητική δυναμική (ό Παλαμᾶς έπαινει τόν ένδεκασύλλαβο στίχο του έργου). Η αλήθεια είναι ότι από τά πριν από τόν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δημοσιευμένα έργα του Καζαντζάκη και μέ όρους γενικότερης πρόσληψης και άποδοχής, πού υπερβαίνουν τό στενό πλαίσιο της φιλολογικής επικαιρότητας, ξεχώρισαν ή *Άσκητική* (1927) και ή *Όδύσσεια* (1938): ή πρώτη δέν είναι έργο μυθολογικό. Η λογοτεχνίζουσα γλώσσα της απλώς ένδύει τη φιλοσοφική-δοκιμακή φόρτιση του κειμένου. Η *Όδύσσεια*, τό τεράστιο σέ όγκο και σέ φιλοσοφική συμπύκνωση ποίημα, πού δίχασε την κριτική, διακρίνεται για τό γλωσσικό και ιδεολογικό της πλούτο, αλλά μάλλον ύστερεί από πλευράς ρυθμικής άνάσας, παρότι ο δημιουργός θεωρούσε ότι ήταν τό πλέον σημαντικό από τά έργα του. Είναι συνηθισμένο, πάντως, στο λογοτεχνικό χώρο, άλλο έργο ο συγγραφέας νά θεωρεί ως τό υψηλότερο της παραγωγής του και άλλο (ή άλλα) οι άναγνώστες και οι μελετητές νά δέχονται ως κορυφαίο του.

Τό μυθιοτόρημα *Βίος και πολιτεία* του Άλέξη

Ζορμπά (1946) εγκαινιάζει τη σειρά των επτά αφηγηματικών κειμένων, τά όποία ο Καζαντζάκης έγραψε πρός τό τέλος του βίου του και διαδόθηκαν πλατιά. Ακολούθησαν *Ό Καπετάν Μιχάλης* (1953), *Ό Χριστός ξανασταυρώνεται* (1954), *Ό τελευταίος πειρασμός* (1955), *Ό φτωχούλης του Θεού* (1956), ή *Άναφορά στο Γκρέκο* (1961), *Όι άδερφοφάδες* (1963). Ό Καζαντζάκης έπιζητούσε μέ πάθος νά βρει ύπαρξιακό έρμα. Οι φιλοσοφικές, θεοσοφικές και βιοθεωρητικές του άναζητήσεις τόν οδήγησαν κατά καιρούς σέ βαθύτατους έπηρεασμούς από σημαντικούς φιλοσόφους (άπό Μπερξόν έως και Νίτσε) και στην πρόσκαιρη άποδοχή μεσσιανικών κοσμοθεωριών (π.χ. χριστιανισμός, κομμουνισμός, βουδισμός), πού ουσιαστικά πρέσβευαν ότι μέ την επικράτησή τους θά έλυναν και τό πρόβλημα της ύπαρξιακής περιπέτειας. Μέσα από ποικίλες έναγώνιες άναζητήσεις δέν αποστασιοποιήθηκε από όρισμένες ιδεολογικές σταθερές (π.χ. ύπεροχή του συναισθήματος έναντι της λογικής, παντοδυναμία βαθύτερων ένστίκτων πού γκρεμίζουν τίς ήθικές αξίες κ.ά.), αλλά απέληξε σέ ένα προσωπικό είδος μηδενισμού, ταυτίζοντας την έσωτερική έλευθερία του άνθρώπου μέ την εκδίωξη κάθε φόβου, κάθε έλπίδας, κάθε μεσσιανικού όράματος («δέν φοβόμαι τίποτα, δέν έλπίζω τίποτα, είμαι λεύτερος»). Αύτή ή ύπαρξιακή-ιδεολογική θέση είναι ουσιαστικά διαμορφωμένη ήδη από την *Άσκητική*. Προσφυώς ο Βασίλης Λαούρδας εκτίμησε ήδη από τό 1943 ότι ή «*Όδύσσεια* του Καζαντζάκη είναι ή *Άσκητική* του μέ τη μορφή καλλιτεχνήματος» (βλ. *Φιλολογικά Δοκίμια*,

εκδόσεις Διαγωνίου 1977, σελ. 11).

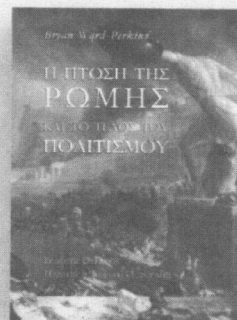
Η συγκεκριμένη παρατήρηση μπορεί εν μέρει να μᾶς εισαγάγει στον προβληματισμό για τήν ποικιλία τῶν εἰδῶν λογοτεχνικῆς ἔκφρασης ἀπό τὰ ὅποια πέρασε ὁ Καζαντζάκης. Μᾶς δίδεται ἡ αἴσθησις ὅτι ὁ συγγραφέας ἔψαξε, ἀναθεώρησε, πειραματίστηκε, δηλαδή οὐσιαστικά προετοιμάστηκε ἐπὶ δεκαετίες, ὥστε νά ἀπολήξει σέ ἓνα προσωπικό μείγμα, τεχνοτροπικό καί μυθολογικό, τό ὅποιο λογοτεχνικά τόν ἀπογειώσε. Τά ἐπτά τελευταῖα μυθιστορήματα τοῦ Καζαντζάκη ἀναχωνεύουν δημιουργικά ἱκανά στοιχεία τῆς λογοτεχνικῆς μας παράδοσης: ρεαλιστικό πλαίσιο, ἠθογραφική δυναμική, νατουραλιστικές ἐπιρροές. Ριζώνουν σέ μιὰ γλώσσα προσωπική, ἀλλά ὑποβλητική, πού καταφέρνει νά συνδυάσει ἐκφράσεις τοῦ κρητικῶν ἰδιώματος καί ἀπόηχους τοῦ «ἡρωικοῦ» δημοτικισμοῦ μέ γλωσσολογικές ἐκτινάξεις. Εἶναι παραδοσιακά ἀπό ἀφηγηματικῆς-δομικῆς πλευρᾶς ὡς πρὸς τό ὅτι τὰ κεφάλαιά τους διέπονται ἀπό λογική ἀλληλουχία, ἐπιβαλλόμενη ἀπό τήν ἐκάστοτε μυθολογική συνθήκη, χωρίς οἱ διασπάσεις τοῦ ἀφηγηματικοῦ χρόνου νά εἶναι περίπλοκες.

Ἀπό θεματικῆς πλευρᾶς κινοῦνται σέ ἐπίπεδο καθορισμένο καί ἀπό ἱστορικά στοιχεία (*Ὁ Καπετάν Μιχάλης*) ἢ καί ἀπό ἱστορικῶς φορτισμένα θεολογικά δρώμενα (*Ὁ τελευταῖος πειρασμός*, *Ὁ φτωχούλης τοῦ Θεοῦ*), δέν ἀπομακρύνονται ἀπό τό εὐρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, διανθισμένο μέ ἀναζητήσεις διαχρονικοῦ χαρακτήρα (*Βίος καί πολιτεία τοῦ Ἀλέξη Ζορμπᾶ*, *Ὁ Χριστός ξανασταυρώνεται*), ἐνίοτε συνδέονται εὐκρινῶς μέ ἱστορικές συνθήκες ἄμεσης ἐπικαιρότητας ἀλλά διαχρονικοῦ ἐνδιαφέροντος (*Οἱ ἀδερφοφάδες* καθρεφτίζουν τόν αἰματηρό ἑλληνικό ἐμφύλιο, στό χρονικό πλαίσιο τοῦ ὁποῖου καί γράφτηκαν), ἐνῶ ἐκτείνονται ἕως καί τήν περιοχὴ τῆς μυθιστορηματικῆς αὐτοβιογραφίας (*Ἀναφορά στό Γκρέκο*). Συγκροτοῦν ἐμφανῶς τὰ λογοτεχνικῶς κορυφαῖα ἔργα τοῦ δημιουργοῦ, πού διαβάστηκαν καί διαβάζονται πολὺ, ἐδραίωναν τή θέση τοῦ Καζαντζάκη στό λογοτεχνικό Κανόνα καί στήν ἀναγνωστική μας συνείδηση, μεταφράστηκαν καί τόν ἔκαναν ιδιαίτερα γνωστό στό ἐξωτερικό. Τό τελευταῖο δέν συνέβη μόνο ἐπειδὴ τὰ συγκεκριμένα ἔργα διακρίνονται ἀπό ἓνα νεοελληνικό φολκλόρ καί ἀνταποκρίνονται στίς ἀναζητήσεις τῶν ξένων ἀναγνωστῶν γιά ἐξωτικούς κόσμους, ἀλλά καί ἐπειδὴ, χωρίς τὰ κείμενα νά ἀπεμπολοῦν τή νεοελληνική ἰθαγένεια, καταφέρνουν νά ἐνσωματώσουν στήν ἑλκυστική μυθολογία τους ὑπαρξιακούς ἀναπαλμούς καί φιλοσοφικές προεκτάσεις διαχρονικοῦ καί ὑπερτοπικοῦ χαρακτήρα. Σέ αὐτά τὰ ἔργα τοῦ Καζαντζάκη καθὼς καί στήν ποίηση τοῦ Καβάφη (οἱ δύο τους εἶναι οἱ γνωστότεροι λογοτέχνες μας ἐκτός Ἑλλάδος) συμβαίνει τό ἐξῆς: συνδυάζεται ἡ αἴσθησις τῆς ἑλληνικῆς ταυτότητας (ὁ Καβάφης, παρά τὰ περί τοῦ ἀντιθέτου ἀπό ὀρισμένους ὑποστηριζόμενα,

εἶναι ἀπό τούς πλέον ἑλληνοκεντρικούς ποιητές μας) μέ ὑπαρξιακά στοιχεία, πού λειτουργοῦν μέ ὄρους διεθνισμοῦ καί διαχρονίας, ὥστε νά νιώθουμε ὅτι τὰ κείμενα ἔχουν νά ποῦν πράγματα καί γιά τή ζωὴ μας σήμερα, ὅπου καί ἂν ζοῦμε, ὅποιαν ἐθνοτική ταυτότητα καί ἂν ἔχουμε. Αὐτό εἶναι τό κομβικό σημεῖο ὡς πρὸς τό ὅποιο κρίνεται ἡ οὐσιώδης λογοτεχνική ἀξία. Καί ἐνῶ στήν Ἑλλάδα ὁ Καβάφης ἔχει καθολικά ἀναγνωριστεῖ, ὁ Καζαντζάκης παραμένει σημεῖο ἀμφιλεγόμενο. Οἱ περισσότεροι ἀπό τούς διακατεχόμενους ἀπό χριστιανική ὀρθοδοξία καί οἱ κήσορες τῆς ἠθικῆς τόν ἀδίκησαν κατάφωρα. Οἱ φανατικοὶ ὑποστηρικτές του θόλωσαν τό τοπίο τῆς κριτικῆς νηφαλιότητος, θέλοντας σῶναι καί καλά νά ὑπερτιμήσουν καί τίς ἀδύνατες πλευρῆς ἐνός πολυδαίδαλου ἔργου. Ὅχι ἀσήμαντοι κριτικοὶ τόν ἀρνήθηκαν, ὀρισμένοι πανεπιστημιακοὶ φιλόλογοι τόν ἀγνόησαν. Καί ὅμως τὰ κορυφαῖα ἔργα του διαβάζονται μέ ἀδιάπτωτο ἐνδιαφέρον, παρέχουν γόνιμο ἔδαφος κριτικῶν καί φιλολογικῶν ἀναζητήσεων, εἶχαν καί ἔχουν πολυλαλή ἀπήχησι, καί αὐτό εἶναι κάτι πού δέν πρέπει νά προσπεράσουμε ἀβασάνιστα.

ΘΥΡΑΘΕΝ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ
OXFORD UNIVERSITY
PRESS

www.thyrathen.gr

Bryan Ward-Perkins

Η ΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Εἶναι φανερό πως ἡ περιβόητη διαμάχη πού δικάζει τὴν κοινότητα τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημόνων σὲ «ἀναθεωρητές» καί «παραδοσιακοὺς», μολονότι στρέφεται γύρω ἀπὸ γεγονότα τοῦ μακρινοῦ παρελθόντος, ἀφορᾶ σὲ σήμερα, στίς προκλήσεις πού ἀντιμετωπίζει ὁ δυτικὸς κόσμος, στίς σημερινές ἀξίες του καί στὴν διαμόρφωση τῆς ἐυρωπαϊκῆς ταυτότητάς μας.

Ὁ καθηγητὴς Μπράϊαν Οὐαρντ-Πέρκινς, αὐστηρὰ προσελωμένος στίς πηγές, ἀφηγεῖται τὴν πτῶση τῆς Ρώμης ἐξετάζοντας τοὺς λόγους τῆς διάλυσης καί τῆς ἵπτας στὴ Δύση καί, παράλληλα, τῆς ἐπιβίωσης τῆς αυτοκρατορίας στὴν Ἀνατολή. Εξετάζει τὸ πῶς καί γιατί διαδοχικῶς γενιές ἀντιλαμβάνονται τὴν περίοδο αὐτὴ διαφορετικὰ – καί ἐξηγεῖ γιατί αὐτὴ ἡ ἱστορία εἶναι σήμερα τόσο σημαντικὴ.

ΤΗΓΑΝΙΖΟΝΤΑΣ ΨΑΡΙΑ ΣΤΟ ΜΠΑΛΟΥΚΛΙ

Διερεύνηση ενός θρύλου

του 'Αλέξη Πολίτη

Τὸν Νοέμβρη τοῦ 1850 ὁ Φλομπέρ βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη· στίς 22 τοῦ μηνὸς ἐπισκέπτεται τὸ Μπαλουκλί, καὶ σημειώνει στὸ τετράδιό του: «Τὸ μεγάλο νεκροταφεῖο τῆς Σταμπούλ, τεράστιο· πού νά τελειώσει ἀτελείωτοι τάφοι καὶ κυπαρίσσια. Τὰ ἄλογά μας τοὺς διασχίζουν περὶ πάντας ἀπὸ πάνω τους. Χαλί στρωμένο μὲ ἑλληνικά μνήματα, τὸ μέρος μὲ τοὺς Φαναριώτες, τοὺς ἀπογόνους τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων. — Ἐκκλησιά τοῦ Μπουλουκλί (τῶν ψαριῶν): γυναῖκες ἀσπάζονται στὴν εἴσοδο ἕναν ἄι-Νικόλα, στὸ σημεῖο ἐκεῖνο ἢ ἐπιφάνεια μαύρη ἀπὸ τὴ βρωμιά· οἱ πωλητὲς τῶν κεριῶν πλῆθος. Μᾶς δείχνουν μιά πηγὴ, ὅπου φτάνεις κατεβαίνοντας πολλὰ σκαλιά καὶ πού βρίσκεται μέσα σὲ μιά μικρὴ ὑπόγεια ἐκκλησίτσα· τὸ νερὸ εἶναι τόσο καθαρό πού στὴν ἀρχὴ δὲν τὸ διακρίναμε καθόλου, καὶ τὸ εἶδαμε μονάχα ὅταν ἔκανε ἕνα κυματάκι. Μᾶς ἀφηγοῦνται τοῦτον τὸν θρύλο: ἕνας ναυτικός πεθαίνει στὴ θάλασσα· προτοῦ πεθάνει ὀρκίζει τὸν καπετάνιο τοῦ πλοιάριου νά φέρει τὸ νεκρὸ κορμί του σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν ἐκκλησιά καὶ νά τὸ γυρίσει τρεῖς φορές γύρω-γύρω. Ὁ καπετάνιος κράτησε τὴν ὑπόσχεσή του, ὁ πεθαμένος ἀναστήθηκε καὶ ἔμεινε στὸ μοναστήρι. Ἡ φήμη τοῦ θαύματος ἔφτασε ἕως τὴν Ἀγγλία, ὅπου κάποιος, μὴ πιστεύοντάς την, βάλθηκε νά πάει νά δεῖ τὸν ἀναστημένο· τὸν βρῆκε νά τηγανίζει ψάρια δίπλα στὴ βρύση· μὴ θέλοντας νά πιστέψει τὸ θαῦμα, τοῦ εἶπε: «Δὲν θά τὸ πιστέψω αὐτὸ πού μοῦ λέτε, ὅπως δὲν πιστεύω ὅτι αὐτὰ τὰ τηγανισμένα ψάρια μποροῦν νά ξανακολυμπήσουν». Ὁ,τι εἰπώθηκε, ἔγινε· πήδηξαν ἀπ' τὸ τηγάνι στὸ νερὸ καὶ ξανάρχισαν νά κολυμποῦν. Πραγματικά, βλέπουμε στὸ νερὸ μικρὰ ψαράκια πού μόλις διακρίνονται».¹

Σύμφωνα ὅμως μὲ μίαν ἄλλην ἐκδοχὴ, ὁ ἄπιστος δὲν ἦταν Ἑγγλέζος, παρὰ ἕνας συμπατριώτης τοῦ νεκραναστημένου: «ἔβγαλε ἀπ' τὸ δισάκι του τηγανισμένα ψάρια, καὶ κραύγασε: “Ξαναζωντανεύουν αὐτὰ τὰ ψάρια;” Στὴ στιγμή ἔγινε ἕνα καινούριο θαῦμα. Τὰ ψάρια ξαναζωντάνεψαν καὶ πήδηξαν στὴν Πηγὴ, ὅπου τὰ βλέπει κανεὶς ἀκόμα».²

Τὸ Μπαλουκλί, δηλαδή τὸ μικρὸ μοναστήρι καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, ἦταν ἀπὸ τὰ σημαντικότερα ἱερά τῆς χριστιανικῆς Κωνσταντινούπολης. Ἐξω ἀπὸ τὰ τεῖχη, πλάι σὲ μιά μικρὴ πηγὴ, κοντὰ

στὸ παλιὸ βυζαντινὸ κοιμητήριο μὲ τοὺς τάφους τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν αὐτοκρατόρων, λίγο πέρα ἀπὸ τὴν πύλη τῆς Σηλυβρίας. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἴσως νά ὑπῆρχε καὶ ἀρχαῖο ἱερό· μὲ τὴ χριστιανικὴ λατρεία συνδέθηκε ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα: λέγεται ὅτι ἡ πηγὴ εἶχε καταπλακωθεῖ ἀπὸ χάματα καὶ ἀποκαλύφθηκε μὲ θαυματουργὸ τρόπο σ' ἕναν ἀπλό καὶ θεοφοβούμενο στρατιώτη. Ἀργότερα, ὅταν ὁ ἀπλὸς αὐτὸς στρατιώτης ἀναγορεύθηκε αὐτοκράτωρ, Λέων ὁ Α', ἔκτισε μίαν ἐκκλησίαν, πού ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν ἀντικατέστησε μὲ μίαν ἄλλη, πιὸ μεγαλόπρεπη. Ἡ πηγὴ — κάποτε ὀνομάζεται καὶ πηγὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου — ἀποδείχθηκε πολὺ θαυματουργή: τὰ θαύματα πολλαπλασιάζονταν μὲ τὰ χρόνια, σχετίζονταν μάλιστα καὶ μὲ αὐτοκρατορικά πρόσωπα: κοντὰ τῆς λοιπὸν χτίστηκαν καὶ παλάτια. Στίς ἀρχές τοῦ 14ου αἰώνα ἕνας σημαντικὸς συγγραφέας, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος Ξανθόπουλος ἀνέλαβε νά ἐξιστορήσει τὸ σύνολο τῶν θαυμάτων, πού διαδόθηκαν στὸ ὀρθόδοξο ποιμνιο ἀπὸ τὰ διάφορα συναξάρια πού διαβάζονταν κατὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, δηλαδή τὴν Παρασκευὴ τῆς Διακαινισίμου· ὀρισμένα μάλιστα περιλήφθηκαν καὶ στὴν Ἀμαρτωλῶν σωτηρία, βιβλίον πολυδιαβασμένο ἀπὸ τίς ἀρχές τοῦ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ ἐκφωνήθηκε στὸ τιμητικὸ διήμερο γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Τσουκαλᾶ πού διοργάνωσε τὸ Τμήμα Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀναγόρευσης του σὲ ἐπίτιμο διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης τὸν περασμένο Ἰούνιο· θά δημοσιευτεῖ πλήρως, μὲ ὅλες τίς ὑποσημειώσεις στὸν τόμο πού θά κυκλοφορήσει σύντομα ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Καστανιώτη. Γιὰ νά τὸ συντάξω χρειάστηκα τὴ βοήθεια πολλῶν συναδέλφων καὶ φίλων: Ἰόλη Βιγγοπούλου, Μαριλίτσα Μητσού, Ἰωάννα Πετροπούλου, Albrecht Berger (καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Μονάχου), Μάριο Χατζόπουλο — τοὺς εὐχαριστῶ ὅλους καὶ ἀπὸ αὐτὴ τὴ θέση. Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν Κωνσταντῖνο Τσουκαλᾶ πού πρόθυμα συγκατένευσε γιὰ τὴν προδημοσίευσήν.

1. Gustave Flaubert, *Voyage en Orient* (1849-1851), Παρίσι 1925, 251. Τὸ ἡμερολόγιον τοῦ ταξιδίου ἐκδόθηκε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1910.

2. H. Carnoy J. Nicolaidis, *Folklore de Constantinople*, Παρίσι 1894, 58. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Μπαλουκλί στίς σελ. 54-68.

17ου έως τα τέλη περίπου του 19ου αιώνα. Ένα από τα πιο γνωστά θαύματα ήταν κι εκείνο ενός Θεσσαλού, ο οποίος ξεκίνησε να πάει να προσκυνήσει, ταξιδεύοντας για την Πόλη πέθανε στο καράβι, κι εξόρκισε τον καπετάνιο να τον μεταφέρει και νεκρό στην εκκλησία, όπου, όταν τον ράντισαν με το άγιασμα για να εκπληρωθεί μετά θάνατον τό τάμα του, αναστήθηκε.³ Πρόκειται βέβαια για την ιστορία που διηγήθηκαν και στον Φλομπέρ – μονάχα που η προσθήκη για τον άπιστο Έγγλέσο και τα ψάρια δεν υπάρχει στις γραπτές αφηγήσεις. Τη βρίσκουμε όμως συνεχώς, και σε ποικίλες παραλλαγές, στις προφορικές – και η προσθήκη αυτή, τό ξαναζωντάνεμα δηλαδή των ψαριών, θά είναι τό θέμα μας.

Φαίνεται πώς μοναστήρι κι εκκλησιά καταστράφηκαν κατά την πολιορκία της Πόλης του 1424 από τον Μουράτ τον Β΄, και τό πιθανότερο είναι πώς μονάχα στις αρχές του 18ου αιώνα ξαναχτίστηκε ένα ταπεινό εκκλησάκι όμως ο τόπος είχε διατηρήσει την ιερότητά του, και οι προσκυνητές συνέρεαν, ορθόδοξοι και αρμένιοι, που επίσης τιμούσαν τον τόπο – προσάθησαν μάλιστα να τον οικειοποιηθούν, καθώς η αϊγλη, αλλά και τά εισοδήματα δεν ήταν διόλου άσημαντα. Τό οικουμενικό πατριαρχείο άμύνθηκε και κράτησε τό ιερό, και στά τέλη του 18ου αιώνα όνόμασε τή μονή σταυροπήγιο. Τόν Μάρτη του 1821, μόλις μαθεύτηκε ή άποστασία του Ύψηλάντη, πλήθη Οθωμανών μαζί με γενιτσάρους κατέστρεψαν όλότελα τά οικοδομήματα: τό 1833 άρχισε να κτίζεται ή καινούρια εκκλησία, ένα έντυπωσιακό κτίριο που έγκαινιάστηκε τό 1835. Οι καταστροφές των κτιριών δεν άνέκοψαν τούς προσκυνητές, αλλά σίγουρα με τον καιρό τό ρεύμα πολλαπλασιάστηκε: μιά περιγραφή από άγγλική έφημερίδα της Κωνσταντινούπολης του 1887 άνεβάζει τό πλήθος σέ 40.000 –έκτός από τούς ορθόδοξους, άλλωστε, προσέρχονταν και Άρμένηδες, καθολικοί, καθώς και Τούρκοι – ακόμα και Τούρκοι, τότε-τότε.

Γιά τά γεγονότα του 1821 μάς έχει αφήσει έξαιρετικά λεπτομερειακές περιγραφές ο ιερέας τότε της άγγλικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη, ο αιδεσιμότατος Robert Walsh. Ο ίδιος καταγράφει, πρώτη φορά όσο ξέρω, και την ιστορία με τά ψάρια, που τηγανίστηκαν όμως σέ άλλη εποχή και σέ διαφορετικές συνθήκες. Τόν άκούμε να περιγράφει την περιοχή: «Βγήκαμε τώρα από τά τείχη, και προχωρήσαμε στό δρόμο που οδηγεί στή Σηλυβρία μετά από ένα τέταρτο του μιλίου φτάσαμε στό Μπαλουκλί, ή άλλιώς, εκκλησιά των ψαριών. Ονομάζεται έτσι από έναν θρύλο που την έχει κάνει πολύ φημισμένη στους Έλληνες. Ύπηρχε εκεί ένα μικρό μοναστήρι ελλήνων καλογέρων όταν ο Μωάμεθ πολιορκούσε την Κωνσταντινούπολη, που ως φαίνεται ο στρατός του δεν τό είχε πειράξει. Την ήμερα της αποφασιστικής επίθεσης, ένας καλόγερος τηγάνιζε κάτι ψάρια, όταν έφτασαν ξαφνικά τά νέα στή μονή ότι οι Τούρκοι μπήκαν στην πό-

λη από ένα ρήγμα στα τείχη. “Θα τό πιστέψω άμέσως”, είπε “άν έτούτα τά τηγανισμένα ψάρια πηδήξουν από τό τηγάνι και ξαναζωντανέψουν”. Γιά να τιμωρηθεί ο δύσπιστος καλόγερος, τά ψάρια πηδήξαν άπ’ τό τηγάνι σέ μιά γούρνα που ήταν εκεί κοντά και κολυμπούσαν σάν να μην είχαν ποτέ βγει από τό νερό». Στή μνήμη του περιστατικού, συνεχίζει ή αφήγηση, χτίστηκε ή Ζωοδόχος Πηγή, όπου κάθε χρόνο γίνεται μεγάλο πανηγύρι «στις 29 του Άπριλη», και τό πλήθος θαυμάζει αυτά τά ψάρια, που ζούνε στους αιώνες. Στά 1821 τό μοναστήρι άποτέλεσε έναν από τούς πρώτους στόχους των Τούρκων, όμως, σύμφωνα πάντα με τον Άγγλο ιερωμένο, «οι Έλληνες λένε πώς οι Τούρκοι δεν μπόρεσαν να σκοτώσουν τά όλοζώντανα ψάρια», κι ένας καλόγερος τον όδήγησε στή μικρή γούρνα που ήταν κάτω από ένα χαλασμένο πέτρινο λούκι, και του τά έδειξε: «“Idho psari, affenti”. Είδα πραγματικά κάτι μικρά ψαράκια να διασχίζουν τό νερό, που φαινόταν να έρχεται από κάποια πηγή με την όποια συγκοινωνούσε ή γούρνα. Έδωσα στον καλόν άνθρωπο ένα ή δύο πιάστρα. Τά πήρε πολύ ευχαριστημένος, μά ευχαριστήθηκε ακόμα πιο πολύ που είχα δει τό θαύμα και τον άφησα με τή χαρά ότι ένας, τουλάχιστον, επισκέπτης δεν έφυγε από την εκκλησιά χωρίς να τό πιστεύει».⁴

Ο θρύλος είναι αρκετά διαδεδομένος: τον αναφέρουν αρκετοί περιηγητές, άλλοι άπλως αντιγράφοντας από τό βιβλίο του Walsh, που διαβάστηκε πολύ, άλλοι όχι – ένας μάλιστα αλλάζει τά πρόσωπα και βάζει μιά γυναίκα να τηγανίζει τον συναντάμε πάντως και στον έλλαδικό χώρο, «πολλαχού», σημειώνει ο Ν. Γ. Πολίτης, και παρέχει ένα κείμενο για τό όποιο όμως δεν μάς δίνει συγκεκριμένη παραπομπή: από την πλούσια βιβλιογραφία που παραθέτει μπορούμε να υποθέσουμε ότι τό συνέθεσε ο ίδιος πάνω στον καμβά που δίνει τό ποίημα του Βιζυηνού: θά τό εξετάσουμε λοιπόν όταν έρθει ή ώρα του, τό 1882.⁵

Τό περίεργο όμως είναι ότι σύμφωνα με κάποιους λαογράφους παρόμοιες παραδόσεις κυκλοφορούσαν και στους Τούρκους, και μάλιστα πρωταγωνιστής δεν ήταν ένας άπλός καλόγερος, παρά ο ίδιος ο Κωνσταντίνος: «ο Κωνσταντής (ως ονομάζουσιν οι Τούρκοι τον τελευταίον βασιλέα της Κωνσταντινουπόλεως), καθ’ όν χρόνον έπολιορκείτο ή πόλις διεσκέδαζε παρά την πηγήν, ότε του άνηγγέλθη ότι οι πολιορκηταί εισήλθον εις την πόλιν. Ο Κωνσταντής δεν ήθέλησε να

3. Η βιβλιογραφία για τή Ζωοδόχο Πηγή του Μπαλουκλί είναι άφθονη στό Πανεπιστήμιο Κρήτης ή συλλογή Άρθρα-ντίδη περιέχει τά σημαντικότερα δημοσιεύματα.

4. Rev. R. Walsh, *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, Λονδίνο 31829, 99-101

5. Ν. Γ. Πολίτης, *Παραδόσεις, Α΄-Β΄*, Άθήνα 1904, αρ. 31 και 32, σελ. 21 και 656-658.

τό πιστεύσει. Αυτό είναι τόσο αδύνατον, είπε, όσο και να ζωντανεύσουν τα ψάρια που τηγανίζουν". Παρευθύς όμως τα ψάρια επήδησαν από τό τηγάκι εις τήν πηγήν. Τότε έννόησεν ὁ βασιλεύς πώς οἱ Τούρκοι ἐμπῆκαν στήν Πόλιν. Ἐτρεξε κατεπάνω των, ἀλλά δέν ἠμπόρεσε πλέον νά κάμει τίποτε. Βεβαιοῦν ὅτι τά ψάρια εις τό Μπαλουκλί εἶναι μισοτηγανισμένα. Ἄλλοτε ἦσαν ἐπτά, τώρα μένουν μόνον πέντε».⁶ Στήν τούρκικη αὐτήν ἐκδοχή, ὅπως καί στήν ἀντίστοιχη τοῦ Walsh, δέν μνημονεύεται μιά ἀναμενόμενη ἀνάσταση τοῦ Βυζαντίου.

Τήν ἐκδοχή ὅτι ὁ αὐτοκράτορας Κωνσταντίνος συμμετεῖχε ἄμεσα στό τηγάκι στή συναντᾶμε καί σέ ἑλληνικές παραδόσεις, ἀπό τόν ἑλληνικό χώρο μάλιστα.⁷ Κυκλοφοροῦσε ὡστόσο καί μιά ὀλότελα ἀπαλλαγμένη ἀπό ἰδεολογήματα παραλλαγή τήν ἀναφέρει ὁ Μανουήλ Γεδεών, πού ζεῖ πιά στήν Ἀθήνα μέ τίς ἀναμνήσεις του – καί τά ὅσα λείει πρέπει νά τά εἶδε μέ τά μάτια του πολλές φορές. Περιγράφοντας τή μεγάλη κοσμοσυρροή τήν ἡμέρα τῆς πανήγυρης, προσθέτει κάπως εἰρωνικά:

«Τά εις τό ἀγίασμα ζῶντα ὀψάρια ἦσαν ἱστορικά ἐξεπήδησαν ἐνῶ ἐτηγανίζοντο ὑπό τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου κατά τήν ὥραν τῆς ἀλώσεως, διά τοῦτο δέ ἔμειναν ἐξ ἐνός μέρους κόκκινα καί ἐξ ἐτέρου μαῦρα» ἐπειδή δέ πολλοί πανηγυρισταί, καί μεγάλοι καί μικροί τήν ἡλικίαν, ἐπόθουν νά προῖδωσι «τήν τύχη των», ὅποτε ἔβλεπον ἐν τῶν ὀψαρίων πλησιάζον εις τό φωτεινόν μέρος τοῦ λούματου, ἐρίπτον μίαν δεκάραν ἐπ' αὐτοῦ δεχόμενον τήν δεκάραν τό ὀψάριον ἐπὶ τῆς κοκκίνης πλευρᾶς, ἐδείκνυεν ὅτι ἡ ὑπόθεσις, ἣν εἶχε κατά νοῦν ὁ ῥίπτων τό μικρόν νόμισμα, θά ἔχει τό ποθούμενον τέλος, ἀπορρίπτον τήν δεκάραν προεμάντευε τό ἐναντίον καί συνηθοῖζοντο κατ' ἔτος χιλιάδες δεκαρῶν».⁸

*

Ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἐκδοχῶν μᾶς φανερώνει νομίζω δύο πράγματα: πρῶτον ὅτι δέν ἔχουμε ἕνα ἐθνικῆς ἐμπνευσης κατασκευασμένο μῦθο τοῦ 19ου αἰῶνα· ὄχι, ὁ πυρήνας πρέπει νά προϋπάρχει. Τό δεύτερο εἶναι ὅτι αὐτός ὁ πυρήνας στήθηκε πάνω σ' ἕνα πανάρχαιο ὑπόβαθρο, κοινό σέ χριστιανούς καί μουσουλμάνους: τό μαγικό ξαναζωντάνεμα τηγανισμένων (ἢ παστῶν) ψαριῶν ἀναφέρεται σέ ἀρχαῖες παραδόσεις, σ' ἕνα ἀπόκρυφο Εὐαγγέλιο, ἀλλά καί στό Κοράνι – εἶναι ἕνα θεϊκό σημάδι γιά νά πιστέψουμε κάτι ἀπίστευτο· ὑπάρχει μάλιστα μιά παρόμοια μουσουλμανική παράδοση, καταγεγραμμένη ἤδη ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα, γιά μιά πηγή κι ἕνα δερβίση στή Συρία, πού καί τά δικά του ψάρια πήδηξαν ξαφνικά ἀπ' τό τηγάκι.⁹ Καθώς μάλιστα ἡ Ζωοδόχος Πηγή συνδέεται μέ θαύματα νεκρανάστασης, ἡ παραπάνω ἀρχέγονη δοξασία μπορεῖ εὐκόλα νά τῆς ἀποδοθεῖ τό ζήτημα εἶναι πότε καί μέ ποιές συνθήκες ὁ θρύλος

πῆρε τή μορφή πού ξέρουμε.

Ὅσο μπόρεσα νά ἐλέγξω, ἡ ὑπαρξη ψαριῶν στή γούρνα πού σχηματίζουν τά νερά τῆς πηγῆς μνημονεύονται γιά πρώτη φορά στά τέλη τοῦ 14ου αἰῶνα σέ μιά περιγραφή τῆς Πόλης ἀπό ἕνα ἀνώνυμο Ρῶσο·¹⁰ ἡ ἐπόμενη γνωστή μου μνεία εἶναι τοῦ 1576, καί προέρχεται ἀπό τόν γνωστό περιηγητή St. Gerlach: τώρα, γιάτί ἐπικράτησε ἡ τουρκική ὀνοματοθεσία –balik εἶναι τό ψάρι– καί γιάτί οἱ Βυζαντινοί δέν εἶχαν μιά παρόμοια ὀνομασία, ἢ γιάτί, ἂν εἶχαν, ξεχάστηκε, δέν μπορῶ νά προτείνω οὔτε ἐξήγηση οὔτε ὑπόθεση. Πάντως ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος στήν περιγραφή τῆς γενέτειρας πόλης του ἀναφέρεται μέ πολλή συγκίνηση στό μοναστήρι· κάνοντας λόγο γιά τά περίφημα ψάρια – σέ θαύματα δέν ἀναφέρεται καθόλου –, σχολιάζει: «ἀλλ' ἐάν εἶναι μόνον ἐπτά, καί ταῦτα μηδέποτε ἀλλοιούμενα ἀπ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν πρό τῆς ἀλώσεως χρόνων, καθὼς καί πῶς καί πόθεν επήδησαν εις τό ὕδωρ, ἤδη ἠμίσητα, κτλ., τῶν τοιούτων οὐ πρός ἡμῖν ἡ ἐξέτασις, οἷτινες γνωρίζομεν μόνον ὅτι πολλά τῶν πηγαίων ὑδάτων τρέφουσιν ἐν αὐτοῖς ἰχθύας» ... «πῶς δέ περὶ ἐν τῇ πηγῇ ταύτῃ ἰχθυδίων οὐδεὶς τῶν πάλαι ἱστορικῶν ἀνέφερε ποτέ τι, ἱκανῶν ἄλλως νά ἐφευκῶσαι τήν προσοχήν ἐκάστου, φαίνεται ἄπορον».¹¹ Ὅπωςδήποτε, ὅποτε κι ἂν ἐφανίστηκαν τά κοκκίνομαυρα ψαράκια, ἡ σπάνια μορφή τους προκάλεσε τήν ἀνάγκη γιά κάποιον ἐρμηνευτικό θρύλο λαϊκῆς προέλευσης· καί ἄς προσέξουμε πῶς κανένα ἀπό τά βιβλία ἡ φυλλάδια πού τυπώθηκαν γιά τίς λατρευτικῆς πρακτικῆς δέν ἀναγράφει τόν σχετικό θρύλο: ἦταν μιά προφορική διήγηση, πού δέν πέρασε στά γραπτά κείμενα.

6. Ν. Γ. Πολίτης, ὀ.π., Β', 656 ὑποσ., πού παραπέμπει στοὺς Η. Carnoy J. Nicolaidis, *Folklore de Constantinople*, Παρίσι 1894, 59. (Κρατᾶω πάντως μιά μικρὴ ἐπιφύλαξη γιά τήν «τουρκικότητα» τῆς παράδοσης· μήπως εἶναι ἀπλῶς σέ τούρκικη γλῶσσα, δηλαδή ἀπό καραμανλῆδες χριστιανούς;) Στήν ἐπόμενη σελίδα οἱ συγγραφεῖς καταγράφουν περιληπτικά τήν ἑλληνικὴ ἐκδοχή τοῦ θρύλου, παρόμοια μέ ἐκείνην τοῦ Walsh.

7. Εἶναι ἡ δευτέρα παράδοση πού δίνει ὁ Ν. Γ. Πολίτης, ἀρ. 32, καταγεγραμμένη τό 1902 (ὀ.π., Α', 21 καί Β', 657).

8. Μανουήλ Γεδεών, *Μνεία τῶν πρό ἐμοῦ*, Ἀθήνα 1934, 335.

9. Βλ. Fred. W. Hasluck, *Χριστιανισμός καί Ἰσλάμ τήν ἐποχὴ τῶν σουλτάνων*, Α', Ἀθήνα 2004, 348-352 καί 356-359, καθὼς καί Στέφ. Δ. Ἡμελλος, «Ἡ παράδοση γιά τήν ἀνάβωση τῶν τηγανισμένων ψαριῶν κατά τήν ἄλωση τῆς Πόλης», *Λαογραφία*, 34 (1985-86) 44-57.

10. Βλ. George P. Majeska, *Russian Travellers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Οὐάσιγκτον 1984, 148.

11. Σκαρλάτος Βυζάντιος, *Κωνσταντινούπολις*, Α', Ἀθήνα 1851, 338-339· ἡ περιγραφή τῆς μονῆς καί τῶν πέριξ σελ. 335-340.

*

Ἐδῶ κάπου σταματοῦν οἱ –ἀμφίβολες, ἔστω γνώσεις– μας κι ἀρχίζουν οἱ ὑποθέσεις. Ποιό εἶναι τὸ νόημα τοῦ θρύλου; Ὅτι «ἡ ἀγγελία τῆς ἀλώσεως ἐφάνη ἀπίστευτος», ὅπως σχολιάζει ὁ Ν. Γ. Πολίτης;¹² Μήπως ὁ καλόγερος δὲν τόλμησε νὰ πεῖ στὸν Walsh ὀλόκληρη τὴν ἱστορία, ὅτι δηλαδή τὰ ψάρια θ' ἀποτηγανιστοῦν ὅταν ξαναπάρουμε τὴν Πόλη, μᾶς καὶ οἱ μέρες, 1822 ἢ 1823 μᾶλλον, ἦταν πονηρές; Ἡ μήπως αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ κατακλείδα τοῦ ἀρχικοῦ θρύλου, παρὰ πρόκειται γιὰ ὑστερότερη, καμωμένη στὰ χρόνια τῶν ἐθνικιστικῶν διεκδικήσεων προσθήκη; Ἡ ἐπόμενη μνεία πού γνωρίζω, μιὰ ἀναφορά στὴ σύμυρνεϊκή ἐφημερίδα *Ἰωνικὴ Μέλισσα* τὸ 1850, εἶναι πολὺ ἀόριστη: γιὰ τὸ Μπαλουκλί «ὑπάρχει τις διήγησις παράδοξος».¹³

Ὅταν τὴν ἴδια χρονιά, 1850, ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος ἀναφέρεται στὸ θέμα, ἀποφεύγει, εἶδαμε, νὰ μιλήσει μὲ σαφήνεια. Ὁ Στέφανος Κουμανούδης, πού ἐνοχλήθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ θέση ἐκείνου τοῦ βιβλίου – ἓνα φαναριώτικης ὑφῆς μίγμα ἐθνικισμοῦ στηριγμένου στὴν ὀρθοδοξία ἀλλὰ καὶ σὲ μιὰ πολὺ ἀνεκτικὴ ἀντιμετώπιση τῶν Τούρκων – καταγγέλλει μὲ αὐστηρότητα τὴ στάση του: «Κρίνει ἐκεῖ καλὸν νὰ σεμνολογήσει περὶ τῶν μισοψημένων ὀψαριῶν τοῦ βαρβαροφώνου Μπαλουκλὺ καὶ λέγει φυσικοῖστορικῶς τινὰ περὶ ἰχθύων ἐν πηγαίοις ὕδασι, χωρὶς κἀν διὰ μᾶς λέξεως νὰ ὑπαινιχθεῖ τὴν σημασίαν τὴν κυρίαν τῶν ἐν τῷ ἀγιάσματι ὀψαριῶν, ἐνῶ τόσα καὶ τόσα λέγει ἐκάστοτε, εὐκαιρίας τυχοῦσης, περὶ τῶν λογοπλαστούντων Φράγκων» ... «ἀλλὰ βέβαια ἡ ἡμετέρα δεισιδαιμονία ἐπρεπε νὰ καλυφθεῖ, διὰ νὰ τὴν ἔχωμεν πάντοτε καὶ μὴ μᾶς φύγει ἡ σωτήριος χάρις της, πρυτανευομένη ὑπὸ λειτουργῶν τοῦ ὑψίστου. Ἀλίμονον, Ἑλλάς! Σιωνίται προσκυνηταὶ καὶ σοβαροὶ ἰχθυολόγοι ἔμελλον νὰ σὲ διαβουκολῶσιν ἐν μέσῳ τῷ ἸΘ' αἰῶνι».¹⁴ Τὸ κείμενο γράφεται τὸν Ἰούνιο τοῦ 1852· τὶ νὰ ἤξερε τότε γιὰ τὸν θρύλο ὁ Κουμανούδης, ἢ σωστότερα, ἡ νεοελληνικὴ κοινωνία;

Ἀκριβῶς ἐκείνη τὴν ἐποχὴ δημοσιεύεται ἡ συλλογὴ τοῦ Σπυρίδωνα Ζαμπέλιου, *Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος*. Ξέρουμε βέβαια ὅτι δὲν ἐπρόκειτο, κυριολεκτικὰ, γιὰ «συλλογὴ»· ὁ Ζαμπέλιος ἄντλησε ἀπὸ ποιήματα, τυπωμένους καὶ ἀνέκδοτους, πηγές, προσθέτοντας πολλοὺς στίχους πλασμένους ἀπὸ τὸν ἴδιο, καὶ μονάχα μετρημένα τραγούδια δὲν ἔχουν «φιλολογικὸ πρόγονο» – κι αὐτὰ ὅμως πρέπει νὰ τὰ θεωρήσουμε ἢ διὰ τὸ ἢ πολὺ ἐπεξεργασμένα ἀπὸ ἐκείνον. Πρόκειται πάντως γιὰ τὴν πρώτη, ὅσο ξέρω, ἀκέραια παρουσίαση τοῦ θρύλου στὸν ἐλληνικὸ χῶρο.

*Καλόγρια ἐμαγεύρευε ψαράκια στὸ τηγάνι,
καὶ μιὰ φωνή, ψιλὴ φωνή, ἀπανθιό της λέγει·
«Πάψε, γριά, τὸ μαγεριό, κι ἡ Πόλη θά τουρκέψει».
«Ὅταν τὰ ψάρια πεταχτοῦν, καὶ βγοῦν,*

*καὶ ζωντανέψουν,
τότε καὶ ὁ Τούρκος θέλει μπεῖ, κι ἡ Πόλη
θά τουρκέψει».
Τὰ ψάρια ἐπεταχτήκανε, τὰ ψάρια ζωντανέψαν,
κι ὁ Ἀμιρᾶς εἰσέβηκε ἀτὸς του καβαλάρης.*

Στὸ οἶγουρα κατασκευασμένο αὐτὸ τραγούδι¹⁵, ἡ ἱστορία θέλει νὰ φαίνεται πανελλήνια, καὶ δὲν συνδέεται διόλου μὲ τὸ Μπαλουκλί, πού ἡ φήμη του ἀπλωνόταν κυρίως «στους Ἑλληνας πού κατοικοῦν σ' ὅλη τὴν ἀκτὴ ἀπὸ τὰ Δαρδανέλια ἕως τὴ Μαύρη Θάλασσα, ἀλλὰ καὶ ἕως τὴν ἐνδοχώρα τῆς Θράκης», καὶ δὲν ξεπερνοῦσε τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Κωνσταντινούπολης παρὰ σοποραδικά. Ὁ Ζαμπέλιος λοιπὸν ἴσως νὰ εἶχε ἀκούσει κάπου τὸν θρύλο, ἴσως νὰ τὸν διάβασε στὸν Walsh ἢ σὲ κάποιον ἄλλον περιηγητὴ, τὸν Quitzmann λόγου χάρι, καὶ προτίμησε τὴν καλόγρια ἀπὸ τὸν καλόγερο· πάντως, εἴτε τὸ ἔνα εἴτε τὸ ἄλλο συνέβη, τὸ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ ἄλωση ἐμφανίζεται σὲ «δημοτικὸ τραγούδι» δίχως τὴν παραμυθία τῆς μελλοντικῆς ἀποκατάστασης τοῦ Βυζαντίου – κι αὐτὸ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν πιθανότητα ἔτσι νὰ ἦταν τότε γνωστὸς ὁ θρύλος· ἐκεῖ μᾶς ὀδηγοῦν ὅλα τὰ δεδομένα πού γνωρίζουμε ἕως τώρα.

Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τίς πληροφορίες ἐνός Γάλλου περιηγητῆ, τοῦ Antonin Proust δέκα χρόνια ἀργότερα: τίς σφηνώνει σ' ἓνα ἰδιότυπο ἀφήγημα γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη: μιὰ παρέα, Γάλλοι, Ἑλληνας, μουσουλμάνοι Ἀρμένιοι ἐπισκέπτονται τὴ μονή. Ἀφηγεῖται ὁ συγγραφέας: «Τὸ μοναστήρι αὐτὸ εἶναι μισοκαταστραμμένο· τὰ μακριὰ κλαριά τῆς κληματαριάς καὶ τὰ νευρώδη πλοκάμια τοῦ κισσοῦ ἀγκαλιάζονται γιὰ νὰ συγκρατήσουν τοὺς ἐτοιμόρροπους τοίχους τοῦ προκειμένου νὰ μπεῖ κανεῖς, πρέπει ν' ἀνασηκώσῃ αὐτὸ τὸ παραπέτασμα τῆς πραισινάδας σάν ἓνα κικλίδωμα, καὶ στὴν αὐτὴ νιώθει τίς πλάκες νὰ σειοῦνται κάτω ἀπ' τὰ πόδια του»... «Ἄς ἀφήσουμε τὰ παλιά κτίρια νὰ καταρρεῦσουν· ἄς θαυμάζουμε σ' αὐτὰ τὴν ποίηση, ἀλλὰ ἄς μὴν προσπαθοῦμε νὰ τὰ ἀνοικοδομήσουμε. Νὰ τὸ δυσάρεστο στὸ Μπαλουκλί, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα μοναστήρια ἡ πίστη χάνεται· σκαρώνουν θαύματα γιὰ νὰ τὴν κρατήσουν. Θλιβερὴ ἀγυρ-

12. Ν. Γ. Πολίτης, ὅ.π., Β', Ἀθήνα 1904, 657.

13. Ν. Γ. Πολίτης, ὅ.π., 656.

14. Στέφ. Α. Κουμανούδης, Ἀνταπάντησις τῶν κ. Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου, Ἀθήνα 1852, 16· ὀδηγήθηκα στὸ χωριὸ ἀπὸ τὴν Μαριλίτσα Μητσῶ, Στεφάνου Α. Κουμανούδη Στρατῆς Καλοπίχειρος Α'. Παράλληλη ἐκδοσις, Ἀθήνα 2005, 305. Σιωνίτης προσκυνητῆς εἶναι ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, ὅ.π., Β', 257 (πδ. καὶ 253-257, ὅπου διαφωτιστικὴ περιγραφὴ τῆς ἀντιπαράθεσης Κουμανούδη καὶ Σκ. Βυζαντίου).

15. Σπ. Ζαμπέλιος, Ἄσματα δημοτικὰ τῆς Ἑλλάδος, Κέρκυρα 1852, ἀρ. 2 σελ. 600.

τεία! Τό θαῦμα στό Μπαλουκλί εἶναι τό ἀγίασμα, ἡ ἱερή πηγή.

Τόν καιρό πού ὁ Μωάμεθ ὁ Β΄ ἔμπαινε στήν πόλη τῶν αὐτοκρατόρων, λέει ὁ θρύλος, ἕνας καλόγερος τηγάνιζε ψάρια, καί μιά φωνή, μιά φωνή ἀπό ψηλά, τοῦ εἶπε:

“Παράτα τό τηγάνι, καλόγερε, γιατί ἡ πόλη πάρθηκε ἀπό τούς Τούρκους”.

–“Ὅταν αὐτά τά ψάρια ξαναζωντανέψουν, ὅταν πηδήξουν ἔξω ἀπ’ τό τηγάνι θά τό πιστέψω”, ἀπάντησε ὁ καλόγερος.

Τά ψάρια ξαναζωντανέψαν, τά ψάρια πηδήξαν ἔξω ἀπ’ τό τηγάνι, κι ἄρχισαν νά κολυμποῦν στήν πηγή τοῦ Μπαλουκλί.

Αὐτός ὁ θρύλος κοστίζει δύο πιάστρα μαζί μέ μιάν εἰκόνα, καί ὁ λιγδιάρης καλόγερος πού τόν πουλάει προσθέτει, ὀδηγώντας σας πρὸς τήν πηγή “Idos psari,

effenti (δές τά ψάρια, ἐφέντη)”. Μά τά ψάρια αὐτά εἶναι ἔξυπνα καί δέν δείχνουν τήν κόκκινη πλευρά τους, τήν ψημένη, παρά μόνο ἂν ρίξεις στή γούρνα ἕνα ἀσημένιο νόμισμα».

Εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, Ἀπρίλιο τοῦ 1882, πρωτοδημοσιεύεται τό γνωστό ποίημα τοῦ Βιζυηνοῦ:

ΤΟ ΜΠΑΛΟΥΚΛΙ

(Τά ψάρια τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς)

*Σαράντα μέρες πολεμᾶ ὁ Μωχαμέτ νά πάρει
τήν Πόλη τήν μεγάλη.*

*Σαράντα μέρες ἔκαμεν ὁ γούμενος τό ψάρι
στά χεῖλη του νά βάλει*

*Ἄπ’ τέσ σαράντα κι ὕστερα πεθύμησε νά φάγει
τηγανισμένο ψάρι.*

«'Αν μᾶς φυλάγ' ἡ Παναγιά καθὼς μᾶς ἐφυλάγει,
τὴν Πόλη ποιὸς θά πάρει;»

Ρίχτει τὰ δίχτυα στὸν γιαλό, τρία ψαράκια πιάνει,
– Θεὸς νά τὰ βλογῆσει! –
Τὸ λάδι βάλει στὴ φωτιά μές στ' ἀργυρὸ τηγάνι,
γιὰ νά τὰ τηγανίσει.

Τὰ τηγανίζ' ἀπὸ τὴν μιά, καί πά' νά τὰ γυρίσει
κι ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος.
Ὁ παραγιὸς του διαστικά πετᾶ νά τοῦ μιλήσει,
καί τὰ ἔχασεν ὁ γέρος!

«Μὴν τηγανίζεις γέροντα, καί μῶσχισε τὸ ψάρι
στὴν Πόλη τὴν μεγάλη!
Τὴν Πόλη τὴν ἑξακουστή οἱ Τούρκοι ἔχουν πάρει,
μᾶς κόβουν τὸ κεφάλι!»
–«Στὴν Πόλη Τούρκου δὲν πατοῦν κι Ἀγαρηνοῦ ποδά-
ρια!

Μέ φαίνεται σάν ψεῦμα!
Μ' ἂν εἶν' ἀλήθεια τὸ κακό, νά σηκωθοῦν τὰ ψάρια,
νά πέσουν μές στοῦ ρεῦμα!»
Ἀκόμ' ὁ λόγος βάσταγε· τὰ ψάρι' ἀπ' τὸ τηγάνι,
τὴν μιά μεριά ψημένα,
πηδήξανε κι ἐπέσανε στὴς λίμνης τὴ λεκάνη,
γερά, ζωντανεμένα

Ἀκόμ' ὡς τώρα πλέουνε, κόκκιν' ἀπὸ τὸ μέρος
ὅπου τὰ εἶχε ψήσει.
Φυλάγουν τὸ Βυζάντιο, ν' ἀναστηθεῖ κι ὁ γέρος,
νά τ' ἀποτηγανίσει.

Εἶναι ἡ πρώτη καὶ μοναδική φορὰ – πάντα ὅσο ξέ-
ρω – πού ἀναφέρεται ἡ ἀνάσταση τοῦ Βυζαντίου. Νά
πρόκειται γιὰ προσθήκη τοῦ Βιζυηνοῦ, ἢ ἀπλῶς γιὰ
τὴν πρώτη ὀλοκληρωμένη ἀποτύπωση τοῦ θρύλου; Τὸν
ἐπόμενο χρόνο, πάντως, πού ὁ ἴδιος δημοσιεύει τὸ διή-
γημα «Ποῖος ἦτον ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ μου», βάζει
τὴ μητέρα τοῦ ἀφηγητῆ, μιά χωριάτισσα ἀπὸ τὴ Θρά-
κη, νά πηγαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου τὴ φι-
λοξενεῖ μιά Τουρκάλα καὶ τὴν γυρίζει νά δεῖ τ' ἀξιο-
θέατα, χριστιανικά καὶ ὀθωμανικά: τὴν Ἀγιά Σοφιά,
τὸν τάφο τοῦ Κωνσταντίνου, ἓνα τζαμί, «καὶ εἶδαμεν
ἐπάνω σ' ἓνα παλαιὸ δένδρο τὴν ἀλυσίδα, πού ἦταν
κρεμασμένη ἢ χεῖρα τῆς Δικαιοσύνης. Κι ἐπήγαμεν καί
στό Μβαλουκλί, καὶ εἶδαμε τὰ ψάρια πού ζωντάνεψαν
μῆς στοῦ τηγάνι, ὅταν ἐπάρθηκεν ἡ Πόλη». Τόσο μόνο
– ὁ θρύλος ἀθῶος, χωρὶς συσχετισμούς.

Ἡ ἐπόμενη μνεία πού γνωρίζω εἶναι μιά εἰρωνική
ἀναφορά. Ὁ Στέφανος Κουμανούδης, πού τὸν εἶδαμε
νά ἐξάπτεται ἀπὸ τὰ μισόλογα τοῦ Σκαρλάτου Βυζάν-
τιου, στὰ 1888 δημοσιεύει ξανά τὸ ἀφηγηματικὸ του
ποίημα *Στράτης Καλοπίχειρος*. Ἐκεῖ, ὅταν ὁ Στράτης
ταξιδεύοντας γιὰ τὴ Ρωσία περνάει ἀπ' τὴν Κωνστα-
ντινούπολη, εἶναι τόσο ταραγμένος γιὰ τὰ δικά του

ζητήματα πού ἀρνεῖται νά κατέβει ἀπὸ τὸ καράβι
ἔστω καὶ γιὰ λίγο στὴ μεγάλη πρωτεύουσα· διόλου δὲν
ἐνδιαφέρεται οὔτε νά δεῖ τοὺς Τούρκους νά παίζουν
τζίριτι, οὔτε τοὺς θαυματοποιούς, οὔτε ν' ἀκούσει τὰ
περίφημα βιολιά,

ἢ νά ἀκούσει μύθων διηγήτορας
ἐν καφενείοις, τοὺς διὰ τὴν χάριν των
δικαίως φημισμένους, ἢ τουλάχιστον
νά προσπελάσει τὸ ἀρχαιοσέβαστον
Ἀγασοφίας τέμενος ἢ τὴν πηγὴν
τοῦ Μπαλουκλίου, τὴν τὰ ψάρια ἔχουσαν
τὰ ἀψητοψημένα καὶ προσμένοντα,
τῆς Ρωμοσύνης ὅταν ἔλθει ὁ καιρὸς,
ν' ἀποτηγανισθῶσι διὰ θαύματος
κι ἐλευθερία νά μᾶς εὔρει ποθητή.

Στὴν πρώτη ἐκδοση τοῦ 1851 δὲν ὑπῆρχε ἡ σχετι-
κὴ περικοπὴ, οὔτε κάποια ἐνδειξη πού νά δείχνει πῶς
ἐπρόκειτο γιὰ ἠθελημένη παράλειψη, ὅπως τὸ κάνει
συχνὰ μέ ἄλλα ἀνάλογης ιδεολογικῆς ὑφῆς χωρία.¹⁶
Ἐπομένως ὑποθέτω πῶς ὁ Κουμανούδης πρώτη φορὰ
γράφει τοὺς στίχους τώρα – πιθανότατα σάν ἀπάντη-
ση στοῦ ποίημα τοῦ Βιζυηνοῦ.

Μιά λίγο κατοπινότερη περιγραφή τοῦ μοναστη-
ριοῦ ἀπὸ κάποιον Ἀθηναῖο, δὲν ἔχει νά μᾶς προσθέ-
σει τίποτε, παρὰ μόνο πῶς τὰ ψάρια εἶχαν γίνει πιά
τέσσερα: ὁ ταξιδιώτης ἀναφερόμενος στὴν «κωραῖαν δυ-
ζαντινὴν παράδοσιν», βάζει τὸν ἱερέα νά ἀφηγεῖται σέ
πεζό, δραματοποιημένον, λόγο τὸ τραγούδι τοῦ Ζα-
μπέλιου.¹⁷

Καὶ ἡ δική μας κατακλείδα; Περιλάμβανε ἄραγε
πάντοτε ὁ θρύλος τὸ δεύτερο σκέλος, τὴ μελλοντικὴ
ἀποκατάσταση τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀπλῶς λογοκρινό-
ταν κατὰ τὴν καταγραφὴ του, ἢ αὐτὸ προστέθηκε στὰ
τέλη τοῦ 19ου αἰώνα γιὰ τίς ἐλληνικὲς ἀνάγκες τῆς
ἐποχῆς; Καὶ ἂν τὸ περιλάμβανε, μήπως αὐτὸ συνέβαι-
νε ἀκόμα καὶ στὴν τούρκικη ἐκδοχή του;

Ἡ μία πιθανότητα εἶναι ὁ ἀρχικὸς θρύλος νά ἐπι-

16. Στέφ. Ἀθ. Κουμανούδης, *Στράτης Καλοπίχειρος*, Ἀθή-
να² 1888, 193, ³1901, 215.

17. Εφημ. Ἀκρόπολις, 24.8.1892. Δὲν παρακολουθῶ διόλου
τὴν τύχη τοῦ θρύλου στὸν 20ό αἰ., οὔτε πολὺ περισσότερο,
στὸν 21ο – ἂν ἀνοίξει κανεὶς τὸ διαδίκτυο ἐντυπωσιάζεται,
ιδίως ἀπὸ τὴν ἐντονη ἐμπορευματοποίηση ὁ θρησκευτικὸς
τουρισμὸς ἀνθεῖ καὶ θάλλει. Καὶ γιὰ ν' ἀλλάξουμε ὕφος καὶ
τόνο, ἀντιγράψω ἀπὸ τὴ στήλη τοῦ Γιώργου Κυρίτση καὶ
τοῦ Ἀγγελου Τσέκερη, «Κακοήθειες» στὴν Κυριακάτικη
(καὶ ἐκλογικὴ *Αὐγή*) 16.9.2007: τὸ Κ.Κ.Ε., «λέει θά εἴμαστε
ἴδιοι καὶ τὴν ἐπόμενη ἡμέρα τῶν ἐκλογῶν, ὅπως εἴμαστε
ἴδιοι ἐδῶ καὶ 70 χρόνια καὶ θά παραμείνουμε ἴδιοι ἄλλα
100 ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πραγματικότητα καὶ τίς ἐξελίξεις,
μέχρι νά ξεπαγῶσει ὁ μαρμαρωμένος Μπρέζνεφ. – Καὶ πε-
ταχτοῦν τὰ ψάρια ἔξω ἀπὸ τὸ τηγάνι.»

βεβαιώνει ένα ανεξήγητο γεγονός: η ιστορία των παστών ή τηγανισμένων ψαριών που ξαναζούνε είναι πανάρχαια, και αρμόζει σ' ένα ιερό όπως η Ζωοδόχος Πηγή κάποια στιγμή λοιπόν πλάστηκε από τη λαϊκή φαντασία ή ιστορία, και συνδέθηκε με κάποιο άπιστευτο γεγονός: είτε την ανάσταση ενός νεκρού είτε την ίδια την Άλωση.

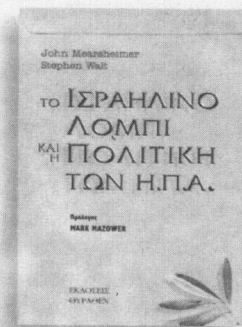
Η δεύτερη πιθανότητα στηρίζεται στα μισοψημένα ψάρια: λογικά, θα πρέπει σε κάποια ευκαιρία ν' αποτηγανιστούν, κι αυτό δεν μπορεί να συμβεί παρά σε μία κατάσταση όπου με την αρχική στιγμή, με την Πόλη δηλαδή ξανά στα χέρια των χριστιανών. Άς μ'ην αποκλείσουμε ωστόσο πως κάτι τέτοιο ενδέχεται να υποκρύπτεται και στην μουσουλμανική έκδοχή: πολλοί όθωμανικοί θρύλοι έμπεριείχαν τή μόνιμη φοβία ότι θα έρθει ή ώρα που οι χριστιανοί θα τους εκδιώξουν απ' την Ευρώπη. Για τόν λόγο αυτόν τά νεκροταφεία τους βρίσκονται στην άσιατική ακτή του Βοσπόρου, και ο Walsh μ'ας αναφέρει αρκετές σχετικές δεισιδαιμονίες, που, σωστά νομίζω, τίς θεωρεί κληρονομημένες από την πλούσια, με πανάρχαιες καταβολές, μυθολογική παράδοση γύρω από την τύχη τής βασιλίδας των πόλεων: «Τήν αντίληψή τους αυτή τήν επιβεβαιώνουν αρχαίες προφητείες, πολύ κοινές ανάμεσα τους. Άνάλογες προφητείες υπήρχαν και στους Έλληνες, από τόν καιρό των παλαιών ρωσικών επιδρομών και μερικές τίς αναφέρει ο Νικήτας, ο Κωδινός και οι δυζαντινοί χρονογράφοι, πράγμα που δείχνει πως ήταν από καιρό κοινές στην αυτοκρατορία».¹⁸ Καθώς μάλιστα στα 1821 τό όνομα του σουλτάνου συνέπιπτε με τό όνομα του Πορθητή, και οι Ρώσοι ήταν έξαιρετικά έπιφοβοί να μ'ην ξεχνάμε ότι μιλάμε ακόμα για τήν εξέγερση στή Μολδοβλαχία, ή επανάσταση τής Ελλάδας δεν είχε ξεσπάσει – οι φοβίες πήραν τεράστιες διαστάσεις – ίσως λοιπόν ή συθέμελη καταστροφή του Μπαλουκλί να έγινε και για τίς συμβολικές του συνδηλώσεις. Άς προσέξουμε ότι οι Έλληνες στην αφήγηση του Walsh επισήμαιναν τήν αδυναμία των Τούρκων να σκοτώσουν τά ψάρια, ενώ στην τουρκική αφήγηση ίσως να έχει κάποια σημασία ή μείωση του αριθμού τους από έφτά σε πέντε. Κι αφού είμαστε στον χώρο των υποθέσεων, άς προσθέσω μία ακόμα, πιο τολμηρή: μήπως τό πρώτο σπέρμα του θρύλου είναι όθωμανικής προέλευσης, προσαρμογή ενός μουσουλμανικού θρύλου; Ή μήπως ό,τι έμεις ονομάζουμε «τούρκικο» – είτε τήν ονομασία τής μο-

νης είτε τήν τουρκική αφήγηση για τά ψάρια και τόν Κωσταντή, όφείλεται άπλώς στους τουρκόφωνους χριστιανούς;

Τελειώνω με δύο μεθοδολογικές παρατηρήσεις: ή πρώτη είναι γενική: καθώς οι θρύλοι ανήκουν στον χώρο του προφορικού, ή μορφή και ή σημασιολογία τους είναι πρωτεύει και μοιάζει κάπως μάταιο ν' αναζητάμε τό γενεαλογικό τους δέντρο – τό ψάχνουμε βέβαια, όμως για τή χαρά του ταξιδιού, όχι για τήν Ίθάκη. Η δεύτερη σχετίζεται με τίς γραπτές άποτυπώσεις του προφορικού, έτσι όπως έφτασαν σε έμάς: αν δεν υπήρχε ή μαρτυρία του Walsh, και οι έξωθεν πληροφορίες άρχιζαν με τόν Φλομπέρ, εύλογα θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι ο «γνήσιος» θρύλος ήταν εκείνος που ήθελε τά ψάρια να επιβεβαιώνουν τήν αλήθεια τής νεκρανάστασης του Θεσσαλού προσκυνητή, και πως ή «κατασκευασμένη συνείδηση ελληνικότητας» πήρε τόν θρύλο και τόν μετάλλαξε επί τό εθνικότερο – και θα είχαμε φτιάξει τό γερό εξηγητικό σχήμα ενός ακόμα εθνικού μύθου. Νά όμολογήσω ότι κάπως έτσι ξεκίνησα;

ΘΥΡΑΘΕΝ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Θεσσαλονικη Β. Ηρακλείου 40
τηλ. 2310 244609 fax 2310 241917
www.thyrathen.gr

Τζων Μήρσχαίμερ
& Στήβεν Ουάλτ

Πρόλογος: Μαρκ Μαζάουερ

ΤΟ ΙΣΡΑΗΛΙΝΟ ΛΟΜΠΙ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΗΠΑ

Μία εμπειριστατωμένη μελέτη της δράσης του ισραηλινού λόμπι στις ΗΠΑ, και της καθοριστικής επιρροής του στις διεθνείς υποθέσεις. Η περιβόητη έκθεση των MEARSHEIMER & WALT έκανε πάταγο στις ΗΠΑ, πυροδοτώντας αλυσιδωτές αντιδράσεις που δεν προβλέπεται να κοπάσουν στο εγγύς μέλλον...

Μαρκ Μαζάουερ: «Κάθε συζήτηση για τήν ιδιαίτερη σχέση ΗΠΑ-Ισραήλ εξακολουθεί να παραμένει ταμπού. Και όπως το είχα προβλέψει οι ίδιοι οι συγγραφείς, εκτοξεύτηκε και ενάντια τους η εμπρηστική κατηγορία του αντισημιτισμού...»

18. R. Walsh, ό.π., 48 - 51 και αυτή ή επίσημανση του Μάριου Χατζόπουλου. Για τούς όθωμανικούς μύθους και τά σχετικά με τήν Κωνσταντινούπολη, βλ. και τήν έξαιρετικά πλούσια μελέτη του Στέφανου Γερασίμου, «Από τήν Κόκκινη Μηλιά στον Κόκκινο Μήλο. Η γενεαλογία ενός θέματος των άποκαλυπτικών κειμένων», *Σύγχρονα θέματα*, τχ. 93 (Άπρ. - Ιούν. 2006) 50 - 70.

Η ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΗ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ. Πτυχές μιᾶς ἐθνικῆς σύγκρουσης

Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης (ἐπιμ.), ἐκδ. Κριτική καί Κ.Ε.Μ.Ο., Ἀθήνα 2006

Γιῶργος Ἀγγελόπουλος

Ἡ ἑλληνο-τουρκική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν ἀποτέλεσε ἀντικείμενο ἀνάλυσης ἤδη ἀπὸ τῆ δεκαετία τοῦ 1930 μέσα ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν C. Eddy (1931), Σ. Λαδᾶ (1932) κ.ἄ. Ἡ σχετική μὲ τὸ ζήτημα βιβλιογραφία τῶν μεταπολεμικῶν δεκαετιῶν ἐστίαστηκε κυρίως στὰ πραγματολογικά δεδομένα καί στὶς κοινωνικοοικονομικὲς συνέπειες τῆς ἀνταλλαγῆς γιὰ τὴν Ἑλλάδα καί τὴν Τουρκία. Οἱ προσεγγίσεις αὐτὲς ἀκολουθοῦσαν συνήθως τὴν ὀπτική τοῦ «ἐθνικοῦ συμφέροντος» καί ἀναπαρήγαγαν, σύμφωνα μὲ τὸν ἐπιμελητὴ τοῦ τόμου Κώστα Τσιτσελίκη, δύο κυρίαρχα σενάρια: τῆς «θυματοποίησης» τῶν ἀνταλλάξιμων ἑλληνορθόδοξων στὴν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας καί τῆς «λήθης» τοῦ βαλκανικοῦ παρελθόντος τῶν ἀνταλλάξιμων μουσουλμάνων στὴν περίπτωση τῆς Τουρκίας.

Ὁ συλλογικός αὐτὸς τόμος ἀποτελεῖ προϊόν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Κέντρου Ἐρευνῶν Μειονοτικῶν Ὁμάδων νὰ φωτίσει ὄψεις τῆς Ἀνταλλαγῆς χωρὶς νὰ υἱοθετεῖ μιὰ μονόπλευρη θεώρηση καί δίνοντας ἐξίσου ἔμφαση στὸ ἐπίπεδο τῶν δομῶν (κράτος, κοινωνία, διεθνῆς κοινότητα) ὅσο καί σὲ αὐτὸ τῶν ὑποκειμένων, τῶν ἀτόμων πού τραυματικά βίωσαν τὸν ξεριζωμό. Ὁ τόμος περιλαμβάνει 23 ἄρθρα ιστορικῶν, κοινωνικῶν ἀνθρωπολόγων, νομικῶν, διεθνολόγων, ἀρχιτεκτόνων, κοινωνιολόγων καί κριτικῶν λογοτεχνίας ἀπὸ ἑλληνικά, τουρκικά, βρετανικά, καί ἀμερικανικά πανεπιστήμια καί ἐρευνητικά κέντρα. Τὰ κείμενα ὀργανώνονται σὲ τέσσερις θεματικὲς ἐνότητες. Ἡ πρώτη ἐνότητα ἀφορᾷ «τὴν Ἀνταλλαγή ὡς διακύβευμα στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐθνοκάθαρσης» (μηχανισμοὶ λήθης, ἐθνικὲς ιστοριογραφίες, πρακτικὲς ἐνσωμάτωσης κ.α.). Ἡ δεύτερη ἀναφέρεται «σὲ αὐτοῦς πού ἔφυγαν» μέσω τῆς ἀνάλυσης ἐδικῶν περιπτώσεων (Κρήτες Μουσουλμάνοι, Μικρασιατὲς ἑλληνορθόδοξοι πρόσφυγες, κ.α.). Ἡ τρίτη ἐνότητα ἐξετάζει ὀρισμένους ἀπὸ «αὐτοὺς πού ἔμειναν» (Κωνσταντινουπολίτες καί Ἰμβρινοί, Μουσουλμάνους τῆς Θράκης) καί ἡ τέταρτη ἀφορᾷ τὰ ὅσα παρέμειναν ὡς μνήμες, μνημεῖα καί ἐθνικὲς ἀφηγήσεις (κτίρια, λογοτεχνικὲς

περιγραφές, στερεότυπες ἐθνικὲς ἀφηγήσεις). Τὸ βιβλίο περιέχει χρήσιμους στατιστικὸς πίνακες καί χάρτες μὲ τίς μουσουλμανικὲς καί ἑλληνορθόδοξες κοινότητες πού ὑπάχθησαν καί ἐξαερέθηκαν τῆς Ἀνταλλαγῆς καθὼς καί τὸ πλήρες κείμενο τῆς Σύμβασης τῆς Λωζάννης.

Οἱ συγγραφεῖς τοῦ τόμου υἱοθετοῦν μιὰ κριτικὴ καί φρέσκια ματιὰ σὲ πολλαπλὲς ὄψεις τῆς Ἀνταλλαγῆς. Τὰ κείμενά τους χαρακτηρίζονται ἀπὸ διεπιστημονικότητα καί μιὰ προσπάθεια ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τίς κακοτοπιὲς τῶν μεροληπτικῶν ἀφηγήσεων, εἴτε αὐτὲς προέρχονται ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Τουρκία ἢ τὴ διεθνή κοινότητα. Ἀναλύοντας τὴ σχέση τῆς ἐθνοθηρηκευτικῆς ἐτερότητας καί τοῦ ἐθνικισμοῦ, τὴν πορεία τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν ἀνταλλάξιμων πληθυσμῶν, τὴ διαπραγμάτευση τῆς μνήμης καί τῆς λήθης, καθὼς καί τὴν ἐργαλειακὴ χρησιμοποίηση τοῦ δικαίου, οἱ συγγραφεῖς ἀναδεικνύουν τὸ ὅτι «ἡ συμφωνία Ἀνταλλαγῆς ἀποτελεῖ μιὰ μνημειώδη γιὰ τὴν ὀμότητά της ἔκφραση τῆς κρατικῆς βούλησης κατὰ τῶν ἴδιων τους τῶν πολιτῶν».

Ἡ συμβολὴ αὐτοῦ τοῦ τόμου ἀφενὸς ἐγκτεῖται στὴν ἀνάδειξη τοῦ κόστους τῆς Ἀνταλλαγῆς σὲ ἀτομικὸ ἐπίπεδο. Ἀφετέρου, στή θαρραλέα διαπίστωση ὅτι τὸ κόστος τῶν πρακτικῶν ἐθνοκάθαρσης πού ἐγκαινιάστηκαν τὸ 1922 δὲν ἐπέφερε τὰ ἀναμενόμενα ὀφέλη στὶς ἑλληνο-τουρκικὲς σχέσεις. Οἱ ἀποφάσεις τῆς Λωζάννης ἀποτελοῦν προϊόν συμβιβασμοῦ τῶν διαπραγματευτῶν καί ἀπηχοῦν «τίς ἐκτιμήσεις τους γιὰ τὴν ἐπόμενη ἡμέρα». Ἡ προσμονὴ ἐνὸς μέλλοντος εἰρηνικῶν ἑλληνο-τουρκικῶν σχέσεων ἀποδείχθηκε ὀμως φρούδα ἐλπίδα. Ἡ Ἀνταλλαγή δὲν λειτούργησε τελικὰ ἀποτρεπτικά ὡς πρὸς τίς ἑλληνο-τουρκικὲς συγκρούσεις, ὅπως ἀποδείχθηκε ἀπὸ τίς δεκαετίες πού ἀκολούθησαν. Τὸ γεγονός ὀφείλεται, ὅπως εὔστοχα ἐπισημαίνει ὁ Κ. Τσιτσελίκης, στὸ ὅτι «ἡ ἐθνοθηρηκευτικὴ ἐτερότητα δὲν ἀποτελεῖ ἀφ' ἑαυτῆς αἰτία συγκρούσεων ἀλλὰ πεδίο στὸ ὀποῖο ἀσκοῦνται πολιτικὲς ἀνταγωνισμῶν».

ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σπύρος Ι. Ἀσδραχᾶς, *Βίωση καί καταγραφή τοῦ οἰκονομικοῦ*

Ἡ μαρτυρία τῆς ἀπομνημόνευσης,

Κύκλος σεμιναρίων, Ι.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα 2007, σ. 257

τοῦ Νίκου Θεοδοῦ

Στά τέλη τῆς ἀνοιξης κυκλοφόρησε τό νέο βιβλίου τοῦ Σπύρου Ἀσδραχᾶ, *Βίωση καί καταγραφή τοῦ οἰκονομικοῦ Ἡ μαρτυρία τῆς ἀπομνημόνευσης*. Πρόκειται γιά ἐπεξεργασμένες, μέ τήν ἐκδοτική φροντίδα τῶν Εὐ. Λιάτα, Α. Ματθαίου καί Π. Πολέμη, ἀπομαγνητοφωνήσεις δέκα «παραδόσεων του» (1994-1995) στό τακτικό σεμινάριο πού πραγματοποιεῖται στό Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν καί μιᾶς ὁμιλίας του στήν Ἐταιρεία Μελέτης Νέου Ἑλληνισμοῦ, στόν γνωστό μας «Μνήμονα» (1994).

Τά σεμινάρια τοῦ Σπύρου Ἀσδραχᾶ ξεκίνησαν τό 1974 στό Παρίσι, στό 4ο Τμήμα τῆς Ecole Pratique des Hautes Etudes (1974-1984) καί στό πανεπιστήμιο Paris I, Pantheon-Sorbonne (1982-1998) ἐνῶ ἀπό 1994 ὡς σήμερα διεξάγονται στήν Ἀθήνα, στό Ἐθνικό Ἰδρυμα Ἐρευνῶν. Τά κείμενα πού περιλαμβάνονται στό βιβλίο εἶναι εἰσηγήσεις-παραδόσεις τοῦ Σπ. Ἀσδραχᾶ ἀπό τήν πρώτη φάση αὐτῆς τῆς τελευταίας ἐνότητας σεμιναρίων (Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., 1994-1995). Ἀποτελοῦν, δηλαδή, μέρος μιᾶς μακρόχρονης διαδικασίας διδασκαλίας τῆς ἔρευνας μέ τίς προδιαγραφές πού ἀπαιτεῖ ἕνα σύστημα μεταπτυχιακῶν καί διδακτορικῶν σπουδῶν, ἐνταγμένης σήμερα στίς ἐπιστημονικές καί διδακτικές δραστηριότητες ἐνός ἐρευνητικοῦ Ἰνστιτούτου.

Πρὶν ἀναφερθῶ στό ἴδια τά κείμενα, θά σταθῶ σ' ἕνα σημεῖο ὅπου τό βιβλίο ἀποκτᾶ μιᾶ ἐπικαιρότητα πολιτική, καθῶς οἱ μεταπτυχιακές σπουδές καί ἡ ἔρευνα στήν Ἑλλάδα βρῖσκονται σέ ἐξαιρετικά κρίσιμη καμπή, ἀναμένοντας τήν ψήφιση ἀπό τήν ἐπόμενη Βουλή νέων νόμων γιά τή λειτουργία τους πού, σύμφωνα μέ τά προσχέδια τά ὁποῖα κυκλοφόρησαν, τοῦς ἐπιφυλάσσει τήν πλήρη ὑπαγωγή τους στή λογική ὑπηρετήσης μιᾶς ἄμεσα ἐπιχειρησιακῆς καί, κατά συνεκδοχὴν, ἐμπορευματοποιήσιμης γνώσης: «Ὅ,τι δέν ἔχει ζήτηση ἀπό τήν ἀγορά εἶναι ἀπορριπτό». «Ὅ,τι δέν μεταφράζεται σέ χρηματικό ἀποτέλεσμα τῆς ζήτησης γιά γνώση, καί ἄρα δέν μπορεῖ νά «αὐτοχρηματοδοτηθεῖ, δέν ἐνδιαφέρει τίς κυβερνήσεις πού «ἐκφράζουν τήν κοινωνία τῶν πολιτῶν»».

Μισό βῆμα πρὶν ἀπό τήν καταστροφή, ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ἐπιμένει νά ἀντιπροτείνει «ὡς πράξη ἀντί-

στασης» ἕνα σχῆμα διαφορετικό, δοκιμασμένο στά μεγάλα ἐρευνητικά καί πανεπιστημιακά ἰδρύματα τῆς Ἑσπερίας (τῶν Η.Π.Α. μὴ ἐξαιρουμένων ἀσφαλῶς), ὅπου οἱ ἐπιστημονικές οἰκονομίες τῆς γνώσης εἶχαν θεσπίσει γιά πολλές δεκαετίες στά ἰδρύματα τοῦς δικούς τους πολὺ αὐστηροὺς ὅρους καί κανόνες ὅρους καί κανόνες, οἱ ὅποιοι δέν μεταγράφονται στή λογιστική τοῦ ἐμπορίου καί τῶν προτιμήσεων, ὅπως θέλουν οἱ ὑποστηρικτές τῆς νεοφιλελεύθερης ἰδεολογικῆς κατασκευῆς πού ὀρίζεται ὡς «κοινωνία τῆς γνώσης καί τῆς πληροφορίας» καί πού τείνει σήμερα νά ἐπικρατήσῃ διὰ τοῦ πολιτικοῦ ἐκδιασμοῦ καί τῶν στοχευμένων δημοσίων χρηματοδοτήσεων σέ ὅλο σχεδόν τό πανεπιστημιακό καί ἐρευνητικό στερέωμα.

Θέλω νά πῶ ὅτι τό βιβλίο αὐτό κομίζει πρὸς τήν ἐρευνητική καί πανεπιστημιακή ἐπιστημονική κοινότητα ἕνα παράδειγμα περὶ τοῦ τί ἦταν ὡς προχθές ἀκόμη τό εὐρωπαϊκό κεκτημένο στή γνώση καί περὶ τοῦ τί μπορεῖ στίς μέρες μας νά ἀποτελέσει τό περιεχόμενο τῶν μεταπτυχιακῶν καί διδακτορικῶν σπουδῶν στίς κοινωνικές, τουλάχιστον, ἐπιστήμες. Ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ἀντιτάσσει, λοιπόν, στά κελεύσματα τῶν «νέων καιρῶν» τήν ἐμμονή σέ μιᾶ ἐπιτυχῆς δοκιμασμένη διδασκαλία πού συνδέεται ὀργανικά μέ τή διαδικασία παραγωγῆς νέας γνώσης, σέ ἕναν τύπο σεμιναρίου πού πασχίζει νά καταστήσει τοῦς φοιτητές, τοῦς ἐρευνητές καί τοῦς ἀκροατές συμμετοχούς καί ὄχι «χρηστες» τῆς παραγωγῆς αὐτῆς. Διδασκαλία τῆς ἔρευνας, λοιπόν, ἡ ὁποία ἀπευθύνεται σέ ἄτομα διαφορετικῆς ἡλικίας, «διαφορετικῆς πνευματικῆς καί ἐγκύκλιος σκευῆς». Στή σημερινή πραγματικότητα ὅπου, στό ὄνομα τῆς «διεπιστημονικότητας» καί τῆς ἐπιχειρησιακῆς κατάρτισης, δοκιμάζονται οἱ ἴδιες οἱ βάσεις τῶν ἐγκυκλίων σπουδῶν, ὁ τύπος τῶν «παραδόσεων» πού εἰσηγεῖται ὁ Σπ. Ἀσδραχᾶς ὑποδεικνύει μιᾶ ἐναλλακτική κατεύθυνση, ἡ ὁποία προσφέρει τά ἐρεθίσματα καί ἐπιτρέπει στοῦς συμμετέχοντες νά ἐλέγχουν τίς θεωρητικές καί πραγματολογικές ἀναφορές τοῦ εἰσηγητῆ καί νά κατανοοῦν τά προβλήματα καί τά ἐρωτήματα πού θέτει ὁ ἱστορικός μέσα ἀπό τό πρίσμα τῶν διαφορετικῶν ἐπιστημονικῶν πειραχῶν τίς ὁποῖες ἐνδεχομένως συμμερίζεται καθένας τους. Χρειάζεται κάτι ἀκόμη, πού δέν ἐμφιλοχωρεῖ

στό τυπωμένο κείμενο και αφορά ειδικώς τους μεταπτυχιακούς φοιτητές ή τους υποψηφίους διδάκτορες: ή συμμετοχή τους στη συζήτηση, ή προετοιμασία τους και ή διεύθυνση των έρευνών που έκπονούν.

Άς έρθουμε όμως στο προκείμενο. Τά τρία πρώτα κεφάλαια του βιβλίου, «Προβλήματα οικονομικής ιστορίας», «Από τις χρήσεις των πηγών της οικονομικής ιστορίας» και «Ιστορία των κατακτητών, Ιστορία των κατακτημένων», εισάγουν τον αναγνώστη στα εργαλεία του ιστορικού. Θά πρότεινα να διαβαστούν παράλληλα μ' ένα άλλο κείμενο, ύψηλότερης άφαιρέσης (= Σ. Ι. Ασδραχάς, «Αιτούμενα της ιστορίας: οι μεταμορφώσεις της αναγκαιότητας», Έταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, ίδρυτής: Σχολή Μωραΐτη, 30 χρόνια, Άθήνα 2002, σ. 117-123).

Στό τέταρτο κεφάλαιο, «ή μικρή ιστορία του Χρίστου Μιλόνη, 1753», παρακολουθούμε μία συναρπαστική πορεία άποκρυπτογράφησης των πληροφοριών που διασώζει σχετικά τό δημοτικό τραγούδι, ή λόγια διαχείρισή του και μία παράλληλη διαδικασία διασταύρωσης των ίχνών με τεκμήρια όλότελα διαφορετικής λογικής, όπως τά βενετσιάνικα άρχεϊα. Η σύνθεση όδηγεί στην ανάδειξη και την ανασύσταση σχέσεων, δικτύων, αντιθέσεων και μηχανισμών. Της πολυπλοκότητας δηλαδή που καθόρισε στην ιστορία τή ζωή πραγματικών ανθρώπων με σάρκα και όστά στά μέσα του 18ου αιώνα. Έδω τό οικονομικό άναδεικνύεται και άπογράφεται ως όρος άναπαραγωγής της ζωής, των ιεραρχιών, της κινητικότητας και των διανοητικών στάσεων οι όποιες χαρακτήριζαν τις έννοιες αυθεντίες που συνδέονταν, θετικά ή άρνητικά, με την «πρωτόγονη επανάσταση».

Στό κείμενο αυτό ξεδιπλώνονται προς άποκατάσταση ίχνη που άποδεσμεύτηκαν από τις πηγές. Όνόματα, τοπωνύμια, πληροφορίες για περιστατικά και για σχέσεις ανάμεσα σε πρόσωπα και πράγματα. Καί, έπι των μαρτυρούμενων, ό ιστορικός δοκιμάζει υποθέσεις συνοχών και έρμηνευτικών συναρμογών. Κάποιες από αυτές όδηγούν σε νέα έρωτήματα, κάποιες άλλες καταλήγουν σε συνθέσεις οι όποιες θεμελιώνονται σε διασταυρώσεις. Τά βενετσιάνικα έγγραφα, για παράδειγμα, επιτρέπουν την επαναπαραγράμτευση των περιστατικών που άπογράφει τό δημοτικό τραγούδι. Καί τό αντίστροφο. Τελικά, εκείνο που προκύπτει μέσα από τή βάση των υποθέσεων, των διασταυρώσεων και της τεκμηρίωσης είναι ή, μερική έστω, ανασύσταση των μηχανισμών που προσδιόρισαν τή μία ή τήν άλλη εξέλιξη των γεγονότων. Άναδεικνύεται, δηλαδή, τό πλέγμα των σχέσεων, των άλληλεγγυτήτων και των αντιθέσεων που άποτελούν τό κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό υπόστρωμα των άφηγησεων. [Παράθεμα 1]

Τά έπτά κεφάλαια που ακολουθούν πραγματευόταν άπομνημονευματικές γραφές προσώπων που ή τύχη τους σφραγίστηκε από τή συμμετοχή τους στην

Έπανάσταση και στον πόλεμο της Άνεξαρτησίας (Ν. Κασομούλης, Φωτάκος, Μ. Οικονόμου, Κ. Δεληγιάννης, Π. Παπατσώνης, Α. Φραντζής, Μακρυγιάννης). Τό υπό διερεύνηση πρόβλημα είναι ή «βίωση και καταγραφή του οικονομικού». Οι «παραδόσεις», έκκινώντας από τις κατατεθειμένες μαρτυρίες, άναδεικνύουν και ανασυντάσσουν στό ιδίωμα και στό σύστημα πειθαρχιών ενός έρωτηματολογίου τους κοινωνικούς, οικονομικούς και πολιτισμικούς όρους της Έπανάστασης, ανασυγκροτώντας τό άνάγλυφο των έλληνικών κοινωνιών που, διά του πολέμου της Άνεξαρτησίας, συναποτέλεσαν τό «πολιτικό έθνος». Μέσα από την έπιλεκτική άτομική μαρτυρία και την έλεξεργασία των προβλημάτων που θέτει, ό συγγραφέας άνχνεύει κάποιους από τους όρους που διέπουν τήν πρόσληψη των μηχανισμών του καθημερινού και της άναπαραγωγής των έξουσιαστικών σχέσεων, «όρους υποκειμενικούς κατά τά φαινόμενα αλλά στην ουσία συλλογικούς, άρα κοινωνικούς». Η συνάφεια της έρμηνείας παρέμπει σ' ένα τεράστιο σύνολο γραφών.

Όυτε ό συγγραφέας ούτε, από μόνες τους, οι πηγές του όμιλούν στό κενό. Ό ιστορικός πραγματεύεται τά τεκμήρια διαχειριζόμενος και έλέγχοντας ταυτόχρονα μία ιστοριογραφική κληρονομιά. Γνωρίζει, δηλαδή, ότι ή «μεθερμηνεία» του παρελθόντος από τήν ιστοριογραφία έχει σωρεύσει στις πηγές

Παράθεμα 1

[...] Για μένα [οί συναντήσεις αυτές] είναι μία πράξη αντίστασης. Γιατί είναι μία πράξη αντίστασης. Γιατί θεωρώ ότι στην παγίδα όπου έχουν πέσει οι κοινωνικοί έπιστήμονες, όχι μόνον οι ιστορικοί, με όλες αυτές τις ιστορίες της χρηματοδοτούμενης έρευνας, στόχος της οποίας είναι ή δημιουργία μίας σοβαρής ύποδομής, τεχνοδομής, και αντίκειμενο της οποίας είναι όρισμένα κοινωνικά άγαθα, σε αυτή τήν ιστορία από τή δική μου πλευρά βλέπω ότι ή μόνη δυνατή άπάντηση είναι να προσπαθήσουμε να φτιάξουμε δίκτυα και να φτιάξουμε έναν ιστό επικοινωνίας που να περνάει παράλληλα πάνω ή κάτω από τους καταναγκασμούς στους όποιους άναφέρθηκα.

Καταναγκασμοί που διακρίνονται σε όλα τά επίπεδα: στό έπίπεδο του τρόπου που πάει να οργανωθεί ή έρευνα, στους τρόπους με τους όποιους θεομοθετήθηκε ή θεομοθετείται ή πανεπιστημιακή εκπαίδευση, στους τρόπους, τελικώς, με τους όποιους διαμορφώνονται ψευτικές συγκρούσεις ανάμεσα σε άληθινές ή ψευτικές έπιστημονικές, κοινωνικές και πολιτικές αυθεντίες.

Σκέφτηκα ότι ή καλύτερη άπάντηση θά ήταν μία συνάντηση με αντικείμενα ζητήματα, τά όποια μās άπασχολούν σε τέτοιο βαθμό, ώστε περίπου να γίνονται ύπαρξιακά, και αυτή ή συνάντηση να προσπαθήσει να ξεφύγει από τό παγιωμένο έδαφος στο όποιο βαδίζουν οι κοινωνικές έπιστήμες, από τις όποιες ζήτησε κάποιες άνυπαρ克斯 άποδοτικότητα παραγωγής ενός έμπορευματοποιημένου άποτελέσματος, με μέγιστο κίνδυνο να υποκαθίσταται ή έννοια της μελέτης με τήν έννοια της έρευνας, με ακόμα πιο μέγιστο κίνδυνο να ονομάζεται ή εκλαΐκευση, ύψηλή ή χαμηλή, έρευνα, γιατί ή άγορά σου ζητάει εκλαΐκευση. Δέν χρειάζεται να έπιμείνω έδώ περισσότερο, νομίζω ότι ή συνεννόηση είναι εύκολη.

Σπ. Ασδραχάς, «Προβλήματα οικονομικής ιστορίας», στο *Βίωση και καταγραφή του οικονομικού*, ό.π., σ. 21-22.

ένα ιδεολογικό ζήτημα πού μᾶς ὠθεῖ νά τίς διαβά-
ζουμε ἀναδρομικά. Αὐτός ὁ «ἐκσυγχρονισμός τοῦ
παρελθόντος» τείνει νά ἀφαιρεῖ ἀπό τίς μαρτυρίες

τή χρονικότητά
τους. Τή γραμμα-
τική καί τό συ-
ντακτικό τους
δηλαδή, τούς
τρόπους, ἐν τέ-
λει, σύνδεσής
τους μέ τήν πο-
λυπλοκότητα τῆς
πραγματικότητας
στήν ὁποῖα ἀνα-
φέρονται. Οἱ ιδε-
ολογικές διαχει-
ρίσεις τῶν πηγῶν
διασώζουν τίς λέ-
ξεις (μέ τίς λέ-
ξεις φτιάχνεις
ὄ,τι ἐπιθυμεῖς,
μᾶς προειδοποιεῖ
ὁ Γκαίτε μέ τά
λόγια τοῦ Μερφι-
στοφελή) ἀλλά
συσκοτίζουν τίς
πειθαρχίες τῶν
νοηματικῶν συ-
ναρτήσεων πού
παρπέμπουν
στά πράγματα.
Καμιά ἀφήγηση
δέν λείει κάτι ἄν
δέν ὑπακούει
ταυτόχρονα
στούς ὅρους τῆς
παραγωγῆς τῆς
καί στούς ὅρους
τῆς μεταδίδασής
της, τῆς μετά-
φρασῆς τῆς δη-
λαδή, σέ διαφο-
ρετικά περιβάλ-
λοντα πρόσλη-
ψης. Σ' αὐτή τή
διαδικασία τῆς
μετάφρασης συ-
ντελοῦνται τά
δράματα τοῦ
ιστορικοῦ. Ἡ με-
ταφορά τῶν ση-
μαινόντων σέ

ὅπως σημειώνει ὁ ἱστορικός, ἡ ἐπιλεκτική μνήμη τῶν
μαρτυρούντων διασώζει ἴχνη πού «δέν ὑποστασιώ-
νουν τήν πραγματικότητα», ἀλλά «δίνουν μίαν ἀφορ-
μή νά τήν κατανοήσουμε». Ἄνοιγουν, δηλαδή, ἕνα
παράθυρο στό παρελθόν ἀπ' ὅπου, ἴσως, μποροῦμε
νά δοκιμάσουμε τρόπους ὥστε οἱ μερικῶς διασωζόμε-
νοι ἀπό τίς μαρτυρίες μηχανισμοί νά τοπογραφοῦν
συλλογικές στάσεις καί συμπεριφορές οἱ ὁποῖες ὑπερ-
βαίνουν τήν ὑποκειμενική «προσληπτική ἱκανότητα»
τοῦ μάρτυρα.

Ὁ ἀναγνώστης μαθητεύει, λοιπόν, στούς τρόπους
μέ τούς ὁποίους δουλεῖ ὁ ἱστορικός στό ἐργαστήρι
του, στούς τρόπους, δηλαδή, μέ τούς ὁποίους διαμορ-
φώνεται, ὀργανώνεται καί ἐλέγχεται μέ βάση τίς δια-
θέσιμες πληροφορίες μιά ὑπόθεση ἔρευνας. Πρόκειται
γιά τό σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινᾷ ἡ περιπέτεια τοῦ
ιστορικοῦ καί τῆς γραφῆς του.

Τά τεκμήρια καί οἱ μαρτυρίες ἀποτελοῦν καταγρα-
φές δεδομένων καί γεγονότων πού δέν μποροῦν νά
«μιλήσουν» ἀπό μόνες τους, νά ἐξηγήσουν τίς περι-
στάσεις, νά ὑπαγορεύουν τή λογική, τίς μέριμνες ἢ
τούς καταναγκασμούς ὑπό τούς ὁποίους παρήχθησαν.
Οἱ πηγές εἶναι μερικῶς διασωσμένα, μερικῶς συντη-
ρημένα καί ἀποκατεστημένα ἢ μισοσθημένα ἀπό τόν
χρόνο καί τίς περιστάσεις ἴχνη πού μαρτυροῦν γιά
τίς σχέσεις καί τή δράση, γιά τίς συνέχειες καί τίς
τομές πού ἔζησαν ἢ παρήγαγαν οἱ κοινωνίες καί οἱ
ἄνθρωποι τοῦ παρελθόντος. Τά ἐρωτήματα, λοιπόν,
τῆς ιστοριογραφίας ἀφοροῦν στούς τρόπους ἀνασύ-
στασης τῶν πραγματικῶν σχέσεων πού ἀποτυπώθη-
καν στά ἴχνη τά ὁποῖα ἔχουμε στή διάθεσή μας.

Νομίζω πῶς, ἐπισκοπώντας τίς πηγές καί μή μιλώ-
ντας «θεωρητικά», ὁ Σπύρος Ἀσδραχάς συμβάλλει
καθοριστικά στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους συγκρο-
τεῖται ἡ θεωρία, στίς προϋποθέσεις ἄρα τῆς θεωρή-
σης τῶν πηγῶν πού διασώζουν τίς πράξεις τοῦ πα-
ρελθόντος. Στούς τρόπους, τελικά, μέ τούς ὁποίους
διαφωδόνται, διασώζονται ἢ ἀνανεώνονται τά διανο-
ητικά μας ἐργαλεῖα. Κι αὐτό τό τελευταῖο δέν ἀφο-
ρᾷ εἰδικῶς τούς ἱστορικούς. Ἄφορᾷ καί τούς πολίτες
πού ἐπιμένουν νά σκέφτονται γιά τό παρόν καί γιά
τό μέλλον τῶν κοινωνιῶν μας.

Παράθεμα 2

[...] Τό ζήτημα τῆς ἀντικειμενικότη-
τας συνίσταται στό ἐρώτημα, ἂν τά νο-
ητικά ἐργαλεῖα πού χρησιμοποιοῦμε ἐπι-
δέχονται ἐφαρμογή σέ διαφορετικές
ἐποχές ἀπό εκείνες στίς ὁποῖες δημιουρ-
γήθηκαν. Ἡ ἴδια ἡ συγχρονική παρατη-
ρηση μᾶς ἔχει δεῖξει ὅτι ὁ κόσμος δέν
εἶναι ἐνιαῖος καί δέν ὑπακούει στίς ἴδιες
λογικές, ἰδίως στή λογική ἐκείνη πού
υποτίθεται ὅτι ἀνταποκρίνεται στίς κα-
θέκαστα δυναμικές τῶν σύγχρονων κοι-
νωνιῶν. Τοῦτο κάνει τόν ἱστορικό νά
ὑποχρεῖται νά βρεῖ τό μέτρο τῆς
ἀντικειμενικότητας ἀνακαλύπτοντας τά
δίκτυα τῶν μηχανισμῶν πού διέπουν
ὅσα ἀνθρώπινα μορφώματα, ὑπῆρξαν
πρὶν ἀπ' αὐτόν ἢ ζοῦν παράλληλα μ'
αὐτόν, ἀνθρώπινα μορφώματα δηλαδή
κοινωνίες, ὅπως τά ὀνοματίζουμε μέ μιά
λέξη πού δέν εἶχε πάντα τό ἴδιο σημαί-
νόμενο. Χρειάζεται, λοιπόν, δίπλα στήν
πολυσημία τῶν λέξεων, νά ἀνακαλύ-
πτουμε τό μεταβαλλόμενο μέσα στό
χρόνο κυρίαρχο σημαίνοντό τους, εἴτε
πρόκειται γιά τή λέξη «ἐλευθερία» εἴτε
γιά τήν πληθώρα τῶν λέξεων πού φαί-
νονται ὅτι ἔχουν σημασιολογική καθο-
ρότητα. Μέ δύο λόγια, χρειάζεται νά
κατανοοῦμε τή λογική, συνεπῶς τούς
τρόπους συνοχῆς τῶν κόσμων τῆς ἱστο-
ρίας, ἱστοριοποιώντας ἐπίσης τό ὄργα-
νο τῆς ἐπικοινωνίας μας, τίς ἐννοιες.
Κάπως εἶται γίνεται νά χαραχθοῦν οἱ
δρόμοι τοῦ ἀντικειμενικοῦ. Ἀποτελοῦν
μίαν ἀναγκαῖότητα.

Ναί, στό μέτρο ὅπου ἡ ἱστορία ὡς
διανοητική στάση ἐξυπηρετεῖ τήν αὐτο-
γνωσία καί στό μέτρο ὅπου ἡ αὐτογνω-
σία μπορεῖ νά ἀντισταθεῖ στίς ἡγεμονεύ-
σεις πού προβάλλονται μέ τό ἐπιχείρη-
μα τῆς βεβαιότητας. Ναί, φυσικά, στό
μέτρο ὅπου ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι μόνο
ένα προσαρμολογούμενο ὄν, ἀλλά κυρίως
ένα ὄν πού δημιουργεῖ ἀνατρεπτικά
τούς ὅρους τῆς ζωῆς του. Ναί, κυρίως,
γιατί οἱ ἄνθρωποι δέν ὑπῆρξαν ποτέ μο-
νάδες ἀλλά συλλογικότητες καί ὡς συλ-
λογικότητες δίπλα στά κέντρα δημιούρ-
γησαν τά ἀκέντρα, δικτυωτά ὡστόσο
σημεῖα μέσα στό χώρο καί στό χρόνο...

Ἡ ἱστορία ὡς γραφή εἶναι μεταβλη-
τή, ἐνῶ τά ὄντα τῆς ἱστορίας εἶναι αὐτά
πού ὑπῆρξαν καί δέ γίνεται νά μεταμορ-
φωθοῦν καθ' ἑαυτά ἐπειδή μεταμορφώ-
νονται οἱ τρόποι τῆς δικῆς μας πρόσλη-
ψης.

Σπύρος Ἀσδραχάς, «Αἰτούμενα τῆς
ιστορίας...»

διαφορετικά συστήματα σκέψης ἐξαφανίζει τά ση-
μαινόμενα.

Ἐξίσου, ἡ διασωθείσα ἀφήγηση τῆς μαρτυρίας μιλά
στή δική της κι ὄχι στή δική μας γλώσσα. Ἐν τέλει,

ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΒΙΒΛΙΑΡΑΚΙ ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ ΘΕΜΑ

Γ. Μ. Σηφάκης, *Λόγος για μιιά σύγχρονη δημόσια βιβλιοθήκη.*
Η περίπτωση τής Βικελαίας, Ήράκλειο 2007, σ. 24

του Στρατή Μπουρνάζου

Ενα μικρό βιβλιαράκι, μέ ήμερομηνία έκδοσης «Οκτώβριος 2007», μόλις έφτασε στά γραφεία του Πολίτη. Είκοσιτέσσερις σελίδες όλο κι όλο, τυπωμένο στό Ήράκλειο, ιδιωτική έκδοση. Μικρό, αλλά αξιοπρόσεκτο. Όχι μόνο γιατί συγγραφέας του είναι ο Γρηγόρης Σηφάκης, ένας από τούς κραταιότερους κλασικούς φιλολόγους μας -οί αναγνώστες του περιοδικού τόν γνωρίζουν και τό γνωρίζουν-, αλλά και έπειδή μιλάει για θέματα μεγάλα και άνθρωπος σπουδαίους, αρχίζοντας από τόν Ίωάννη Γεννάδιο και τόν Δημήτριο Βικέλα και καταλήγοντας στόν Νίκο Γιανναδάκη.

Άφορμή για τήν έκδοση υπήρξε «ή προσωρινή, όπως έλπίζεται, αναστάτωση τής Βικελαίας Βιβλιοθήκης, προκειμένου νά έπισκευαστεί τό κτήριο “Αχτάρικα”, όπου στεγαζόταν μέχρι πρότινος» και ή γενικότερη συζήτηση πού γίνεται στην πόλη του Ήρακλείου για τό μέλλον τής. Ξεκινώντας από τό γεγονός αυτό, ο Γρ. Σηφάκης μεθοδεύει μιιά συζήτηση για τό σημαίνει -και τί πρέπει νά σημαίνει- μιιά δημόσια βιβλιοθήκη σήμερα. Υπηρετώντας τόν σκοπό αυτό, θά περιπλανηθεί, έπ’ όλιγον, στην ιστορία των βιβλιοθηκών, στόν διεθνή περίγυρο και τά ευρωπαϊκά ηλεκτρονικά δίκτυα, καθώς και στις αποκλίνουσες διαδρομές των δωρεών Γενναδίου και Βικέλα (αποκλίνουσες, έπειδή, όπως έξηγηεί, τέσσερα μόλις χρόνια μετά τή δωρεά του Γενναδίου, τό 1926, ή Γεννάδειος «στεγαζόταν σέ ένα αληθινό παλάτι», ενώ έναν όλόκληρο αιώνα μετά τή δωρεά του Βικέλα, σήμερα, «συζητούμε ακόμα πού θά στεγαστεί ή Βικελαία»).

Όλα αυτά βέβαια αναπτύσσονται, κατ’ ανάγκη, συνοπτικά, αλλά περιεκτικά, μέ πυξίδα τή βαθιά γνώση και τό πάθος του συγγραφέα για τό ζήτημα. Ένα πάθος πού τόν οδηγεί και στην ύπερβολή. Πιστεύω λ.χ., ότι, έλεεινολογώντας (και δικαίως) τήν εν γενεί κατάσταση των έλληνικών βιβλιοθηκών, παραγνωρίζει τό γεγονός ότι δήματα πού έχουν γίνει τήν τελευταία δεκαετία (από τή διεύρυνση των ώραρίων λειτουργίας μέχρι τήν ψηφιοποίηση έφημερίδων), όσο ανεπαρκή κι αν είναι,

κάνουν τή ζωή των βιβλιόφιλων πολύ εύκολότερη.

Τό σημαντικότερο, ώστόσο, είναι ότι ο Γρ. Σηφάκης, συζητώντας τό μέλλον τής Βικελαίας (μιās βιβλιοθήκης πού αριθμεί 150.000 τόμους, χωρίς τά αρχεία) δέν μένει στά τοπικά προβλήματα, τίς κατοπιές και τήν ένδοξη δεκαετραετία τής (τήν άνοιξη πού γνώρισε όσο ο Νίκος Γιανναδάκης ήταν διευθυντής τής, μέ έκδηλώσεις, εκθέσεις και σημαντικές εκδόσεις - ανάμεσά τους και τό σπουδαίο περιοδικό *Παλίμψηστον*). Μέ άφετηρία όλα αυτά, καταθέτει τήν αντίληψή του για τό τί σημαίνει μιιά σύγχρονη δημόσια βιβλιοθήκη. Τό καλύτερο πού έχω νά κάνω, τελειώνοντας, είναι νά αντιγράψω λίγες άράδες:

«Η δημόσια βιβλιοθήκη, λοιπόν, έξακολουθει πάντα νά είναι τό θησαυροφυλάκιο τής συλλογικής μνήμης. Αυτό αντιστοιχεί προς τό ένα άκρο τής κλίμακας των δραστηριοτήτων τής: περισυλλογή και διαφύλαξη αρχείων, χειρογράφων και παλαιών και σπάνιων βιβλίων. Τή μέση τής κλίμακας κατέχουν τά νεότερα βιβλία, χάρτες, δίσκοι μουσικής, φωτογραφίες και κινηματογραφικές ταινίες, και κάθε άλλο τεκμήριο δημιουργικής δραστηριότητας και πολιτισμού. [...]

Τό άλλο άκρο τής κλίμακας είναι μιιά έντελως νέα λειτουργία: ή διαμεσολάθηση ανάμεσα στόν πολίτη και τόν λεγόμενο Παγκόσμιο Ίστό. Πρόκειται για μιιά πρωτόγνωρη συσσώρευση, ταξιόμηση και διάδοση γνώσεων και πληροφοριών οργανωμένων σέ ψηφιακές βιβλιοθήκες και ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων [...]. Οι βιβλιοθήκες -κυρίως πανεπιστημιακές και δημόσιες- είναι οι ιδεώδεις πύλες εισόδου στόν κόσμο του Διαδικτύου, γιατί μπορούν νά έξασφαλίζουν τό δικαίωμα τής πρόσβασης στις μεγάλες βάσεις δεδομένων πού είναι προσιτές μόνο σέ συνδρομητές».

Σημ. Τό βιβλιαράκι μπορεί νά τό προμηθευθεί, όποιος ενδιαφέρεται, από τή Βικέλειο Μορφωτική Έταιρεία (τηλ. 2810-334952) ή τόν συγγραφέα (gs7@nyu.edu, τηλ. 2310-900650).